

ÉVKÖNYV.

KIADJA

AZ IZR. MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

SZERKESZTI

Dr SZEMERE SAMU

1931.

BUDAPEST.

1931.

AZ IZR. MAGYAR
IRODALMI TÁRSULAT
KIADVÁNYAI.

LIII.

ÉVKÖNYV.

1931.

BUDAPEST.

1931.

ÉVKÖNYV.

KIADJA

AZ IZR. MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

SZERKESZTI

D^{re} SZEMERE SAMU

1931.

BUDAPEST.

1931.

A TÁRSULAT VEZETŐSÉGE.

Igazgatóság.

Elnök:	WERTHEIMER ADOLF.
Társelnökök:	Dr. FISCHER GYULA, főrabbi. Dr. BLAU LAJOS, a Rabbiképzőint. igazg.
Titkár:	Dr. HEVESI FERENC, rabbi.
Pénztáros:	SZÉKELY FERENC, a Belvárosi Takp. elnöke.
Ellenőr:	ALAPI BÉLA, vezérigazgató.
Ügyész:	Dr. DÉSI GÉZA, országgyűlési képviselő.

Az igazgatóság többi tagjai.

- Dr. ALAPI HENRIK, egy. tanár.
Dr. BUDAI GOLDBERGER LEÓ, gyáros.
Dr. GRAUER VILMOS, gyáros.
Dr. HAJDU MARCEL, ügyvéd.
5 Dr. HAJDU MIKLÓS, vezérigazgató.
Báró HATVANY BERTALAN, nagyiparos.
Dr. HEVESI SIMON, vezetőfőrabbi.
KÓBOR TAMÁS, író, főszerk.
Báró KOHNER ADOLF, az Izr. Orsz. Iroda elnöke.
10 Dr. KRISZHABER ADOLF, a Budai Izr. Hitk. elnöke.
Dr. MAHLER EDE, egy. tanár.
Dr. MARCZALI HENRIK, egy. tanár.
PFEIFFER IGNÁC, műegy. tanár.
STERN SAMU, udv. tan., a Pesti Izr. Hitk. elnöke.
15 Dr. SZEMERE SAMU, tanítóképzőintézeti igazgató.
VÉSZI JÓZSEF, felsőházi tag, főszerkesztő.
VIDA JENŐ, felsőházi tag.
Báró CSEPELI WEISZ ALFONZ, gyáros.
-

I.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

HAGYOMÁNY ÉS ÉLET.

I.

Ha a szót legsajátabb jelentésében vesszük és hagyományon mindazt akarjuk érteni, amit korábbi nemzedékek reánk átszármaztattak, akkor a hagyománynak a leglényegesebb része van mindabban, amit a szó legtagabb értelmében kultúréletnek és civilizációnak nevezünk.* Ha a huszadik század kultúrjavakban felülmúl minden megelőző kort, ez egysegyedül annak köszönhető, hogy a jelenkor gazdag örökös. Mindaz, ami öt évezreden keresztül nemzedékről nemzedékre szállt át, óriási tétellé összegeződik, amely a maga egészében a jelenkor birtoka. Korunk áttekinthetetlen kultúrgazdagsága lényegileg nem egyéb, mint *hagyományok* hosszú láncolatának végeredménye.

S mégis nyelvhasználatunkban a hagyomány olyan jelentést vett fel, amelyet semmiképp nem lehet mint

* «Kultúra» és «civilizáció» rokonértelmű szók, amelyek nem különödnék el eléggé élesen és amelyeket különösen a gyakorlati nyelvhasználatban gyakran felcserélnek. *Itt* csakis a mindenkori fokozatról van szó a gazdaság, a technika és a társadalmi élet fejlődésmenetében. A fejlődési mozzanat maga talán inkább a «civilizáció»-ban, a művelődési folyamat mindenkori *állása* inkább a «kultúrá»-ban jut megközelítően adekvát, ha nem is tökéletes kifejezésre.

segéd- vagy részfogalmat beilleszteni a haladó kultúra és civilizáció fogalmába. Inkább bizonyos ellentét állapítható meg a kettő között. A kultúrával mint sokformájú és *változó* alakulattal szemben a hagyomány, szokásos jelentésében, az *állandónak*, önmagával azonos maradónak, változatlannak eszméjét testesíti meg. Hogy ez az ellentét tisztán látszólagos-e s valamilyen formában, ha pl. különöst és általánost különböztetünk meg, kiegyenlítődik-e, vagy pedig hogy oly különbözőségek vannak-e adva benne, amelyek — plusz- és mínusz-mennyiségek módjára — kizárják és megsemmisítik egymást: oly probléma, amely mellett nem haladhatunk el, ha szigorú tárgyilagossággal meg akarjuk világítani azt a kérdést: lehetséges, illetőleg megengedhető-e egy szintézis hagyomány és élet között?

Első tekintetre mindenképpen úgy látszik, mintha a hagyomány konstituáló eleme volna minden civilizációnak és kultúrának. S valóban az. Csakhogy, amint könnyen látható, sajátos, fejlődéseméleti értelemben. Úgy viszonylik az eleven jelenkori kultúrához, mint teszem a *tápanyag* az eleven szervezethez: felvesszük, feldolgozzuk, részben bekebelezzük, részben kiválasztjuk. Régibb kultúraállományok tehát becses örökét alkotják minden későbbi fejlődésnek, azonban saját koruk küszöbét nem léphetik át anélkül, hogy egyéni bélyegüket, *saját* létüket egészben vagy részben el ne veszítsék. Amit az emberi szellem egyszer megtalált és feltalált, minden idő tulajdona marad, azonban a változások szüntelen sorának van alávetve. A tovarobogó gyorsvonat mindazt egyesíti, amit az emberi szellem évezredek óta a közlekedés terén feltalált és felfede-

zett. Csakhogy itt az előző formatípusok, a régi motívumok nem illeszkednek, mint számtani példában, egyes tételekként egymáshoz, hanem szervesen fel szívódtak s valami egészen újjá, addig soha nem létezetté alakultak. Gutenberg megbecsülhetetlen találmányától alig négyszázesztendő telt el a modern rotációs gépig. De ki képes ráismerni ebben a tizenötödik század kezdetleges szedés- és nyomásmódjára? Hasonló törvény uralkodik kultúréletünk minden területén. A szellemtudományi és technikai fejlődés gyors haladásában minden későbbi alakulat elnyeli a korábbi, kihasználja értékeit a maga számára, feleslegessé teszi és kiszorítja az életből.

A hagyomány fogalma tehát kultúrtörténeti területen csak annyiban jogosult, amennyiben *atomizáljuk* és az emberi alkotás legkisebb alapelemeire vonatkoztatjuk. Főleg ezek maradnak fenn időközön keresztül. De ha *túl akarunk menni* az oszthatatlan elemen és az áthagyományozottat mint *egészet* akarjuk szemügyre venni, ha tehát hagyományon bizonyos szilárd ragaszkodást a régihez akarunk érteni, akkor persze a folyton haladó civilizációt és kultúréletet semmiképp sem tekinthetjük a hagyományra kedvezőnek. Igaz ugyan, hogy minden kultúra és minden civilizáció a rája szállt anyagból — a hagyományból — szívja legjobb és legbecsesebb táplálékát, de csak tápláléknak használja s megfosztja saját életétől, önálló lététől. Ha meg akarók a régi görögök módjára a kultúrát személyesíteni, a mitikus Kronos csodálatos ellenképét kapnók benne ; de azzal a különbséggel, hogy ama zord titán a *gyermek*eit nyelte el, míg a kultúra az őseit emészti föl.

II.

Gyökeresen megváltozik a viszony *vallás-erkölcsi* téren. Éles ellentétben a szüntelen felbomlási folyamattal, amelynek minden hagyomány a haladó kultúrában alá van vetve, vallás-erkölcsi talajon *önálló* léte, *saját* értéke, *maradandó élete* van. Ennek oka főleg az, hogy a vallás-erkölcsi világot az örökkévalóság eszméi hordozzák. Az örökkévalóság egyáltalán hozzátartozik a vallás-erkölcsi világ lényegéhez. Isten, szentségesség, erkölcsiség, igazságosság, szeretet és valamennyi többi erény, eredeti tisztaságukban felfogva, önmagukkal mindig azonos értelemben veendő; lelki életünknek, etikai gondolkodásunknak és cselekvésünknek szilárd, elmozdíthatatlan koordinátarendszere kell, hogy maradjanak.

Így hát határvonalat kell húznunk: Ami a kultúrához tartozik, mindenkor folyékony, változékony java az emberi szellemnek, sohasem kristályosodhatik végleges állapottá. Ami ma újsága és jelessége révén érvényre jutott, holnap esetleg újabbnak, jobbnak adja át helyét. Ezzel szemben a vallás-erkölcsi világ alapértékeiben eredettől fogva van valami megmaradó, végleges, abszolút; a természet őserőihez hasonlítanak. Az igaz hitbeli bensőség, erkölcsi tisztaság és őszinte emberszeretet *legrégibb* hagyományai sem avultak el, nem veszítették el mintaszerűségüket. Ellenkezőleg. Erkölcsi érzésünk épp ily hagyományok nagy régiségében örökértékűségüknek látja szimbolizálását, s szilárd támaszpontot lát arra a hitre, hogy bennük oly energiák rejlenek, amelyek időtlenül továbbélnek, önmaguk-

kal mindig azonosak maradnak, csakúgy, mint a nap-sugár, amely ma is úgy süt, mint az első napon. Annak a természeti ténynek megfelelően, hogy ugyanaz a mennybolt domborul fölénk, mint az első ember fölé, a hitnek is megvan örök mennyboltja, megvannak örök kinyilatkoztatási tényei. Hogy a legismertebből induljunk ki: monoteisztikus hitvallásunkat ma sem vehetik el tőlünk anélkül, hogy a vallást a maga egészében meg ne semmisítsék. A «Halljad Izrael»-re következő évezredek sokat elvetettek, sokat a megismerhetetlenségig átalakítottak, de az Isten egységét valló e legrégebb hittétellel nem tudtak jobbat, tökéletesebbet szembeállítani. Éppoly kevésbé tudta az elmúlt évezredek gazdag fejlődése az emberszeretet bibliai principiumát: «Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat» (Lev. 19, 18) jobb, az emberi természetnek megfelelőbb elvvel helyettesíteni. A régi frigytablák és alapparancsolataik még ma is a legbensőbb kapcsolatban vannak az étellel s ezt a kapcsolatot a jövőben is meg fogják tartani.

A vallás-erkölcsi világ örökkévalósági jellege kisugárzik mindazokra a hagyományokra, amelyek ebbe a világba beletartoznak. A hagyományok magukban különböző helyzetűek lehetnek. Olykor vallási életünk középpontjában vannak, mint pl. az ősatyákra való emlékezés, amely sokszorosán áthatja mindennapi imáinkat. Ezt a folytonos ráemlékezést igazolja az a hagyomány, hogy ők voltak az elsők, akik világosan ráeszméltek Isten ismeretére s akik azon fáradoztak, hogy ezt az Istenismeretet ne csak pusztá szóval, hanem még inkább mintaszerű étellel terjesszék. Ábrahám áldás forrásává lett. És miért? A bibliai megokolás-

nak ma is megvan még gyakorlati jelentősége: «Mert kiválasztottam őt azért, hogy megparancsolja fiainak és házának maga után, hogy kövessék az Örökkévaló útját, cselekedve igazságot és jogot» (Gen. 18, 19).

Más hagyományok kevésbé az eszme középpontjában fekszenek, de támogatják az eszme művelését s nem csekély jelentőségük van vallásos hangulatok fokozása szempontjából. A külső életvitel, de még inkább a vallásgyakorlat és szertartás belső köre a hagyomány elnyomása által elveszteni az azt a szilárd szerkezetet, amelyet itt jobban, mint bárhol másutt kínál nekünk elmúlt korok öröksége. Ha épp a vallásos lelkiület olyanira szeret régire és ősrégire visszanyúlni, ennek okát sokkal mélyebben kell keresni, semmint archaizmusokra való gondolattalan hajlamban. Van benne valami világszemléleti jelleg. A vallási életben a tisztán külsőséges, perifériális hagyománynak is helye van. Legalább is az az edény, amelyre a szentségesnek szüksége van a helyes megőriztetés céljából. Annak a kérdésnek: «Hogyan volt azelőtt?» világi dolgokban nincs említésre méltó jelentősége. Hogy a ma egyezik-e a tegnappal, vagy éles ellentétben áll-e vele, a jelen kultúrgyakorlata szempontjából közömbös. Nem ilyen közömbös azonban — ma sem — ez a kérdés, ha valláserkölcsei problémákról van szó, mert itt a korok egyezése a dolog lényegéhez tartozik.

Foglaljuk össze röviden gondolatunkat.

Ha azt mérlegeljük, hogyan lehetséges, illetőleg hogyan törekedjünk szintézist létrehozni hagyomány és élet között, a vallás-erkölcsi életet szigorúan külön kell választani a kultúrális élettől. Az egyik oldalon min-

den előző hagyományt a rákövetkező kor előfokaként értékelünk és fejlődéstörténetileg abba bekebelezzük. A másik oldalon a hagyomány eredeti alakban öröklődik át mint kísérő jelensége és jelképe az örökké levőnek, a változatlanul megmaradónak. Mind a kettő, a szilárd és a folyékony hagyományok, az életben békésen, belső ellenmondás nélkül egymás mellett haladnak, mert területeik gyökeresen különbözők. Igaz ugyan, hogy határvonalaikat nem húzzák mindig és mindenütt azzal a pontossággal, amint a tárgyilagos elvszerűség követeli. Határátlépések előfordulnak mind a két oldalon. Az élet itt sem nyújtja egy ideális elmélet megtestesítését. De az eszmény és élet között való eltérések itt, mint egyebütt, következményekkel járnak. Majd a gyakorlati életvitel kisebb árnyalódásaiban, majd messze szétmenő világszemléleti irányokban nyilvánulnak. Nem ritkán ellenséges összeütközések, sőt viharos küzdelmek kiindulópontjai.

III.

A zsidóságon belül a vallás-erkölcsi hagyományok fenntartásának a legkeményebb próbákat kellett kiállania. Behatóan nem tárgyalhatjuk itt e problémát, mivel jelentékeny részét alkotja a zsidó történelemnek. De néhány különösen nevezetes pontra legalább röviden rá akarunk itt mutatni.

Az első nagyobb küzdelmet a zsidó hagyomány az őt gyökerében támadó alexandriai hellenizmus ellen vívta. E küzdelem súlypontja nem annyira abban volt, hogy két különböző világszemlélet, a zsidó és a görög, szoros érintkezésbe jutottak egymással és kiszorítani akarták

egymást, mint inkább abban, hogy a hellenizmus zsidó képviselői e világszemléletek ellentétességét titkolva, vagy helyesen meg nem érezve, megkísérelték az idegen világszemlélet módszeres átplántálását a zsidó ősforrásokba. Hogy ők maguk hittek-e az e célra alkalmazott módszeres értelmezés helyességében, vagy pedig tudatosan csak célhozvezető eszközt láttak-e benne, azt nem akarjuk eldönteni. Vizsgálódásunk szempontjából döntő az a tény, hogy a hellenista nem mint a zsidóság tagadója vagy ellenzője lép föl. A Biblia neki is érintetlen szentség. Legalább is talajnak használja, amelybe az új világszemléletet akarja beleültetni. Tehát zsidónak adja magát, mint ilyen pedig a gyakorlati zsidóság ősforrását tudatosan vagy tudattalanul görög szellemmel akarja megtölteni. Törekvése tehát elsősorban nem annyira az, hogy elsimítson egy nyíltan bevallott ellentétet a zsidó és a görög világszemlélet között, hanem inkább az, hogy, sutttyomban, a zsidót *mint zsidót* göröggé tegye; hogy Bibliájának eredeti tartalmát allegorikus értelmezésekkel megmászítsa és észrevétlenül új tartalommal cserélje föl.

A küzdelem az alexandriai hellenizmus ellen tehát nem vallásharc volt abban az értelemben, mint másfél vagy két évszázaddal előbb Antiochus Epiphanes alatt. Hogy a zsidók hitvallásuk szerint megmaradjanak zsidóknak, ezen egyáltalán senki nem akart változtatni. Csak a konkrét tartalmat akarták megmászítani, a gyakorlati életvitelben kívánták a régi formák levetését. Egyszóval, a küzdelem nem a hit ellen irányult fogalmi általánosságában, hanem a hagyomány elve ellen. A küzdelemben pedig nem a hit mint olyan győzött,

hanem a zsidó lélek hű egybekapcsoltsága öröklött hagyományával, a ráeszmélés a zsidó hit áthagyományozott alakjára, az eleven vallásosságnak arra a természetes követelményére, hogy a ma egyenesvonalú folytatása kell hogy legyen a tegnapnak s neki semmiképp ellen nem mondhat.

Félreértések elkerülése végett különös nyomatékkal ki akarjuk emelni, hogy a hagyomány megítélésénél nem annyira tartalmát hangsúlyozzuk, mint inkább azt a jellegzetes sajátosságát, amelyet így szoktunk kifejezni: a régihez való ragaszkodás. Az *átlagember* például, aki legnagyobb részét alkotja minden vallási közösségnek, ritkán van abban a helyzetben, hogy a *maga* gondolatmunkájával, a kutatás és tapasztalat magatalálta eredményeinek segítségével kifejtse a kellő ellenállást, ha kívülről jövő kísértés közvetve vagy közvetlenül igyekszik őt vallásától eltántorítani. A leghatásosabb ellenállást ily esetekben a *hagyomány* fejt ki. Az ismeret elvének jelentőségét bizonyára nem szabad egy vallási közösség középső és alsó rétegeiben sem lebecsülni, főleg a zsidóságon belül nem, mivel itt zsinagóga és iskola a legrégebb időktől fogva mindenki számára nyitva volt és szolgálatra készen mellette állott. De a döntő és legnagyobb ellenállóképességet a zsidó lélek kétségtelenül a hagyományból merítette. Nem egyes tanítások vagy hittételek, nem egyes finom gondolatmenetek tartották izgalomban a széles néptömegeket és adtak nekik erőt a vértanúsághoz a baj idején, hanem a vallás mint osztatlan egész. A hívőn mindenkor a vallás mint *egységes egész* uralkodik, amint a hagyomány révén lelkébe vésődött.

IV.

Még sokkal erősebben nyilatkozott meg a hagyomány hatalma később, a súlyos vallási üldözések szenvedései közepett. Magukat az üldözéseket, melyeket a zsidóságnak hithűségéért el kellett szenvednie, az érte hozott súlyos áldozatokat és vértanúinak nagy számát nem akarjuk itt közelebbről szemügyre venni, nemcsak azért nem, mert ez nagyon messze vezetne, hanem azért sem, mert oly fejezet ez, amelynek nem csupán a hagyomány, hanem a vallás a maga egészében a tárgya. Megelégszünk azzal a megjegyzéssel, hogy mindezekben a harcokban a hagyományra hárult legnagyobb része a védekező munkának. Súlyos történeti korszakokban való jelentőségét már a korai talmudi időben helyesen felismerték és halachikusan szabályozták.

A hadrianusi üldözések idején Lyddában, a vértanuk mindinkább növekedő számának hatása alatt, korlátozó szabályokat hoztak az önkéntes vértanuság, azaz a vallásos önfeláldozás kötelezettségére vonatkozóan. Csupán három vallási törvényre mondták ki, hogy még a halállal való fenyegetés esetén is meg kell tartani. Ezek: a bálványimádás, az emberölés és a fajtalanság tilalma (Sanhedrin 74 a.). Ez a három törvény csakugyan oszlopa a zsidó vallási életnek s ez már magában véve is eléggé igazolja a lyddai határozatot. Aki csak egyikét is elveti e három törvénynek, elvetette a zsidóságot. Mégis a lyddai határozathozatalnak csak a hadrianusi korra volt igazi jelentősége. Ama kor harcai a zsidóság létéért vagy nemléteért folytak ugyan. Azonban lényegileg nem annyira vallási, mint inkább

politikai jellegűek voltak. A harc kiindulópontja az volt, hogy Hadrianus ellenezte a templom újjraépítését, amelyben a zsidóság ellenségei veszélyt láttak a római államra nézve (Gen. r. 64 végén). A rómaiak sok mindenfélét tiltottak ugyan meg a zsidóknak, ami vallási életük lényeges tartalmához tartozik. De ezeknek a tilalmaknak nincs *térítő célzatuk*, csak az attól való félelem sugallta őket, hogy a zsidók politikai értelemben újra egyesülhetnének és új felkelést szervezhetnének. A hadrianusi üldözési deliktumok nem-vallási jellege kitűnik abból is, hogy a *tilalmakkal* megfelelő *parancsok* nem álltak szemben. Általánosságban szólva: megtiltják a zsidó vallási gyakorlatot, de helyette *másikat* nem követelnek.

Komolyabb alakot öltenek a tulajdonképpeni vallási üldözések, amelyek térítési kényszerrel voltak kapcsolatosak. Itt a lyddai vértanusági határozatok nem voltak kielégítők. Már Rabbi Jochananról mondják, hogy szerinte, ha a zsidóság mellett való nyilvános hitvallomásról van szó, már egy csekély paranccsal kapcsolatban is fennáll a vértanuhalál kötelezettsége. Arra a kérdésre pedig, mit kell egy csekély parancson érteni, ezt a feleletet kapjuk: «Már a sarúsíj miatt is.» Más szóval: Kifejezetten vallási üldözések idején a vallási hagyományt érintő legkisebb szokást is egészen az önfeláldozásig védeni kell. Mi egyéb ez, mint a vallás körülsáncolása a *hagyománnyal*. Tapasztalati tétel, amelyet a történelem sokszorosán igazolt, hogy a legbeszédesebb és legfanatikusabb térítési szenvedéllyel nem lehet hatásosabbat szembehelyezni, mint a *hagyomány elvét*, azt az *akaratot*, hogy a vallási életet foly-

tassuk úgy, ahogyan tegnap és tegnapelőtt gyakoroltuk.

Coudenhove gróf «Wesen des Antisemitismus» című művében a következőt írja :

«A zsidók, akik e véres üldözésekben hívek maradtak öröklött hitükhöz, akik inkább állhatatosan elviseltek gúnyt, megvetést, a szégyenletes zsidójelet, a polgári jogokban való korlátozást, sőt szabadságvesztést, üldözést, szegénységet, nyomort, kínszenvedést, még a legkínosabb halált is, bizonyára nem voltak furfangosak. Mint sok hitsorsosuk, ők is *látszólag áttérhettek volna a kereszténységre s amellet nyugodtan továbbhihettek volna mózesi vallásukban, hiszen a szívbe senkisé is lát bele. De nem tették meg, inkább szenvedtek. Ez nem volt bölcs dolog, s én nagyon sajnálom.*» (258. és k.)

Coudenhove szavai jószándékúak ; de teljes félre ismerése nyilatkozik meg bennük mind a vallás lényegének, mind az igazi vallásosság természetének. A vallás lényegéhez tartozik ugyanis, hogy szervesen kapcsolódik hagyományával és nem tűr erőszakos elkülönítést. De éppúgy hozzátartozik az igazi vallásosság természetéhez, hogy a hívők nem várják meg, míg a támadás a *legfőbb* hittételeket éri, hanem mindjárt kezdetben védekeznek a vallási üldözés ellen és már a *hagyományok* veszélyben forgása esetén is döntő harcra készülnek. Ha *ebben* a harcban a szorongatott hívők elhagyják a csatateret, ezzel megpecsételték hívősorsukat. A marranusok — rájuk céloz itt Coudenhove — a legmeggyőzőbben bizonyítják ezt. A marranusok őszintén hihették, hogy látszólagos megtérésükkel megmenthetik magukat és öröklött hitvallásukat. Saját

életük megmentése nagyrészen sikerült is, de zsidóságukat *egészen* elvesztették. Minden jó szándékuk azon szenvedett hajótörést, hogy apáik vallási *hagyománya* ment veszendőbe, kellett hogy veszendőbe menjen. Érzületeket még úgy ahogy el lehet titkolni, «a szívbe senkisémet lát bele», mondja éppen Coudenhove. De a hagyománytól átszótt életvitelt nem lehetett folytatni a homályban. A hagyományos élet eltűnésével pedig a marranusok elvesztették hitüket is. A vértanúság azért kezdettől fogva az egyetlen út maradt a hit megmentésére.

A hagyomány elvének nagy jelentőségét a vallás fennmaradására és jövőjére tehát már a Talmud helyesen felismerte. Ha pedig még egy bizonyítékra volna szükség annak igazolására, hogy hagyomány és élet szoros összekapcsolódása nem pusztán időleges igazság, hanem *maradandó fenntartási elve a vallásnak*: az utolsó másfél évezred ezt a bizonyítékot szolgáltatta és cáfolhatatlan történeti tényekkel megerősítette.

Breslau.

Prof. Dr. GUTTMANN MIHÁLY.

EMLÉKBESZÉD LUCIEN WOLFRÓL.

(Elmondotta a szerző az IMIT 1930. november 26-iki ülésén.)

A férfiú, akinek emlékét felújítom ma Önök előtt, zsidó politikus volt és diplomata. A zsidóságról azt mondják az ellenségei, hogy nincs tehetsége a politikához. Milyen tévedés! Akiről ma megemlékezem, nem is

egy országban és egy kormány mellett vagy ellen csinált politikát, hanem a világ legelső kormányainál politizált, eljárta a föld leghatalmasabb államférfiainál, engedményeket követelt és ért el dacos és konok államoktól.

Pedig a hatalom, amelyre támaszkodott, nem gőgös flotta, nem tankokkal felszerelt modern hadsereg volt. Mögötte ilyesmi nem állott, csak egy fegyvertelen nép, amelyet szétszórtak a világ minden részébe, gettókba zártak és állandó üldözésekkel sanyargattak, egy nép, amelynek csak kis részére sütött a nap, de nagy tömegét a pokol éjszakája gyötörte. Ez a nép állott a mi politikusunk mögött. Nem fenyegetődött soha ágyúkkal és az engedményeket nem büntető expedíciókkal csikarta ki, hanem, mint a bibliai Dávid, a Szeretet nevében jött és győzött. Ott ült íróasztalánál Londonban vagy az írógépe mellett genfi hotelszobájában és törhetetlen optimizmussal küldte fehér aktáit a külügyi kormányoknak szerte a világba. És az ő fehér aktái nyomán elcsitultak a sóhajok a keleteurópai gettókban, enyhült a nyomás és felszáradtak a könnyek. Ez az ember, ez a politikus tünemény volt a XX. században, amelyben csak a repülőgép és a tengeralattjáró tud érdemleges politikát csinálni. Halálakor egy francia diplomata azt mondta róla: Ő volt a zsidóság nagykövete. Mi elmondhatjuk róla, hogy a próféták utóda volt, aki csak azért tudott puszta kézzel szembeszállni a hatalmasokkal, mert hitt és mert igaza volt.

Tisztelt hölgyeim és uraim! Lucien Wolf hetvenhárom esztendő élete és ötvenesztendő munkássága át sem tekinthető e néhány perc alatt, amelyet itt Önök ma a

kegyeletes megemlékezésnek szántak. Külön nagy tanulmányt fog megérdemelni a kérdés, honnan jött és milyen milieu az, ahol tehetsége kivirágzott. Mi volt életének nagy célja és milyen eredményeket ért el? Mi volt magatartása a magyar numerus clausus nagy perében? És befejezőül néhány adat arról, hogy nemzetünket, a magyarságot hogyan látta és hogyan akart rajta segíteni.

*

«*Kecé hoórec*» — a világ széle. Így nevezi a középkori zsidó irodalom a brit szigeteket. A francia nyelv Angleterrenek, a föld sarkának, keresztelte el ezt a két szigetet, de a zsidó megjelölésben nemcsak a francia szó fordítása van benne, hanem más is. A zsidó lélek misztikus vágyódása ez után a távoli birodalom után, ahol soha el nem képzelt megaláztatást, soha el nem képzelt dicsőséget élt meg a zsidó génusz.

Különös, romantikus az angol zsidóság sorsa, az évszázadokon keresztül. Talán 900 éve van, hogy megtelepednek Londonban. A sorsuk tűrhető egészen addig, míg a keresztesháborúk irtózata lángba nem borítja. Akkor elpusztítják hitközségeiket, feldúlják temetőiket és az üldözések szakadatlan sorozata kezdődik. Sehol annyi vérvádról nem regél a szomorú zsidó krónika, mint az angol városokban a középkor elején: London, Leeds, Manchester vérrel jelzett nevek a zsidó martírológiában. Fukar királyok, tönkrement grófok, pénzéhes baronetek sanyargatják a maroknyi angol zsidóságot, míg 1290-ben végleg eldől a sorsuk. I. Eduard, Anglia királya kitiltja a zsidókat a brit szigetekről.

Tizenhatezer zsidó veszi kezébe a vándorbotot és majdnem négy évszázadig a mi hitünk igéi nem hallatszanak angol földön.

Négy évszázad! Közben felmagasztosul, összeomlik a spanyol zsidóság, közben utolsót sóhajt Juda Halévi ajka, közben felgyulladnak az inkvizíció máglyái és közben megszületik a Sulchan Aruch. Négy évszázad zsidó élete zajlik le a kontinensen, de Angliába nem bocsátják be a mi hitünk vallóit. Shakespeare sohasem láthatta a Shylok eredetijét, mert Angliába az ő korában zsidó nem tehetett be a lábát.

Egy vakmerő amsterdami rabbi, a század egyik legnagyobb zsidó elméje, Rembrandt egyik barátja és modellje, Manasse ben Izrael a neve, nyitja meg előttük az utat Anglia felé. Négy évszázad múlt el a kiűzetés óta és e csökönyös és konzervatív népet vad forradalom rázza. Nincsen többé király, hanem Cromwell Olivér, a forradalom vezére, a lord-protektor, a bibliás ember, ő fogadja Manasse ben Izraelt. Ő hallgatja végig az amsterdami rabbinus magyarázatait arról, hogy a Messiás csak akkor jöhet el, ha a zsidók szétszórátása beteljesült az egész világon és Angliában újból helyet kapnak. 1656-ban megint zsidó imák hangzanak fel angol földön, megalakul az első angol zsidó hitközség.

És attól kezdve lassú és biztos fejlődés az angol zsidóság sorsa. A zsidógyűlölet nyomása rájuk nehezedik még hosszú évszázadokon keresztül, de ők lépésről-lépésre hárítják el ezt maguktól. Szívós munkájuk, küzdelmük leírhatatlan. De célhoz érnek.

1847-ben, mikor nálunk már az emancipáció küszöbére ért a zsidóság, Londonban még olyan erős az anti-

szemitizmus, hogy Lionel de Rothschild, az első zsidó képviselő, nem foglalhatja el helyét az angol parlamentben. Az első zsidó főrendet, Nathaniel de Rothschildot, csak 1885-ben nevezi ki Viktória királynő és a zsidók emancipációja csak 1890-ben, tehát 40 évvel ezelőtt válik teljessé. De azután nincs megállás. 1910-ben már zsidó minisztere van Angliának, 1916-ban Lloyd George kormányában négy zsidó miniszter ül. 1921-ben az indiai alkirály trónusát elfoglalja egy londoni zsidó kereskedő fia, Rufus Isaacs, ki lord Reading néven vonul be a történelembe és foglalja el a legmagasabb pozíciót, mely 2000 esztendő óta zsidó halandónak kijut.

És így Anglia zsidósága, mely ma is alig több 300 ezernél, a sors minden forgandósága közepett is kifejlesztett magában egy érzést: az együttérzést minden üldözött zsidóval. Talán azért, mert ők annyit szenvedtek, talán azért, mert biztos révbe jutottak, talán azért, mert hálások akartak lenni a sorsnak nyugal-mukért és biztonságukért. Az angol zsidóságnak az a szerep jutott a zsidók történetében, hogy síkra szálljon üldözött testvéreiért.

Az angol zsidóknak már a XVIII. században van egy hitközségi szervezetük, melynek az a címe: Committee of Deputies of British Jews. Ebben együtt ülnek a két legszélsőbb zsidó párt képviselői, a szefardok, vagyis spanyol zsidók, és askenázok, vagyis német zsidók, kiket szélesebb szakadék választ el egymástól, mint nálunk a neológiát az ortodoxiától. Ez a hitközségi képviselőlet csodálatos módon már akkor kezd foglalkozni külföldi zsidók ügyes-bajos dolgaival, mikor még az angol zsidók

emancipációja sem történt meg. Mikor Mária Terézia 1745-ben Prágából kiutasítja az összes zsidókat, akkor a londoni zsidóság összeül, rábírja a bécsi angol követet, hogy interveniáljon a fanatikus császárnénál. És ez az eset megismétlődik mindannyiszor, ha külföldi zsidó üldözésekről hír érkezik hozzájuk. Mikor 1840-ben a damaszkuszi vérvád szörnyűségei rázzák meg a világ zsidóságát, akkor Montefiore Mózes, az angol zsidók elnöke, az uralkodóhoz fordul, hogy lépjen közbe a francia kormánynál az üldözött zsidók érdekében. Így születik meg az angol zsidók külpolitikai bizottsága, mely ma is fennáll s melynek jelentősége döntő az egész világ zsidóságára nézve.

Montefiore Mózes oltotta be az angol zsidóságba azt a történelmi gyakorlatot, hogy állandó figyelemmel kísérik külföldi hittestvéreik sorsát. Montefiore Mózes, kinek koporsójánál gyászba öltözve megjelent Viktória angol királynő is egész családjával. Montefiore életét egy fiatal angol-zsidó történetíró írta meg: *Lucien Wolf*. Ez a fiatal angol zsidó történetíró lett Montefiore utódja, ő az, akinek évtizedes munkásságáról ma néhány szót kívánok mondani.

*

A nagy zsidó író, Izrael Zangwill, állította fel azt a tételt, hogy *«a zsidóságnak mindenütt az a legnagyobb tragédiája, hogy kisebbség»*. A kisebbség mint zsidó probléma: ezt a címet adhatnók Lucien Wolf életének és munkásságának. Politikai és diplomáciai tevékenységét teljesen ennek a kérdésnek szentelte. Ma már lassan szétnyílik az a függöny, amely eddig eltakarta előttünk,

hogy a háború utolsó éveiben mi történt az entente országaiban, azonban még mindig nem látjuk tisztán azt a munkát, amelyet az angol és francia zsidóság 1917-ben és 1918-ban a keleteurópai zsidóság sorsának biztosítása végett kifejtett. Mikor már nyilvánvaló lett, hogy a központi hatalmak elvesztették a háborút, sűrű tanácskozások indultak meg Párizsban és Londonban azzal a céllal, hogy a kötendő békeszerződésekben a keleteurópai zsidóság sorsa is intézményesen biztosíttassék. Ez a gondolat azután a Népszövetség előtt is felvetődött, mire a francia zsidóság nagy szervezete, az Alliance indítványára felvették a Népszövetség statutumai közé, hogy a zsidó kisebbségek érdekeinek védelmére a Népszövetség mellé egy állandó zsidó szakértőt delegálnak. Erre a pozícióra az angol zsidóság Külügyi Bizottságának titkárát, Lucien Wolfot hívták meg, aki ennek alapján a Népszövetség minden ülésén, annak megalapítása óta, résztvett és a kisebbségi érdekeknek harcos szószólója volt. Munkássága, amely az utókorra maradt, abban foglalható össze, hogy :

1. *a zsidó kisebbségek sorsát Európaszerte biztosítani igyekezett,*

2. *zsidóüldözések esetében mindenkör arra törekedett, hogy az angol és a francia kormányt beavatkozásra bírja,*

3. *általában minden kisebbségért harcolt és célul tűzte ki maga elé, hogy a Népszövetség elé érkező kisebbségi panaszok orvoslásra találjanak.*

Munkájának különösen ez utóbbi része az, amely a magyar közvélemény figyelmére leginkább számot tarthat. S ha az utódállamokban élő magyar kisebbségek panaszai a jövőben a Népszövetség előtt megértőbb

meghallgatásra fognak találni, ez Lucien Wolf érdeme, aki életének utolsó munkájában éppen a kisebbségi eljárás szervezésén dolgozott.

Mélyen tisztelt hölgyeim és uraim! Lucien Wolfnak e munkájába, amelyet a kisebbségekért folytatott, ebbe a küzdelmébe, amelyet a zsidóüldözések ellen vívott, szervesen kapcsolódott bele a magyar numerus clausus ügyében történt emlékezetes intervenciója is. Felesleges volna Önöket azokra a nagy tanácskozásokra emlékeztetnem, amelyek e terem falai közt folytak le e kérdésben, de talán röviden elmondhatom azt, hogy a magyar zsidóság soha semmiféle szerve vagy közege által nem kérte a külföldi zsidóság beavatkozását. A magyar zsidóság mindig azt az álláspontot foglalta el, hogy a magyar alkotmányban biztosított alaptörvényekre támaszkodva, e kérdés megoldását önmaga akarja kiharcolni a haza határai között és külföldi hit-testvéreinek segítségét nem veszi igénybe. E felfogás ellenére az angol és francia zsidóság beadványt intézett a Népszövetséghez, amelyben kérte, hogy a magyar numerus clausust, mint a zsidó kisebbségi jogok sérelmét, tűzzék napirendre. Ebből egy közel háromszázéves diplomáciai per kerekedett, amelynek tragikomikus részletei is voltak. A Népszövetség egy háromtagú bizottságot küldött ki a panasz felülvizsgálatára és a magyar kormány álláspontjának meghallgatására. Ez a bizottság egy belga, egy spanyol és egy — kínai diplomatából állott. Magyar részről gróf Bánffy Miklós volt az első külügyminiszter, aki a hármass bizottság előtt megjelent s ott a magyar kormány véleményét kifejtette.

Ha Lucien Wolf könyvében e hármasság jegyzőkönyveit olvassuk, valóban csak tragikomikusnak mondhatjuk, ahogyan ezek az előkelő idegenek a magyar numerus clausus ügyével foglalkoztak. A kínai delegátus például azt kérdezte az egyik tárgyaláson, hogy miután a budapesti egyetemen a kitért zsidókat is a zsidók közé számítják, vajjon hogyan állapítják meg valakiről, zsidó-e vagy sem? És nekünk, bármennyire is fájt a numerus clausus, bármennyire is szégyenünk az, hogy száz és száz zsidó diákunk a külföldön kénytelen éhezni és nyomorogni, éppannyira fájt az is, hogy ezt a mi belső fájdalmunkat idegen diplomaták és külföldi államférfiak feszegették és tárgyalgatták. A magyar zsidóság e büszke és önérzetes felfogásának kifejezést és hangot is adott néhány héttel azelőtt, midőn a Népszövetség e kérdést tárgyalásra kitűzte. A magyar zsidó hitközségek nagygyűlése ebben a teremben tűzte napirendre a numerus clausus ügyét. Felállott dr. Hevesi Simon és egy nyilatkozatot olvasott fel, amelyet három férfiú szövegezett: Vázsonyi Vilmos, Vészi József és Sándor Pál. A magyar zsidóság e három vezérének emelkedett szelleme nyilatkozott meg ebben az ünnepélyes nyilatkozatban, amely azt a messzehangzó kijelentést foglalta magában, hogy nemzetünk gyásza, a trianoni szerződés, nem lehet jogaink forrása. Ez a mondat jellemezte a magyar zsidóság büszke és önérzetes magatartását s e nyilatkozatunk védőpajzsával ment ki a magyar kormány Genfbe, hogy ott Lucien Wolf vádjaival szemben védekezzék.

Valóban felesleges lenne, ha az akkori közismert eseményeket részletezném.

A tárgyalások lefolyását a történelem fogja minden részletében elmondani. Annyit azonban már most meg kell állapítanunk, hogy a magyar zsidóság nyilatkozata volt az, amelynek hatása alatt a Népszövetség a döntést elodázta és a magyar kormányra bízta, hogy a törvényt rövid időn belül módosítsa. A Népszövetség tehát nem ítéltkezett a numerus clausus nagy perében, nem tette át az ügyet a hágai nemzetközi törvényszékhez. A magyar zsidóság büszke és önérzetes magatartása lehetővé tette a magyar kormánynak, hogy diplomáciai vereség nélkül térhessen haza a nemzetek szövetségéből, nekünk azonban kötelességünkké teszi, hogy a harcot idehaza, az emancipáció és a recepció szellemében, minden erőnkkel folytassuk.

Mélyen tisztelt hölgyeim és uraim! Tudjuk azt, hogy a numerus clausus törvényén valóban változás is történt s a kormány a sérelmes harmadik szakaszt, amely bélyeg volt a magyar zsidóságon, a törvény új szövegében kihagyta. Köztudomású az is, hogy az angol és francia zsidóság e politikai lépésén kívül más téren is milyen nagy segítséget igyekezett nyújtani a numerus clausus külföldre vetődött száműzöttjeinek. S mielőtt e fejezetet lezárnám, megállapítom azt, hogy Lucien Wolf, az angol zsidóság e kiváló alakja, aki a numerus clausus diplomáciai perében a vádiratot beadta, ezzel nem ártani, hanem használni akart nekünk, sőt használni akart egész Magyarországnak is.

Mélyen tisztelt hölgyeim és uraim! Csak egészen röviden ismertettem Önök előtt e nagy embernek és nagy politikusnak munkásságát. Meg kell még említenem azt is, hogy munkája nyomán jelentékenyen eny-

hült a zsidóság helyzete Litvániában, Romániában és Lengyelországban is. Csodálatos, hogy mindenre kiterjedő buzgólkodása mellett még arra is ráért, hogy a marranusok ügyével foglalkozzék. Néhány évvel ezelőtt ő indította meg azt az akciót, amely Portugáliában és Spanyolországban a megmaradt marranus zsidók megmentését és visszatérítését célozta. S ma már újra zsinagógát találunk Lisszabonban, ahol a marranusok imádkoznak, akik közben visszatérhettek őseik hitére, amelyet századokkal előbb a máglyák rőt lobogása mellett kellett elhagyniok.

Meg kell emlékeznem arról is, hogy e nagy zsidó politikus és diplomata működése Magyarországra nézve is milyen nagy fontosságú volt. Lucien Wolf ifjúkorában a Londonba menekült magyar emigránsok közt nőtt fel. Ez a hatás egész életén át megmaradt. Amikor néhány hónap előtt kérésemre felkereste a Londonban időző gróf Bethlen István magyar miniszterelnököt, akkor azt mondta neki, hogy londoni látogatásában a régi hagyományos angol-magyar jóviszony újjáéledésének biztató előjelét látja.

Íme, a levél, melyet Lucien Wolf Bethlen gróffal történt megbeszéléséről nekem írt :

JOINT FOREIGN COMMITTEE

OF THE
JEWISH BOARD OF DEPUTIES
AND THE
ANGLO-JEWISH ASSOCIATION.

TELEPHONE NUMBER
CHANCERY 7370.

2, VERULAM BUILDINGS,
GRAY'S INN, LONDON, W. C.

June 18, 1930

Dear Dr. Szabolcsi.

Your letter of the 15th instant reached me yesterday morning. I immediately called at Count Bethlen's hotel and left my card, together with a letter asking for a personal appointment to enable me to pay him my respects. In reply the Minister invited me to see him at 4 o'clock.

I was with him for about twenty minutes. Our conversation was extremely cordial. I told him I was glad to meet him in England without any cloud of controversy between us, and I also congratulated him on the initiative he had taken in bringing about the present improved situation by amending the Numerus Clausus Law. Count Bethlen said it had to be done, and he was glad that he had done it. He added that happily the unwholesome post-war mentality was passing away in Hungary, and the situation as regards the Jews was becoming once more quite normal. I expressed my satisfaction, and I said I recognised in his (Count Bethlen's) visit to England a renewal of the old tradition of Anglo-Hungarian affinity in the promotion of Liberal politics which flourished so vigorously when I was a boy.

We then spoke of the general situation in England, and we parted with many assurances of mutual esteem.

I hope the interview, though short, will have a good effect.

Believe me, dear Dr. Szabolcsi,
Faithfully yours,

Lucien Wolf

Dr. Indwig Szabolcsi,
"Egyenlőség",
Terev-Korut 25,
Budapest, VI.

El kell még mondanom azt is, hogy Lucien Wolfot a legintimebb barátság fűzte gróf Bánffy Miklós magyar külügyminiszterhez, akivel Genfben a numerus clausus tárgyalása alkalmával ismerkedett meg. Akkor mint ellenfelek álltak egymással szemben. S a nemes ellenfelekből igaz barátok lettek. Néhány évvel később Bánffy már azzal a kéréssel keresi fel Londonban a zsidó diplomatát, hogy az erdélyi magyar kisebbségek ügyében lépéseket tegyen. Olyan barátság fejlődött ki a két államférfiú között, amely csak Lucien Wolf halálával ért véget.

Mélyen tisztelt hölgyeim és uraim! Nem tudtam még tökéletlen vonásokkal sem Önök elé állítani azt a nagy és gazdag életet, amelyet Lucien Wolf a zsidóság szolgálatában eltöltött. Állapítsuk meg, hogy nevét halhatatlanul bevészte a zsidó történelembe azon két nagy férfiú mellé, akikről legszebb történelmi munkáit írta. Az egyik Manasse ben Izrael volt, a nagy amsterdami rabbi, aki Angliát ismét megnyitotta a zsidók előtt, a másik Sir Moses Montefiore, a nagy filantrop és politikus. Lucien Wolf e két férfiú munkásságának folytatója volt.

A fizikából tudjuk, hogy vannak csillagok, melyek már régen kihúnytak, de a fényük a nagy messzeségen át egyre érkezik felénk és megvilágítja a sötét éjszakát. Lucien Wolfnak, a nagy zsidó politikusnak és diplomatának szelleme ott ragyog tovább a nyugati zsidóság horizontján és bár ő már örökre elköltözött, szellemének idesütő csillagfényénél látjuk azt az utat, melyen haladnunk kell, azt a szent dualizmust, amely a mi életünknek is vezércsillaga kell hogy legyen és melyet

az ő tanítása jelentett az egész világ zsidóságának : szeretni a hazát és szeretni a vallást.

Budapest.

SZABOLCSI LAJOS.

KÓBOR TAMÁSRÓL.

(Felolvastatott Kóbor Tamás negyvenéves írói jubileuma alkalmából az IMIT 1930. március 25-iki ünnepi ülésén.)

Cézanne azt mondja, hogy az az igazi fantázia, amely a természet színe előtt, a valóság láttára is érvényesül. Kóbor Tamás fantáziája ilyen. Nem konstrukciók körül kereskedik, hanem a nagy organizmusok, az élet, a világ, a társadalom, az ember képeit formálja meg. Nem reprodukálja az élet jelenségeit, hanem megalkotja belőlük magát az életet. Elképzei azokat a titkokat, amelyek a jelenségek mögött rejtőznek. S az élet jelenségeiből elképzei az élet jelentőségét. Csak képeket lát és képeket fest, de nem törekszik megállapításokra. Az embert nem veti a róla való fogalmak rabsága alá. Nem analizálja, nem bontogatja szét az embert, hogy a cselekvése, az érzése, a gondolkozása útjait olyanoknak találja, amilyeneknek a priori tudományosan, vagy tudákosan megállapítják.

A szintézis az ő módszere, az alkotó, teremő szintézis, amely száz jelenségből nem rendszert alkot, hanem megfesti belőlük az egy élet képét, az elképzeések új képét. Kóbort talán a pszichoszintézis mesterének mondhatnám. Azt mondják róla, hogy minden írásá-

ban a tiszta ész, az okosságot uralja, én minden okos írásában is a fantáziának nem is a közreműködését, hanem egyenesen a határozó működését látom. És az intuiciót is. Megismerései jobbára elképzelések, sajátos, eredeti módon való elképzelések: ebben a sajátosságban, eredetiségben rejlik a genialitása. Valamelyik német filozófus azt mondja, hogy: «ein guter Kopf mit Originalität der Selbsttätigkeit heisst Genie». Nos, Kóbor Tamás ilyen «guter Kopf», akin eluralkodik az az eredetiség. A meglátásnak, az elképzelésnek, a dolgok és jelenségek értékeléseinek eredetisége.

Regényei, elbeszélései, ezek az okos írások szép írások, nem is a megírásuk szépségének révén, hanem azért, mert bennük mindenütt képet formál a fantázia. Mert átformálódik bennük a meglátott ember, aki egyszer volt, hol nem volt, olyanná, aki volt a múltban, van a jelenben és lesz a jövőben. Alakjai az emberinek megnyilvánulásai, márpedig az emberi időtlen. Gettó-figurái összetevők abban a nagysommában, amelyet emberinek hívnak. És a budapesti regények alakjai is azok, a tizenkét kötet minden hőse az, a «Pók Ádám hetvenhét élete» az egy életnek része. És Kóbor ezt az egy életet nemcsak nézi, ábrázolja, nemcsak mesét mond róla, hanem érezteti, hogy alakjainak élete a világ életének szerves, tevékeny része. Hogy az embere nemcsak a maga életét éli, hanem részese a creatio contiunatának, a világ teremtmése örök folytatásának. Hogy az ember az isteninek megnyilatkozási formája. A nyolcadik nap munkáját rája ruházta az Örökkévaló. És Kóbor Tamás alakjai nagyszerűn ábrázolt robotosai ennek a munkának. Mint

műalkotások egy művész lelkületén keresztül látott, egy költő fantáziáján keresztül leszűrte igazi emberek.

Amiért műveiben ennek a sajátos, eredeti fantáziának alkotó érvényesülését érzem és hangsúlyozom, nem teszem magamévá azoknak a megállapítását, akik Kóbor Tamást a fémjelzett naturalista elbeszélő írók közé rubrikázzák. Kóbor naturalizmusa csak abban nyilvánul, hogy meglátja és leírja az emberek, a dolgok, a történések lényegét jelentő jelenségeket. A természetes jelenségek a képalkotó fantáziának az eszközei, nem a célja. Kóbornak az *igaz* a célja, a valóság csakis útja a cél felé. A kettő között nagy a különbség. Goethe Claude Lorrain tájképeiről azt mondta, hogy nagyszerűn igazak, de a valóságnak nyoma sincs bennük. De ugyancsak ő mondotta, hogy az embernek önmagához és a külvilághoz való viszonya az igaz. Hogy mindenkinek megvan a maga saját igazsága. Az igazság relativitás, a valóság realitás. Kóbor Tamás lelkületén át látott és fantázián át alkotott műveiben ez a relativitás és ez a realitás társul egymással. De a relativitás az úr: a látásban is egyéni sajátosság, a jelenségeken való uralom is a fantáziának rendezkedő, selejtező munkája. Kóbor naturalizmusában az igaz a valóságnak gazdája, a naturalista írónál a valóság az igaz fölé kerekedik, csak a Zoláknál van egyensúlyban az igaz és a valóság és szolgálják együttesen az ideát.

Az idea uralkodik el Kóbor minden írásán. Ideális lehetőségeknek és szükségességeknek elgondolása. A jóra való vágyakozás, a gonoszság ártalmatlanná tételére való törekvés. A szépíró fantáziája selejtez, rendezkedik a jelenségek közt, a publicista pedig értékesíteni akarja

tapasztalatait, élményeit, elképzeléseit a közösség érdekében. És Kóbornak, a költőnek és publicistának lelkiületében folytonosan harc dúl az érzése és az intellektualitása közt. Mintha védekeznének az egymás túltengése ellen. A költő nem akarja, hogy az intellektus hatalmaskodva beleavatkozzék, amikor a fantáziája a dolgok összefüggése közt kalandozik, a publicista pedig tart tőle, hogy az érzés utat törhet az ösztönnek is. Mert Kóbor Tamás nem bízik benne, hogy az ösztön mindig az, aminek mondják, a célszerűségnek öntudatlan szószólója, hogy mindig a megelőző nemzedékek tapasztalatainak leszűrődése. Az állati ösztön talán az lehet, tudattalanul élő lények élményeiből az esztendőök tengerében kialakult és átörökölt életokosság, de az ember ösztönét korrumpálják az elfogultságok és előítéletek. Meg tudják hamisítani nemcsak az egyéni, hanem a szociális ösztönöket is. Kóbor Tamás pedig fél az elfogultságoktól, félti tőlük az embert és az embernek a szép élethez való jussát.

Egész publicisztikai működése ennek az emberféltésnek nyilvánulása. Odaáll az ember mellé és magyarázva, cáfolgatva, rábeszélve, lelkesítve és ironizálva vissza akarja tartani a tévedésektől, attól, hogy életföltételeit és életlehetőségeit félreértse. Ott él Kóbor a közszellem kialakulásának kohójában és látja, hogy az egyesek tévelygéseiből hogyan adódik össze a közszellem tévedése s hogy a közösség tévelygése hogyan befolyásolja, terrorizálja az egyént. Ha Kóbor igazán mindenekfölött filozófus volna, aminek sokan mondják, tanulmányokat írna erről az irtalmatlan, áldatlan egymásra hatásról. De ő a maga izgalmas aggodalmá-

val rögtön bele akar avatkozni a közszellem alakulásába késedelem nélkül, hogy a tévedések megrögzítését megelőzze. Mert a tévedésekből, ha megrögződnek, ha meggyökereznek, társadalmi igazságok szoktak lenni. Nietzsche azt tartja az igazságainkról, hogy nem egyebek, mint olyan meggyökerezett tévedések, amelyek hasznosaknak, fajfenntartóknak bizonyultak, de Kóbor Tamás a mindennap megfigyelője, azt látja, hogy a konvencionális igazságok kialakítását nem a hasznos, nem a fajfenntartó tévedések végzik, hogy az élet lehetőségeit megrontó fanatizmusok, a jövőndőt alá-ásó rajongások és gyűlölségek, a jóról és rosszról való gondolkozást megmételvező szenvedelmek azoknak a tévedéseknek a melegágyai. Kóbor, a publicista, tisztában van a konvencionális igazságok súlyával, szerepével és ezért lehetetlenné szeretné tenni, hogy a káros tévedések megrögződéséből legyenek. Megírja nap-nap mellett Rovásait. Hozzászólások a napi eseményekhez, beleavatkozások abba a vegyi folyamatba, amelyben a társadalmi felfogások tévedéseiből konvencionális igazságok lesznek.

Rövidke írások, nem elmés aforizmák, amelyeknek a meglepetés, a fordulat, ellentéteknek hasonlóságokká, hasonlóságoknak ellentétekké megdöbbentő erőszakolása a formájuk és módszerük, és nem apodiktikus megállapítások, hanem inkább hipotétikus megközelítések, nagyszerű magátólértetődéssel való rávilágítások, föltevésekkel való bizonyítgatások, az olvasóknak olyan rávezetése a helyes szempontokra, hogy úgy érezzék, mintha maguk eszméltek volna rájuk. Kóbor Tamás úgy írja Rovásait, ezeket a néhány sornyi vezércikke-

ket, a mindennap eseményeihez és a mindennap észjárásához hozzászólásokat, hogy tartózkodik a kategorikus kijelentésektől és rácsábítja az olvasót, hogy a maga belátásával fogadja el az író igazságát. A kategorikus kijelentés, amely csak igent és nemet fogad el, ellenszenves a maguk gondolkodására rátarti embereknek. Kóbor az olvasóitól azt akarja, hogy a gondolataiban osztozkodjanak, hogy a gondolkodásban társai, követői legyenek. Igazának a sorsa érdekli, nem a kijelentés pompája. Ismeri az olvasót s ezért nem diktál neki. Ragaszkodik a maga igazához s hogy érvényesüljön, nem öltözteti kategorikus kijelentések formájába, hanem rábeszéli az olvasót, hogy tegye magáévá, s elhiteti vele, hogy tulajdonképpen az ő igaza.

Ez az okos akarása és taktikája magyarázza meg publicisztikai stílusát. És magyarázza iróniáját is, amely publicisztikai munkáiból kisugárzik. Ott áll a maga tiszta látásának, humanizmusának, nemzetével való szentséges együttérzésének, a lehetőségek és szükségességek megértésének magasságában és lenéz és lelát a mélységbe, amelyben tülekedés folyik, balítéletek kavarognak, nagy tévedések törpe tévedői nyüzsgönek. Érti a maga szándéka, akarása, lelkesége, elszántsága értékét, érzi önmagát és érez maga alatt és maga körül annyi értéktelenséget akarásban, gondolkozásban, dolgokban és emberekben. A magasság és a mélység közti távolságnak, az érték és az értéktelenség különbségének átérzése, átgondolása nem lehet más, csakis irónikus.

Minden irónia felsőbbbségi érzésben gyökerezik. De Kóbor irónikus fölényessége éppen csak az eseményekkel, a jelenségekkel szemben nyilvánul, amelyek a

maguk földhöz ragadtságukkal szemben állanak idealizmusával. Hogy okvetetlenkednek azzal az igyekvésükkel, hogy ők formálják ki a gondolkodást, a társadalmat, a politikait, az etikát, a konvencionális igazságot s milyen magasan fölöttük áll a költőnek, a publicistának, a politikusnak, az emberi embernek az igazról és jóról vallott hite! Neki pedig e nagy távolság, e nagy különbség tudatában, sőt éppen e tudattól ösztönzötten oda kell állnia azok sorába, akiknek az a dolguk, hogy megakadályozzák azt, hogy tévedések meggyökerezzenek, elfogultságok eluralkodjanak, előítéletek irányítsák és szabják meg az életet. Odaáll a sorba telve iróniával és fűtve a lelkességtől. Sajátságos szintézis. De a publicista munkáját és kötelességét ez az összetétel határozza meg. És a költőét is. Kóbor Tamás mint költő állt ki a síkra. Kezdetben költő volt és csak azután lett publicista. De megmaradt mindmáig poétának. Felváltják és kiegészítik egymást benne a költő és a publicista. Talán egyenesen a poéta hivatásának átérzése ösztökéli publicisztikai működésében. Mintha úgy érezné, hogy mint publicista közvetlenebbül, haladéktalanabban szólhat hozzá a világ dolgához. Mint költő, mint regényíró, mint elbeszélő is azt a hozzászólást végezte.

És iróniájának sarkazmussá kellett lennie attól a gondolattól, hogy egyszerre, egyugyanakkor irányítania és szolgálnia kell a közszellemet és a közvéleményt. A fizika lehetetlennek mondja, hogy egy test egyszerre két helyen legyen, de a publicista rácáfol erre a lehetetlenségre. Egyszerre fönt és lent van. Fent, ahol uralkodnia kell a közvéleményen és lent, ahol kell,

hogy alája rendelje magát. Mert a sajtó és benne a publicista közvéleményt produkál és reprodukál. De közvéleményt csinálni és szolgálni ugyanannyi, mint akarni és szembeszállni a saját akaratával. Ez az összeütközés tragikus is, de komikus is. A sajtó tragikus hős, aki azonban nem bukik el, csakis annyiban, hogy megalkuszik az ideával. Csakis annyiban, hogy azzal jön, hogy szembeszáll a közvéleménnyel és azzal végez, hogy meghódolt előtte. És komikus figura, mert ebben az illogikus helyzetben komolyan kell vennie magát. De tragikumával és komikumával a társadalmi etikának egyik legjelentősebb tényezője. Erkölcsös és erkölcstelen mint maga a társadalom. Az olyan mélyen megfigyelő elme és érző lelkiület, mint Kóbor Tamás, ez a «guter Kopf», kell, hogy ne csak elszántan gondoljon végig a maga misszióján, de felsőséges sarkazmussal is azokon a lehetőségeken, amelyekkel és amelyek ellenére misszióját teljesítheti. Nevet a tragikumon és szomorodik a komikumon és az írása sarkasztikus lesz.

De bármennyire is kisugárzásai az iróniája és sarkazmusa az öntudatának, bármennyire is megérti a sajtó kétlakiságát, nem feledkezik meg arról az erkölcsi kötelességről, amely abból hárul rája, hogy megadatott neki, hogy a társadalom határozatlanságával szemben eltökélt, határozott tudjon lenni, hogy az érzület meggyőződéseivel szembe tudja állítani a tiszta, józan ész meggyőződését. Ez a kötelességtudata hajthatatlan energiává lesz. A nagy publicisták mindig ilyen hajthatatlanok, amikor síkra kell szállniok a káros tévedéseknek társadalmi igazságokká válása ellen. Ez a hajthatatlanságuk megvédi, megmenti a közvélemény be-

csületét. *Ezzel* a hajthatatlanságukkal lehetnek helymegállapítók, de útjelzők is. Rámutathatnak arra, hogy hol vagyunk, hova jutottunk el, de arra is, hogy merre kell tartanunk. Kóbor Tamás, a publicista, hajthatatlan, amikor a magyar nemzeti eszmét meg kell védeni a megrontói, meghamisítói, elértéktelenítői ellen. Amikor síkra kell szállni azok ellen, akik a magyar nemzeti energiát tehetetlenné teszik arra, hogy a maga nagyszerűségével mint összetevő részt vegyen a világkultúra szintézisében.

És Kóbor Tamás, a publicista, hajthatatlan és eltökélt, amikor az antiszemitizmus mint világfelfogás megmértelyezi, elsenyveszti a világ felfogását. E helyen, az *IMIT* felolvasó asztalánál, amikor Kóbor Tamás negyvenesztendei írói jubileumát ünnepeljük, természetes, hogy hangsúlyozottan méltatom azt az eltökéltségét, amellyel az emberiségi gondolat kultuszától, a zsidóság vértanúságának és missziójának áhítatától, a zsidósághoz tartozásának melegétől, szenvedéses, de lelkesítő érzésétől áthatottan vezércikkek, Rovások és egyéb írások egész sorával szembeszállt a zsidóság ellen fenekedő igazságtalanság ellen és súlyos szavával visszhangos helyen követeli, hogy a magyar zsidóságnak a magyar érvényesülésben való része jogilag, társadalmilag és a gyakorlati életben is elismertessék. A szociális életből fakadt etikát váltsa föl az etikából fakadó szociális élet: ez a Kóbor Tamás publicisztikai gondolata. És ezzel a gondolatával, nem a pusztá szolidaritástól hajtva, áll ki harcosnak az antiszemitizmus bűne ellen.

Mint költő lett publicistává, mint költő, nem olyan,

mint Ibsen Rubek professzora, aki mentséget tud mindenre, hanem olyan, mint a Goethe jellemezte mély lelkiület, aki a múltban és a jövőben kénytelen élni. Negyven évvel ezelőtt mint poéta állt a jövődő elé. «Éjszaka» című lírai költeményével. Nem vers volt, prózában írta. Az éjszaka sötétségéből, az álmokkal küzködés káoszából sírt föl. Jól emlékezem, hogy milyen hatással volt rám. Azzal, hogy íme megint új hangú ember köszönt közénk, az irodalomra! A mi körünk fiatal írói és tudósai új hang áhítozói voltak. Az «Élet» modern irodalmi és tudományos folyóirat társasága, amely az új tehetségek jogáért szállt síkra és igazukat vallotta. Tábornak hirdette magát és tábor toborzását vállalta. Mindenféle álnéven írtunk versben, prózában, hogy azt higgyék rólunk, hogy sokan vagyunk. Olyan kevesen voltunk, hogy attól féltünk, hogy még az anyagyilkosnak, az irodalmi komédiásnak is, meg kell kegyelmeznünk. Újjongva köszöntöttünk tehát minden új magyar szellemi felragyogást. Kóbor Tamás jöttét is. Nem hozzánk csatlakozott, mi mégis örültünk diadalmas beérkezésének. Kóbor a «Hétnek» lett oszlopos tagja, Kiss József táborostársa. Talán kihatott rája ennek a nagy lírai költőnek az a felfogása, hogy az események, a jelenségek értékelésére a kontempláció és a gyanakvás hivatott. Inkább filozófiai, mint lírai szempontok. Pedig az Éjszaka költője lírikus volt. Írt tehát kontemplálva és gyanakodva. Írt elmésen és bírálva. Óvatosan húzódkodott a lelkeségtől. Félt a maga líraiságától és védekezett ellene. De azután áttört magáravett második természetén az igazi lelkiülete, világhoz tartozásának, az emberekkel összetartozásá-

nak, az irántuk való részvétnek, az együttélésnek lelkesége. Ez a lelkesége viszi a tollát, amikor elbeszéléseit és regényeit írja. És ebből a lelkeségből fakad a pesszimizmusa és az optimizmusa. Belőle fakad áhítata, amellyel az élet mélységét nézi. Azt vallja, hogy az élet mindig mély, még ott is, ahol csak felszín opaleszkálásának látszik. Mert az élet ösztönök és akarások, érzések és affektusok, izgalmak és megnyugvások összetevése s ezeknek dinamikájuk van. Erőjátékok, együttthatók igyekvése az eredők felé. Az élet mindig mély és Kóbor mindig mélységek megírója.

Regényeket ír Budapestről, és a nagy város az ő uccáival, utakon, a nyílt színen és lebujokban, dohos és cifra hajlékokban nyüzsgő embereivel, szorgoskodó és ténfergő figuráival lelkületi mélységek labirintusa. Az ő Budapestjének katakombái vannak és ő elvezeti bennük olvasóit. Ezek a katakombák az emberek lelkülete mélyén vannak. Nem pszichologizálva, biológizálva, analizálva visz végig bennük, hanem az alakjai akaratlan, tudattalan, kényszerű cselekvésein keresztül. Hétköznapi és heroikus cselekedeteken keresztül, amelyeknek a cselekvők csak a médiumaik. Nem azon a nyelven beszélnek, amelyet belső nyelvnek neveznek, világuk, életrabságuk, sorsrabságuk szólal meg a beszédjükben is: amikor egymást és önmagukat rontják. Ezért merő pesszimizmus Kóbor Budapest című regénye. Mert a sors intézi benne a rosszat, az emberek csak végrehajtják, vagy elszenvedik. És nagyon sűrű a végrehajtása és sokan vannak az elszenvedői. És nem tudnak ellene cselekedni. Mintha a jónak lélekharangja csendülne meg ebben a regényben. Epikus és drámai

részeiben, zsánerképeiben a nagyváros tükröződik vissza. A társadalma és a társaság s az a tehetségük és tehetségtelenségük, amellyel felülemelkednek a jón és rosszon. Néha úgy hat ez a regény, mintha Kóbor Tamás a városról való képbe beiktatta volna az egész világra való gyanakvását. De úgy is hat, mint elkeseredett, elszánt tiltakozás a lelkületi nihilizmus ellen.

Milyen más a «Ki a gettóból» című regénye! Csupa szomorúság és mégis csupa optimizmus. Mennyi letört vagy letörő ember és mégis az élet értékében való mennyi hit van benne! Alakjai vagy meg nem találják, vagy pedig elvesztették az értékeket, de maga az érték megvan, megmaradt. Emberei elhaladnak az élet mellett és nem találkoznak a lehetőségeivel, de azok a lehetőségek megvannak. Majd akadnak, akik megtalálják őket. Maga a zsidóság immár évezredek óta elhalad mellettük és nem tudott máshová, csak a gettóba eljutni. A getto körül magas, vastag falak, a kínai fal csak törpe hangyarakás mellette. Elfogultságok és előítéletek a téglái, gyűlölség a vakolata. Ki építette, ki építi? Talán a rejtelmes építőmester, a történelem logikája, vagy talán a másik, a hatalmasabb, az örök oktalanság.

Mennyi fantázia és illúzió szorult a gettóba és lett vigasztaló és biztató elemmé! Életfenntartó elemmé. A fantázia és az illúziók a zsidóság fenntartó energiái. Mennyi csalódást érleltek és mennyi tévedésbe vittek, de a csalódások és tévedések hasznosak, mert fajfenntartók voltak. Az egyesek, a szegény gettózsidók belepusztulhattak a csalódásokba, a tévedésekbe, de az illúziókhoz való tehetségüket örökbe hagyták, mint

ahogy örökölték. A zsidóságra réerőszakolták a gazdasági, az üzleti gondolkozást, de a zsidóságot nem az üzletember tartotta fenn, hanem a fantasztá. A gettó pedig a fantaszták iskolája, otthona, mentsvára volt. A fantasztá nem érzi a gettó szégyenletességét, az embertelenségét, a nyomorúságát, a fantasztá álmokban él és az álmat valóságnak tudja elképzelni. És imádkozik, hogy Dícsértessék az Örökkévaló, a mi Istenünk, aki megengedte, hogy álmodjunk.

Milyen nagyszerű fantasztá Kóbor bádogos mestere, az Istenben hívő és emberekre is építő fantasztá. Telve büszkeséggel és daccal. Férfias büszkeség és gyermekies dac összetétele. Vele védekezik a megalázkodás ellen. A megaláztatást ökölbe szorult kézzel tűri. Nem Jób, de hiszen Jób istenes filozófus volt, Kóbor bádogosa pedig Istenben bízó fantasztá. Olyan, mint Schalom Asch Mutterjében az előimádkozó. A galíciai és a newyorki gettó és a budapesti Szerecsen-ucca fantasztája nem is különbözhet egymástól. Mind a kettő fejedelem a maga vackában, szombati király, és körülöttük ugyanaz az udvari nép, a hódoló család, a csupagondasszony, a szent feleség és anya, az élet leglelkesebb vértanúja. Megtiport emberek, akiket a fantáziájuk vagy kibékít az élettől, vagy akik magától értetődőnek érzik a szomorúságos vergődést.

Kóbor Tamás «Ki a gettóból» regénye szembezállás ezzel a magától értéssel. Alakjainak fantáziája elkalandozik az élethez való joghoz. Fantáziájuk már nem éri be a vágyakozással, hanem elképzei a megvalósulást, a kielégülést is. A gettó fantasztái ráeszmélnek a realitásra és a gettón kívül keresik. Pedig

a gettó népéről azt tartják, hogy semmi egyéb iránt nincs érzéke, csakis a praktikus cselekvés iránt. Kóbor gettóalakjai romantikusak is. Főkép a nők. Nem a középkor romantikája szólal meg érzéseikben, álmaikban, hanem az, amely az Eszter és Ruth könyvéből és a talmudi legendákból kap a lelkükbe. Mendelssohn ismerte a gettó romantikusait, talán az ő álmodozásukat magyarázta, amikor azt mondja az álmról, hogy a dolgoknak olyan sorba eltolása, amely egészen más, mint az, amely körülöttünk van. A gettó romantikusai, Kóbor regényeinek romantikusai, a valóságnak erről a másik soráról álmodnak. Nem az élet csudáiról, hanem a valóság verőfényesebb rendjéről. Kóbor, aki minden motívuma fölé emelkedett, a romantikától is érintetlen marad. Nem az írása romantikus, hanem a regényalakja. S ezt a romantikát olyan valószerűn, olyan naturalisztikusan írja le, hogy meg kell éreznünk, hogy a romantika nem Kóbor Tamás artisztikuma, hanem embereinek, alakjainak, kizsidóinak lelki funkciója.

Zsidótárgyú regényeinek alakjai kezdenek rálépni a gettóból kivívó útra. De kint, a gettón kívül, fantázia nélkül kell elszenvedniök a valóságot. Odakint a nyomorúság már nem megszokottság, hanem szenvedés, odakint az élet üldöztetés, hiszen már nem enyhíti a fantázia. Odakint már elvesztek az illúziók, míg bent a gettóban vigasztaltak, sőt éltettek is. Odakint megbukott az élet, odabent még bizakodhatnak a lehetőségeiben. Vissza tehát a gettóba. De ebben a visszaküldésben sincs semmi pesszimizmus. A «Ki a gettóból» és a «Hamupipőke őnagysága» optimizmusa nem is a sors jóra fordulásában nyilvánul meg, hanem

abban, hogy az alakjaik nem a végzet kérlelhetetlenségének áldozatai, mint a Budapestéi, hanem a maguk emberei. Fantaszták, akik bizakodnak és csalódnak, valóságemberek, akik letörnek, de szabad emberek. Autonómiájuk van, a maguk életét élik, nem szimbólumok. A «Budapest» világa schopenhaueri fantazmagória, a «Ki a gettóból» vagy a «Hamúpipőke önagsága» szabad emberek belső valóságának fantazmája.

A «Ki a gettóból» és a «Hamupipőke» tragédiák, de nem az élet értéktelenségét vallják, mint a budapesti regény, csak éppen az élettel szembe kerülőknek gyöngeségét. De a «Budapest»-ben maga az élet a tragikus hős. Az életnek éltetnie kellene, de öl, alkotnia kellene, de pusztít. Amazok részvétet keltenek, ezek félelmet. Amazok zsidó regények, emez társadalmi regény.

Harmincnyolc évvel ezelőtt jelent meg Kóbor Tamás első kötete, a «Muzsika és parfum». S azóta majd minden esztendőben egy-két kötettel lépett olvasói elé. A valóságról szóló mesékkel és meséknek a valóságban megjelenéséről. Aranyhajú Rózsikáról, a hónapos szoba szürke világáról, amelybe süket villámkép beleszeg egy-egy szenzáció. Szenzációk nélkül való életről, robotokról, az élettel való furcsa találkozásokról s az élet idegeneiről, a csillagok felé törtetőkről és kávéházi idillekről. A fantasztákról való verisztikus történetek mellett fantasztikus történések titokzatosságával való kacérkodások. És az irónikus, a sarkasztikus, a fölényes író soha, sehol se gúnyolódik az emberek értékein. Még azokon sem, amelyeket már-már réges-régen devalvált. Éppen csak az átértékeltetésükben fárad.

Mennyi érdekes motívum az írásaiban, de nekem még érdekesebb, hogy ő hogyan kerekedik mindig a motívumai fölé. Mint a nagy festők, akiknek a motívum csak alkalom a maguk megnyilvánítására. Ezer jelenséget meglát, feldolgoz, de mindig uralkodik rajtuk. Meg van írva, hogy az emberben egyesítve van az alkotó és az alkotás. Talán Nietzsche mondása. Kóbor Tamás alkotásaiban, írásaiban, embereiben megnyilvánul nem is velük egyesülten, hanem diadalmasan föléjük kerülten az alkotójuk. Tizenkét kötete munkájának csak kivonata. Sokkal többet írt és sokkal többet gondolt. Tizenkét kötetnél és sok ezer cikknél sokszorosan többet. Amit elgondol, akarattá érlelődik. És eltökéltséggé is. De mindenekfölött okossággá. A publicistának nemcsak a maga élete okosságával kell gondolkoznia. És eltökéltségének a közösség életét kell szolgálnia. A gondolkozását is jubiláljuk most, nemcsak az írói működését. Minden írását és minden gondolatát a maga emberségének képére alkotta meg.

Budapest.

GERŐ ÖDÖN.

J. L. GORDON.

— Születésének századik évfordulójára. —

Felolvastatott az IMIT április 29-iki ülésén.

Akiknek megadatott, hogy ebben az esztendőben zárandokoljanak el a Szentföldre, érdekes látványban gyönyörködhetnek : hogyan ünnepli a héber nyelvben

megújhdott nemzedék a héber költőt, aki száz évvel ezelőtt született, folytonos harcokban élte le az életét és mikor negyven évvel ezelőtt meghalt, a szellemi feltámadásnak minden reménye nélkül vett búcsút a világtól:

Ki tudja, hajh, Ción tar mezején
Tán az utolsó költő vagyok én?
S ti vagytok az utolsó olvasók?

Mikor Perec *Szmolenszky* a zsidó hajnalhasadásért küzdő «*Hasachar*» szerkesztője meghalt, *Gordon* lesújtó csüggedt strófákban búcsúzott az «*Örök nép*» igéjét hirdető nagy harcostól: «Sorsod a többi fáknak a sorsa, kik Izrael hegyein hordozzák gyümölcsüket és elszáradnak, mint a kóró élő vizek híján.»

Mert mi a népünk? S mi az irodalma?
Halott óriás fekszik feketén,
Az egész földkerekség a sírhalma
S könyvei — felirat a sírkövén...

S néhány hete ott álltunk Jeruzsálem fölött a Scopus hegyén, hol hatalmas új bástyái emelkedtek a héber kultúrának, hol a világ legnagyobb zsidó tudósai a feltámadt héber nyelven tanítják nemcsak a zsidó tudományokat, hanem a matematikát, kémiát, biológiát, fizikát is. És tanítják egy ifjú zsidó generációnak, mely maga faragta, hordta a köveket, emelte a falakat és saját keze munkájával építette az egyetemet, melynek csarnokaiban tudásra szomjas lelke most épülést talál. A héber egyetem *Gordon-esztendőt* hirdetett. Ebben az évben az irodalomtörténet katedráján Jehuda Léb Gordon költészetét kutatják, műveit méltatják és új for-

rásokat nyitnak meg a költő korának és szellemi kapcsolatainak megértésére. A nemrég felavatott *Egyetemi könyvtár* a monumentális «Szifrijah», melynek terraszárról egy egészen új Jeruzsálemre nyílik kilátás, *Gordon-kiállítást* rendezett. Az egyik nagyteremben összegyűjtötték az egész eddigi Gordon irodalmat, a költő összes műveit, poézist és prózát, kritikát és publicistákat, a különböző lapokban szétszórta megjelent cikkeit, kiadatlan leveleit, megtalált ereklyéit, köztük igen kedvesek a szerény honoráriumok kiadásáról szóló lelkiismeretes elszámolások. Imponáló a Gordonról szóló új héber irodalom. A palesztinai héber napilapok, hetilapok és folyóiratok külön számokat adtak ki a jubileum alkalmából. Ezekhez csatlakozik a különböző európai nyelveken megjelent Gordon-anyag, ismertetések és fordítások. Köztük Khine angolnyelvű monográfiája, mely Amerikában jelent meg 1910-ben. És egymás mellett a költő emléke iránt megnyilatkozó tiszteletadások. Tel-Aviv tanácsának határozata, hogy a város egyik uccáját Gordonról nevezi el. A palesztinai tanítók egyesületének körirata, hogy minden iskolában Gordon-ünnepélyt rendezzenek. A szentföldi munkások szakszervezetének határozata, hogy minden kolónián és kvucán előadásokat tartsanak Gordonról. A «Dvir» prospektusai, felhívásai Gordon összes műveinek tízkötetes jubiláris kiadása ügyében. Jubileumi Gordon-bélyegek és plakettek, miket a Palesztinai Írók Egyesülete és a héber Pen-Club adott ki. Fönt az ajtó fölött pedig egy eleven művészi olajfestményről a költő szemet meresztve lenéz és csodálkozik. Mintha a prófétai ámulás szólalna meg az ajkán: «Mi jalad li eth éleh?

Vaani sechulah vegalmudah, goláh veszurah!» «Ki szülte nekem ezeket? Hisz én magtalan és magányos voltam, száműzött és elhagyatott?» —

Odamegyek az egyik vitrinhez. Gordon-versek idegen nyelvű fordításai. Angol, francia, orosz, olasz, holland, svéd, stb. fordítások között ott látom az én könyvemet a «Héber költők» második kötetét, melyet az I. M. I. T. húsz évvel ezelőtt adott ki. Föllapozva fekszik az üveg alatt és ép az a resignációs vers olvasható, mely oly különösnek és csodálatosnak hangzik ma és ebben a milieuben, ahol minden a megújhodott héber életről zengi a feltámadás himnuszát. Tegnap az egyik reáliskolában hallgattam, amint a tanulók héber nyelven fejtik meg a nehéz algebrai tételeket. Este munkájukról hazatérő chalucok, fiúk és leányok héber éneke csengett a fülembé. Reggel a napilapokban héber cikkeket olvastam Bernhard Shawról, Palesztinában időzése alkalmából és Kóbor Tamásról írói jubileuma alkalmából. Délben az egyetemen héber nyelven ismertethettem a magyarországi héber költészet multját, héberül idézhettem Péchy Simon szellemét és minden oly természetesnek tűnt. Mintha meg sem szakadt volna az ősi lánc soha. És most elfogultan állok a nagy héber költő tépelődő aggodalma előtt «Kinek írok?» és értelmetlenül peregnék felém a sötétlátó sorok saját fordításomban:

Kinek írok?

Még jön muzsám lopózva, titkon, halkan,
Még forr szívem és éneket zeng ajkam,
Felejtett dalt, felejtett régi nyelven,
Oh, minek zendül dal a pusztaságba?

Oh, miért pusztul lelkem ifjusága?
Kinek kell dalom? Kinek, kinek zengem?

Szülőim, kik az Isten útján járnak,
Tudást kerülnek, mi ijesztő árnyat,
Céljuk kenyér és szent parancsolat.
«Az ének átok, minden dal eretnek,
A költők szelet, hiuságot vetnek» ...
Oh, köztük engem szitok, guny fogad.

Testvéreim, kik tudást izlelének,
Előttük avult már az ősi ének.
Ők megvetik elaggott anyjukat.
«Az ódon nyelv rég halott már, halott.
A sors új nyelvet ... új hazát adott.
Oh hagyjuk hát a régen járt utat!»

Nővéreim, Cion leányai!
Tán ti hallgattok dalaimra? Ti?
Érző szívet adott Isten belétek,
Hő, érző szívet, nemes tiszta lelket.
De oh mint rabnőt, börtönben neveltek,
És bölcssek mondják: tanulnotok vétek.

És gyermekink? a jövő nemzedék?
Idegen nékik, mi lelkünkben ég,
Értük foly vére szívem mély sebének,
Előre törnek, törtetnek lihegve,
Ki tudja: meddig, meddig, hova, merre?
Tán oda, honnan vissza sohse térnek?

Kinek irok hát? kinek zugolódom?
A néhánynak, kiknek a dal nem ódon,
S nem gunyolódnak Ción énekén?
Oh, gyér kalászkok, merre, merre vannak?
Kopár földjéről aszott sivatagnak
Szomorun, busan intenek felém.

De bárhol vagytok s bár oly kevesen,
Könnyes szemetek nyelvünkön pihen,
S szóltok hozzám: «testvér, előre csak»
És csóválhatják fejüket sokan,
Én dalolok, dalolok boldogan
S ti értitek, mit dalaim zsonganak.

Én lelkem, könnyem néktek áldozom,
S veletek sirva, enyhül bánatom.
Jertek hát, hulljon hű testvéri csók!
Ki tudja, hajh, Ción tar mezején
Tán az utolsó költő vagyok én?
S ti vagytok az utolsó olvasók?

De mégis Gordonnak éppen ez a verse, melynek ismételtén idézett befejező sorai, oly élesen ütköznek ki a zsidó renaissance napjaiból, tárja föl a legmélyebben a költő és kora lelkipilágának fejlődését, forrongásait és átalakulásait.

Ifjú korában Gordon is azoknak a sorában állott, kik «tudást ízelelének», kiknek a bálványa a «Racionalizmus» és ennek édes leánya a «Haszkala» volt. Apja Vilna felvilágosodott zsidói között foglalt helyet, úgynevezett «maszkil» volt, akinek lakásán héber írók és tudósok találkoztak, szállodájában pedig lengyel nemes urak fordultak meg. A kis Jehuda Léb már négy éves korában tanulta a héber grammatikát és a Biblia könyveit. Tízéves korában a nagyhírű «antokoliai maggid», aki gyermekei mellett külön tanítót tartott, őt is befogadta házába tanulótársnak. Egyszer azonban héber verset találtak nála, valami «Tavaszi dal» volt és a tizenhárom éves fiúnak el kellett hagynia a maggid házát, nehogy «eretnekségre» hajlásával a jámbor gyermekek lelkét is megfertőzze.

Ekkor már Gordon ismerte a Talmudnak nemcsak Középső Kapuját, hanem az Elsőt és Utolsót is. De lelkében már el volt vetve a lázadás magva, amely csakhamar kicsirázott és kiterébélyesedett. Új talajt, új utat keresett és élesen szembekerülve a régivel, végül Gordon «a nemzet vádlója» nevet kapta.

Nem a nemzetet, hanem vezéreit, pásztoraikat vádolta a költő. Nem volt született vádló. Első lantpengetésével a romantikának hódolt. Ádám Hakohen és tragikus, fiatalon meghalt fia, Micha József, hatása alatt Gordon is bibliai époszokba kezdett, Dávid és Michál idillikus szerelméről zengett és Dávid harcáról a filiszteusokkal. Ariosto Bősz Lórándján felbuzdulva. De egyre jobban belesodródott a kor kultúr-harcainak forgatagába és úgy érezte, hogy költészetét is *l'art pour l'art* helyett magasabb emberi célnak, a zsidó lélek felszabadításának szolgálatába kell állítania.

Történeti fordulóponton állott ekkor a cári Oroszország. Sándor cár egy tollvonással felszabadított húsz millió orosz jobbágyot. És a zsidók reménykedtek, hogy a nagy szabadságlakomából nekik is jut néhány morzsa legalább. Csak «érdemesnek» kell mutatkozni az emancipációra. A «Haszkala» harcosai megfújták a harsonákat. Az írók beálltak az erőszakos «felvilágosítás» kürtösei közé és megkezdték az ostromot a régi formák, régi világfelfogás ellen, sokszor nem törődve azzal sem, hogy a formák falainak ledöntésével romok alá temetik a zsidó tartalmat is. Kowner, Lilienblum hadat izentek az egész rabbinizmusnak, a Talmudnak, a tradícióknak. «Harc az élők nevében a holtak ellen.» «Háború a Középkor ellen! Atyáink ellen! A Mult ellen!»

Gordon is belefujt az új messiási kürtbe: «*Ébredj népem! Óh meddig szenderegysz még? Eltűnt az éj, ragyogva kél a nap!*» Mintha a héber költő héber szóval akarná széttépni a sokezer éves szellemi láncot. «*Hachi amad hazmán?*» Kérdi «*Megállt-e az idő? Ellankadtak-e a szárnyai, mióta a világ széleire széledtél? Vagy nem multak-e el évezredek, mióta szabadságod megszűnt, és bolyongva világgá mentél? Azóta mostanáig sok nemzedék tűnt el, tengerek és országok választanak el onnan! Változások, tanulságok jöttek-mentek és új törénések szabják meg most utunkat!*»

Nem kívánczik magyar versbe szedni ezeket a józan realitásoktól áthűtött sorokat. De érdekes, mennyire elvakította minden csalfa fény felvillanása a kor zsidó szellemeit. A pogromokra készülő Oroszországról zengi a héber költő: «*Erec Éden zóth!*» Ez az Éden országa, megnyílik előtted s fiai «testvérünknek» szólítanak mostan. «*Meddig leszel még köztük, mint vándor? Miért állsz idegenül velük szemben?*» Mintha a zsidókon mult volna az idegenség volta. Mintha ők tehettek volna róla, hogy ott és másutt nem mívelhettek földeket és nem jártak hivatalokba. És a befejezés majdnem úgy hangzik, mint egy toborzó: «*Az erős szívűek szolgáljanak a hadseregben.*» És «*az ország kincstárába vidd a vagyonodat.*» Mintha felszólítás volna hadikölcsön jegyzésére! «*Légy ember odakünn és zsidó a sátradban!*» Mintha a héber írástudó nem volna tisztában vele, hogy a zsidónak igazi zsidó volta kimeríti az emberségnek minden nemes kritériumát!

Gordon előbb mint a kormány rendeletére megnyitott új zsidó iskolák felügyelője, majd mint «az orosz zsidók

között felvilágosodást terjesztő társulat» vezetője és a pétervári hitközség főtitkára szóval és tettel küzdött minden maradiság ellen. És egyben a zsidó exisztenciák megszilárdításaért, a levegőből élő rétegek talajba elültetéseért. A zsidót vissza kell vezetni a földhöz, a természethez. De mihelyt ennek életbevágó fontosságát felismerte, szolgálni akarta ezt a célt költészetével is.

Első époszában is nem minden tendencia nélkül állítja párhuzamba a város zsivaját és zaklatott életét a földművelő falu csendes nyugalmaival. Barziláj nem vágyik Dávid király palotájába, inkább szívni akarja a judeai mezők illatát és többet ér neki egy sároni lilium, mint a királyi hermelin. De a zsidó életmód megváltoztatásával, úgy érzi Gordon, fel kell forgatni gyökerestül az egész zsidó életfelfogást. Ki kell emelni a szellemiségben való gyökerezettségéből a fizikai erő fokozott imádásáig. Régi harc ez. Maszada és Javné problémája. Rabbi Jochanan ben Zakkai Jabnét és bölcseit, a zsidó szellem megmentését kérte a Jeruzsálemet ostromló Vespasianustól, míg Maszada várában a judai hadsereg utolsó szálig áldozta fel magát a zsidó földért.

Gordon a rabbiság, papság és próféta-ság ellen fordul. Szerinte a túlzott szellemiség gyengítette el a zsidóság kezét. És még abban az époszában is (*Oroszlán torkában*), melyben a zsidó heroizmusnak állít halhatatlan emléket, nem mulasztja el, hogy egy-egy oldalvágást ne adjon a rabbinizmusnak, mert Tóra helyett nem sztratégiát tanított. Az époszok, szatirák, gúnyversek egész hadseregét állítja sorakozóba ezért a gondolatért. És megfélekedzik arról, hogy papság, prófécia, idealizmus szellemi értékek és imponderabiliák híján nincs semmi

talaja a zsidóság létének a diaszporában, ahol a realitás csak a teljes felolvadáshoz, a nagyobb fizikai erőben való belesemmisüléshez és mindenesetre a héber irodalom teljes megációjához vezet.

Pétervározt csakhamar láthatta Gordon, hogy azok, akik a felvilágosodást tekintik a legfőbb bálványnak, csakhamar hátat fordítanak a héber nyelvnek, sőt az egész zsidóságnak. Már-már úgy látja víziójában Izrael házát, mint egy dűledező romot, melyből egymásután szöknek ki fiatalok-öregék. Mi is tartaná benn őket, ha, mint a költő maga, nem érznek mást, mint «rothadást Juda házában»? Ha kivész a hit, hogy ez a ház «életünk háza», mely az örökkévalóság fundamentumán emelkedik?

És csalódás csalódás után éri a költőt. Egy meggazdagodott szabómester ambíciójában a felvilágosodást terjesztő társulat dísztagjai sorába vágyódott. Talán Ginsburg báró, az elnök oldala mellé. És mert Gordon ezt meghiusította, bosszúból feljelentette, hogy a forradalmárokkal konspirál. És mert éppen akkor egy másik Gordont, aki névrokona volt csupán, forradalmi üzemek miatt elfogtak, ez elegendő volt, ebben az «Édenországban», hogy a költőt, feleségét és gyermekeit letartóztassák, hónapokig fogva tartsák és deportálják. Ekkor írta *«Cidkijáhu a börtönben»* című versét, ahol még mindig régi ideológiájával tüzel a prófétaság ellen. Azt hiszi, hogy fanatikus ellenségei, a rabbik hívei, jelentették fel. Gordon versének elemeit találjuk később Csernihovskynál, Brennernél, Berdicsevszkynél és mindazoknál, akik ugyanebben az eszmevilágban indultak harcba a hagyományok ellen.

Hol az igazsága? mért türi hát,
Hogy gonosz elnyeli a föld jogát?
Vagy tán — sujt, mert vétkeztem ellene,
S Babylon csak dühének vesszeje?
De mi a bűnöm? mivel vétkezém?
Hogy Jirmijára nem hallgattam én?
A lány szivü, a félénk lelkü papra,
Ki intett szolgaságra, alázatra,
S én jámbor tanácsira nem hallgattam,
Mert gondoltam: a vas csak vasra pattan!
Hát bűn-e az, hogy szabadságra vágytam?
Leoldni Bábel jármát vad csatákban?
Hisz népemért tevém, én népemért! —
S ha vétkezém, oh vétkeim miatt
Mért vágták le kis báránykáimat?
Szép gyermekeim! Oh jaj, miért? miért?

— — — — —

Mert Jirmija szavát nem hallgatom!»
És mit mond az az anatóti pap?
Hogy ne hordjanak terhet szombaton!
Van-e most szombat? Van ünnepre nap?
Körülünk ellenség, rét, mező, puszta,
A város falát ellenség bezuzta,
S ő napról-napra ki a piacra áll
S a nép fülébe dörgve kiabál,
Hogy ne hordjanak terhet szombaton —
Mig gunyolá a nép: «Próféta, mondd,
Ne hordjunk terhet, menydörgi szavad,
S beszéded terhét hordanunk szabad?»...
S mi több, a próféta uj szövetséget hirdet:
Az egész nép, nagy s kicsiny egyaránt,
Tanulni fog majd tórát, tudományt,
Királyok, napszámosok csuhát öltnek
És prófétáknak lesznek növendéki,
A béres bucsut mond a szántóföldnek,
S a katona a zászlót széjjeltépi.
S átkutatják Judát mécsesekkel,

És nem lesz sehol dolgos, élő ember,
Munkás helyett minden sarokban áll
Próféta, pap és tétlen áldozár.
És kalapács és kardcsengés helyett
Hallani imát, zsoltáréneket,
S tele lesz az ország ábrándszölvőkkel,
Rajongó koldusokkal, ködevőkkel,
Kik futnak szelek, fellegek után,
Megállhat-e nép így világesatán?
Ki dolgozik majd, ki harcol majd érte?
Elpusztul, elvész minden nemzedéke.

És jött az újabb csalódás. Nagy pártfogói, hatalmas befolyású vezetői a felvilágosítást terjesztő Társulatnak, egyetlen lépést sem tettek a héber költő kiszabadításaért, talán féltek hogy maguk is gyanuba keverednek. Pedig Gordon egészen ártatlan volt. És végül az egész vád odazsugorodott, hogy Gordon mint a társulat könyvtárosa, veszedelmes, tiltott könyveket szerzett be. Pl. Heine összes műveit és egy apologetikus hangú zsidó Etikát. Gordon visszajöhetett Pétervárra, de állását közben mással töltötték be.

És jött a még rettenetesebb csalódás. Az «Édenország» hirtelen Pokolország lett. Pogromok. Véres zsidóüldözések országszerte.

Egész Európában dühöngött a zsidó-gyűlölet, de sehol sem borított olyan gyászt a zsidóságra, mint Oroszországban, ahol a pogromok még a középkori zsidóüldözéseken is túltettek. Az emancipációban hívó és bízó zsidók lesújtva bolyongtak Jákob házának romjai fölött. Izrael fiai kábultan tévelyegtek ide-oda, mint a viharban kóválygó galambok. Gordon az agguló poéta, aki fiatal korában, a ragyogó hajnal-pirkadáskor,

a népekkel való testvériségre buzdított, most a fekete éjszakában megfogja lágyan a sötét gyászban zokogó Jákob leányát, «akit Chamór fia meggyalázott» és együtt sír vele, vigasztalja, mint Goethe agg hárfása a szülői házból elrabolt Mignont.

«Miért csügged lelked Üdvöske hugom?»...

«Jó így hogy meggyaláztak, megkínóztak,
Lelkem türt szenvedést, kint évek hosszát,
Minden csuf gyötrést, türtem, elviseltem.
És itt maradtam s még remélt a lelkem,
De szégyened viselni nem tudom,
Gyere hát menjünk, Üdvöske hugom»

«Menjünk!» — zokogták ezren meg ezren szomorú refrénül a sötét éjszakában.

«Gyere hát menjünk! Oh, anyai házba
Nem vihetlek, hol boldog fészek várna,
Hisz árvák vagyunk...
Jer hát bolyongjunk, járjunk,
Más vendéglakba térjünk be és várjunk,
Mig megkönyörül a vándoruton —
Haragvó atyánk, Üdvöske hugom!»...

Gordon nem adott választ a kérdésre, hogy hová? Csak el innen. Gordon nem vezeti az ő Mignonját a földre, «hol citrom virul és aranyló narancsok izzanak». De egy csapat fiatalember, amely már majdnem elszakadt a zsidóságtól, otthagya az egyetemeket és a főiskolákat és egy zászló köré sereglett, amelynek felírása ez volt: «Jákob házába, jertek, menjünk!» És elindultak és mentek makkabeusi elszántsággal az új honfoglalásra Cionba. Nem fegyverrel akarták a földet meghódítani, hanem ekével és sarlóval, munkával és

verejtéssel. A fiatal gyarmatosok könnyezve vetettek és ujjongva arattak. Mintha a sok évezredes álom valósággá vált volna.

És a hullámozó kalásztáblákon kikeltek a héber poézis illatos margarétái és színes búzavirágai. Az első virágok, melyek igazi zsidó földből sarjadtak, melyek szabad ég felé nőttek. Zsidó ekék mélyedtek az ősi talajba és szántó-vetők sok ezer éves ősi dalt daloltak a mezőkön. A héber nyelvet beszélni kezdték a családokban is, a holt nyelv feltámadt és megelevenedett apró gyermekek ajkán.

És ez a kis csapat alapozta meg Palesztinában azt a renaissancet, melyben úgy ünnepelhették most Gordon születésének századik évfordulóját, ahogy az élő héber nyelvben megújhdott néphez méltó.

Ez a kis csapat adta meg a választ Gordon töprengő kérdésére: «Kinek irok?» — Egy új zsidó nemzedéknek!

Budapest.

Dr. PATAI JÓZSEF.

HA HERSKU HAZAJÖN.

(Felolvastatott az IMIT 1931. február 25-iki ülésén.)

Anyoskát ismerni kell. Falu, de nem akármilyen. Leginkább arról nevezetes, hogy nincs is uccája. Olyan, mint egy templom, amelybe csak egy sor széket állítottak, azt is mizrach felé. Nem tudom, van-e ilyen templom valahol, de ha volna, jó volna, mert úgy ülnének benne az emberek, mint Anyoskán az anyoskaiak: egy

sorban, az egyrangúság büszke boldogságában. Azt azonban nem mondhatom, hogy Ányoska azért ilyen, mert akik építették, éppen ilyennek akarták. Nem gondolom, hogy terv után építették, egyáltalán nem látszik meg rajta a tervszerű kigondolás. Csak úgy találomra nőtt ki a két hegy között. Valakik elvetették, a keskeny sziklabarázdában, ha akar: nőjjön, ha nem akar: ne nőjjön. Ányoska akart és nőtt, nem túlságosan, de nőtt. Sorjában, egymásután ütköztek ki köves talajából az apró házikók. De uccája nem lett, Ányoskának nem jutott eszébe, hogy a barázda egyik széléről a másikra lépjen át. Egyszer ugyan majdcsak, hogy meg nem tette. Jánkl Efser valahogyan a túlsó oldalra kíváncszott, de lehujántották. A képire másztak, legjobban Lájzer Szpodák.

— Micsoda szemtelenség ez? Mit lép ki maga nekünk egy ilyen nagy ojsze-solem-et? Mit siet úgy kilépni? És ha nem építene bele a hasamba? Éppen a hasamba kell magának beleülni?

Mindenki Szpodáknak adott igazat. Építsen, ahol akar, de szemközt ne építsen, ilyen impertinenciát nem tűrnék.

Hát ilyenformán abbanmaradt. A polákos szabású, zsuppal fedett házacsák csak hosszában nyújtózkodhattak, de így is megvoltak. Jánkl Efser nem hadakozott. Ha nem lehet, hát nem lehet.

— Fenét nem lehet, — mérgelődött a felesége. — Hanem ti mindnyájan olyanok vagytok, hogy nektek Szpodák parancsol. Neked is. Ha azt mondja: haljatok meg, hát meghaltok. Te is. Mindjárt, reb Lájzer, mindjárt. Hogyne, szívesen. Nekem nem halnál meg, de Szpodáknak igen.

Efserné erősen túlzott, de valami kis igazság mégis volt a beszédében. Való igaz, hogy Ányoskán Lájzer Szpodák volt a nagy takarékné. Az emberek hozzá vitték az ötleteiket meg a szándékaikat. A jót magába zárta, a rosszat visszautasította, tanácsot pedig többet adott, mint osztalékot. Mindazonáltal nem mondható, hogy a bizalmukra ráfizettek volna, mert Szpodákban meg lehetett bízni.

Például azt is Szpodáknak köszönhetik, hogy Ányoskán kockázat nélkül lehettek jószívűek az emberek.

A szívbeli ellágyulások rendszerint igen kevésbe kerültek Ányoskán. Lájzer Szpodák úgy szervezte meg a közjótékonyságot, hogy nem kellett mindjárt megijedni, ha valakinek valami irgalmas ötlete támadt.

Jött Elkune Chapper és elmondta, hogy Frümmet Fádnak megdöglött a tehénkéje. Itt tenni kellene valamit.

Lájzer Szpodák úszott a boldogságban. Szelid tüzeket gyújtott szemében a kegyesség. A kezeit dörzsölte, a fejét ringatta, látszott rajta, hogy élvez. Chapper jószágát élvezte ki a jótékonysági ingyenc raffináltságával.

— Egy kóser ember ez a Chapper — dicsérte mindenfelé. — Jön hozzám és mondja, hogy Frümmet Fádnak megdöglött a tehénkéje. A mennyországba fog jutni ez a Chapper.

A zsidócskák egy kicsit megriadtak. Szó sincs róla, ők nem sajnálják Chappertól a mennyországot, de hogy ők fizessék meg érte a beléptidíjat, attól mégis fáztak. Egy tehénke sok pénzbe kerül.

Szorongva lesték, mit fog indítványozni Szpodák. Hát ő semmit sem indítványozott. Nem volt itt mit

indítványozni. A tehénke megdöglött, hát mit lehet itt tenni. A tehénkét nem lehet életre támasztani.

— Hanem az a Chapper egy kóser ember. Micsoda szíve van és hogy sajnálta a tehénkét. Az egy zsidó, az egy igazi zsidó. Még az állatot is sajnálja.

Az anyoskaiak megkönnyebbültek. Nagy teher esett le a szívükről; de nem magától esett le, Szpodák hengerítette le róla. Ő nélküle még ma is azt hinnék, hogy ebben a szomorú történetben Frümmet a főszemély. Hát tessék, nem ő a főszemély, hanem a tehénke. És ez igaz is, mert a tehénke döglött meg.

No, hála Istennek, a tehénkén jóllakásig kisajnálhatják magukat és ezt egészen ingyen tehetik.

Szegény emberek voltak, hát nincs miért csodálkozni, hogy a kezük nehezebben mozdult meg, mint a szívük. De egészen bizonyos, hogy meghaltak volna bánatukban, ha nem sajnálkozhattak volna azokon, akik sajnálni valók. Megindulni, idegen szenvedésen megrendülni: zsidó virtus.

— Rachmunesz, rachmunesz — bízatta őket Szpodák. — Könyörülni azt muszáj és azt lehet is. Csak szívesen, zsidócskák.

Nem mondta, de valahogyan kiérzett a beszédéből, azért lehet, mert nem muszáj hogy pénzbe kerüljön. Az ember nem mindig segítheti a szegényt, de érezni mindig vele érezhet. És az a fő, hogy a zsidó érezzen, sírjon az özvegygel, reméljen a beteggel, imádkozzék az elesettel. A többi a jó Isten dolga.

Anyoskán úgy csinálták és senkise mondhatja, hogy rosszul csinálták. A szegény nem mondhatta, hogy nem törődnek vele, mert törődtek vele, és a gazdag nem

mondhatta, hogy túlsokat követel tőle a köznyomor, mert a köznyomornak Szpodák volt a tútora és az nem sokat követelt.

Néha azonban kételyek bántották az ányoskaiakat: igazán nincs-e rajtok több követelni valója a jó Istennek. Különösen ilyenkor, a nagy ünnepek előtt kapálózott bennök a lelkiismeret. Mint egy nagy fehér felhő úszott feléjük az ünnep félelmetes hangulata. Ki tudja, mit hozhat. Halk borzongások reszkettek a riadt lelkekben. Főnt már lajstromoznak, lapozgatnak a nagy könyvben. Ki tudja, nem akadnak-e valahol valamire, amit jobb lett volna föl nem fedezni.

Valami didergő bizonytalanságba estek. Megcsöndesültek, szinte meggyávultak. Sírtak és jajveszékelték a hajnali ájtatosságon, de mégis megtörve jöttek ki a kis templomból. Most nem mertek hinni az imádság föl-szabadító erejében. Tenni is kell tán valamit, nemcsak imádkozni.

Mint a betegek, úgy imbolyogtak elébe a félelmes, nagy napoknak, halványan és bizalmatlanul. Nyugtalanító töprenkedésekbe merültek, az arcok megnyúltak, a fejek alábbhanyatlottak, a munkáskezek tétován megálltak. Valami nagy ellankadásba bágyadt bele az egész falu. Még a házak is, mintha fáztak volna az új meszelés alatt. Ahogy sárgán rájuk ereszkedett a nap, úgy festettek, mintha ők is fehér halottas ingben várnák a lélekriasztó nagy leszámolást.

Elkúne Chapper úgy érezte, hogy nem bírja ki ezt az ünnepvárást. Megfullad, úgy nyomja valami. Jánkl Efser az se érezte jobban magát. Meilech Chocsenyik és Hers Leib Emesz, meg Peszech Perekdrescher szintén

így voltak. Mind, mind úgy érezte, mintha valahonnan a szívük aljáról kinyúlna egy sovány, fehér gyermek-kéz, hogy adjanak neki valamit.

— Igen — vélte Chapper — valamit muszáj csinálni. Hiszen zsidók vagyunk loj ulenü és szegénység is van loj ulenü és az ájbester kiereszthet egy nagy gezéret loj ulenü.

Megértették, de hogy maguktól tegyenek valamit, arról szó se lehetett. Azt csak Szpodák tudja, mi a sok és mi a kevés. Ő tudja legjobban, mit, hogyan és mennyit kell adni ilyenkor. Tavaly is reá hallgattak és jól jártak vele.

Elmentek Szpodákhoz, hogy tanácsot tartsanak.

Szpodákot a kútnál találták, vizet eregetett egy nagy vödörbe. Csak úgy szakadt róla az izzadtság.

— Muszáj ezt magának csinálni? — pirongatta bárátságosan Perekdrescher.

Szpodák az inge újjával végigsúrolta a homlokát és szinte szemrehányóan nézett Perekdrescherre:

— Nuná, hogy muszáj? Hát nem muszáj?

— A kocsis is megteheti.

— Ezt? — botránkozott Szpodák. — Maga talán a kocsiséval tapostatja a borát?

— A bor az más. Azt nem lehet, mert akkor *nészoch* lesz.

— És a vizet lehet? Muszáj a víznek mindig víznek lenni? És ha bor lesz belőle? Nem *nészoch* az akkor, ha a kocsis meregette?

— Micsoda jámbor, jó ember ez a Szpodák — gondolta magában Chapper és csak most örült igazán, hogy nem nélküle határozták el az ünnepi jótékonyt.

Szpodák emberségesen a szobába tessékelté őket.

— Mi ujság? — kérdezte.

— Mi legyen, reb Lájzer. Ünnepe lesz, az az újság.

Jánkl Efser még sóhajtott is ehhez. Aztán hozzátette:

— Szeretnék már nile után lenni. Mit lehet tudni. Ha az a mekatreg elkezd ott beszélni (az eget gondolta) és el kezd vádaskodni . . . nü, eláztatni mindenkit lehet.

— Igen — szólalt meg Chapper — és az élet, loj ulenü, úgyis elég nehéz. Van mit cipelni, hagyja csak. Egy szerencse, hogy sok a teher és néha lepotyog belőle valami. És most is azért gyöttünk. Mert mért? Mert még a kisbíró elé se mehet üres kézzel az ember. Hát csináljunk valamit.

Az emberek megbólogatták a szakállas fejeiket. Ez a Chapper jól beszél. A logikai kapcsolat hiánya nem zavarta őket. Még Szpodákot sem. Ő is kitalálta, mi van e mögött a beszéd mögött, ennél fogva ő is helyeselte.

— Hát csináljunk valamit — szólt és megdörzsölte a kezeit. — Hiszen zsidók vagyunk és van szívünk, hál' Istennek. Igen, csináljunk valamit, valami nagyon szépet. Egy igazi, nagy micvet.

Perekdrescher megrázkódott. Csak egy nagyon kicsit, de belül jól érezte.

— Egy nagy micvet? — kérdezte vontatottan. — Honnan vegyem a pénzt hozzá?

Más arcokon is reszketett az aggodás: honnan vegyék a pénzt hozzá.

Szpodák nem törődött velök. Tovább lelkesedett:

— Ki fog most smucigoskodni? Hát mit akarunk mi? Mi egy jó esztendő akarunk, egy egészséges eszten-

dőt és egy bő esztendő. Ingyen nem lehet ezt kívánni. Reb Elkúnénak igaza van. Csinálni kell valamit és akkor a mekatreg el fog némulni és nem fog vádaskodni és mi kapunk egy keszivet, meg egy cheszimet, hogy minden jó zsidónak legyen mondva. És én tudom is már, mit kell csinálnunk.

Ezzel felállt és kiszólt a konyhába :

— Jente, küldj csak Cirele után.

Perekdrescher arcán, de a többién is, leenyhült a nagy feszültség. Már attól féltek, hogy most mindjárt ki kell nyitni a bugyellárist, a hideg is kirázta őket ettől a gondolattól. De ha Szpodák Cirele után küld, akkor jól van minden. Tavalý is Cirele mentette meg őket a nagyobb áldozatoktól. Valóságos áldás nekik ez a sápadt, hervadtképű öreg leány. Egy elfelejtett lilium, akit öntözni lehet. Az ányoskaiak már el se lehetnének nélküle. Évek óta ébresztgeti bennök a részvétet, a könyörületes érdeklődést, ami olyan jól esik a zsidó szíveknek. Mikor a lelkek megtisztulás után epekednek, hát itt van Cirele, az elhagyatott, együgyű szegény Cirele, aki részvétre indítja őket, akit sajnálni lehet és akiről tanakodni lehet.

— Istenem, mi lesz vele. Csak megkönyörülne már egyszer rajta a jó Isten. A férfiak sóhajtottak, az asszonyok könnyeztek és a szivök mélyén boldogok voltak, hogy érezhették ezeket a szép, nemes érzéseket. És mindezt Cirelének köszönhették, aki valamikor szép, erős leány volt, de elhervadt, mert nem volt akivel a szépségét megoszthassa. Egyszer régen úgy volt már, hogy szép, világos reggelbe hasad az ő álmatlan leánysága, de a legény meggondolta magát és Amerikába ment. Szomorú csöndes lány lett ezután, a vágyai visszagyöngyöz-

tek a szívébe és senkise tudta, hogy királyi kincset temetett el abba. A vőlegényéről nem beszélt, de ha szóba hozták, mindig azt mondta :

— Visszajön, tudom, hogy visszajön.

— Bizony, visszajön — mondogatta erre a kérdezősködő is, amire aztán Cirele hervadt arcán egy régen lehányatlott nap halvány pírja derengett fel.

Cirele a szomszédban lakott, hát nem sokáig várakoztatta a jótét lelkeket.

Szerény és szomorú volt, mikor a szobába lépett.

— Cirele — kezdte Szpodák — tudod, hogy mi jót akarunk veled. Elhatároztuk, hogy írunk Amerikába ...

Cirele összererezte.

Szpodák folytatta :

— Tudod, tavaly is írtunk. De akihez írtunk, az nem tudta kinyomozni a te Herskudat. Hát most máshoz írunk. Az ki fogja nyomozni. És ha Hersku hazajön, mi adjuk neked a nedánt. Én harmincat, reb Elkúne huszat, reb Meilech is annyit, reb Jánkl és a többi tizet-tizet. Tudod, ha Hersku hazajön.

Cirele a mellére szorította a kezeit, a fejét lehajtott és csak annyit rebegett :

— Isten fizesse meg.

Aztán elment, ki a szabadba, és rohant-rohant az erdőbe, be a holnapba, be az újesztendőbe, az újba, amelynek minden órája, minden napja tele lesz boldog várakozással.

Az emberek utána néztek.

— Milyen boldog — mondogatták.

És ők maguk is örültek. Egy egész, hosszú esztendőre tették most boldoggá ezt a szegény teremtet.

— Rachmunesz, rachmunesz — mosolygott Szpodák az emberek felé. — Könyörülni azt muszáj és azt lehet is. Mindig csak szívesen, zsidócskák.

És az anyoskai zsidócskák könnyű szívvel néztek most már a nagy és félelmetes napok elé. Most már nyelvelhet ellenök odafönt a mekatreg. Hiszen olyan nagy jót tettek Cireléval, hogy no. Reb Lájzer ád neki harminc pengőt, reb Elkune huszat, reb Meilech is annyit, reb Jánl és a többi tizet-tizet. Ennyit adnak, ha Hersku hazajön.

Ha nem jönne, hát jövőre majd megint írnak. És Cirele megint remélhet egy egész éven át.

UJVÁRI PÉTER.

UJVÁRI PÉTER EMLÉKEZETE.

(Felolvastatott az IMIT 1931. február 25-iki ülésén.)

Északamerika őserdeiben él egy különös madár. Nagyságra egy kisebbfajta rigóra hasonlít s a lombok között úgy fest, mint egy rozsdabarna falevél. A legélesebb szem sem veszi észre, úgy hozzáhasonult az őstenyészet színeihez, talán azért, hogy ne essék könnyű zsákmánnyá embernek és ragadozónak. Ez a madár kapta a legszegényesebb gunyát az őserdő tündöklő lakói között: fakó, proletár külsőt, vézna, törékeny alakot, de annál ragyogóbb lelket és éneklő tehetséget. Mintha az isteni természet ezzel akarta volna kárpótolni a megmosolyogni való disztelen külsőért. A természetrajz: **Mimus**

polyglottus-nak nevezi. És ő a tropikus, buja tájak csalogánya. Sokféle zengése, melódiája van. Kedélye és lelki hangulata diktálja neki az éneket. Másképp dalol a sűrűben és másképp a napsugaras szabad tisztások cserjéin. A tengerparton ugyancsak megváltozik a zengése: a végtelen vizek döbbenetes hatása érzik ki a kóbor trubadur dalából. Másképp dalol este és másképp hajnalban s ezen felül nagyszerű megfigyelő és utánzó képessége is van. Minden másfajta madár füttyét tudja utánozni s pajkoskodásból magához tudja csalogatni más madárfajták fiókáit, fészkébe csalogatja őket, eteti, babusgálja őket és játszik velük. Majd megbohócos énekével szórakoztatja a vadonok madártársadalmát. Ő, az előadó, ő, a művész és a költő. Rajokban ülnek körülötte a hálás szárnyas hallgatók s nézik szereplését. Íme, az isteni természet csodálatos megnyilatkozása. Ez a dísztelen, fakó madárka, a vadonok repülő poétalelke, és áhítatos zengésével templommá varázsolja a kígyók, viperák és vérszomjas dúvadak rengetegeit.

Újvári Péter, akiről itt ma kegyelettel megemlékezünk, a magyar zsidóság, a zsidó magyar irodalom Mimus Polyglottusa volt. Proletár külsőben, gyöngé, törékeny fizikummal járt-kelt közöttünk, de tele volt zengéssel, mesélő mondanivalóval a lelke. S ebben a megbolygatott korban ez a nagyszerű író prófétai szegénységben, alig méltányolva, mesélt, énekelt s végül egy fűtetlen, rideg szobából kórházi ágyba juttatta a «megbecsülés», ahol azután hatvankét évi küzdelmes élet után elpihent.

Újvári Péter földi osztályrésze: a munka és a szen-

vedés volt. Az ember most már nincsen többé. Künn domborul fölötte egy fagyos, deres sírhant : a halandó ember mulandó emléke. De Újvári Péter a költő, az író, a zsidó kultúra martirja itt maradt. Szellemét, bölcsességét, könnyes mosolyát, keserű, dévaj tréfálkozását, művészetét, mondhatnók lelkét és szíve verését mesteri írásaiba átültetve ránk hagyta. És Újvári Péter a költő most kell, hogy újjá szülessék műveiben és a társadalom hálás emlékezetében. Mert ki ismerte őt eddig? Ki értékelte ezt a nagyszerű író, aki a legjobban ismerte népét és a legmélyebben tudott lelki-ségébe belehatolni? Ki állt meg Újvári Péter előtt megilletődéssel, amíg itt járt közöttünk? Adtak-e helyet a zsidó írónak a megbecsültek gyülekezetében? Emlegették-e valaha is ünnepélyesen a nevét ott, ahol annyi szürke és jelentéktelen ember sütkérezhetik a «közmebecsülés» verőfényében?

Nem. Újvári Péternek mindezekből a földi hívságokból nem jutott semmi osztályrészül és ez nem is lenne fájdalmas. De megdöbbentő valóságként kell megállapítani, hogy : élni sem hagyták. Ez az író dolgozott, a fajtájáért élt, szépeket teremtett s ennek igaz bizonyosságai azok a művek, amiket itthagytott. Annál lesújtóbb számunkra az a tudat, hogy küzdelmesen kellett élnie.

Helyénvaló, hogy erről a helyről, a nagyrabecsült Izraelita Magyar Irodalmi Társulat fórumáról hangozzék fel ez a fájdalmas hang, mert ezen a helyen még szent hittel élesztik és őrzik a zsidó kultúra lángjait s úgy érzem, hogy mindannyiunk szellemében cselekszem, ha megostromlom az ártó közönyt s megbolygatom a szunnyadó lelkiismeretet. Amely nép elhagyja

az ő írástudóit, bölcseit, művészeit s csak a kalmárszellem által vezettetik, az a nép elvesztette élete helyes mesgyéjét s ott tart, hogy végül elveszejti önmagát is.

Tartozunk ezzel az egyetemes emberi kultúrának, hogy minden adott alkalommal kifejezésre juttassuk aggályainkat s erősen hangsúlyozzuk azt a veszedelmet, amely ebben a mai korban az emberi fejlődést fenyegeti. Az író, a költő, a gondolkodó az emberiség magárahagyta. A mai szellem devalválta az eszményiséget, a filozófiát s általában minden magasztosabb életideált s ez a megdőbbentő sülyedés akkor kezdődött, amikor szavak helyett fegyverek szólaltak meg, s amikor ágyúkkal és srapnelekkel érveltek az igazság mellett. Azóta egyre lejjebb és lejjebb süllyed az emberiség és nincs megállás e zuhanásban, nincs megtorpanás. Nézzünk csak végig e fejtévesztett világon: annyi vérveszteség, gyász, siralom, bukás és pusztítás után is még mindig a fegyverkezés örülete szállotta meg a nemzeteket. A fejfaerdők még nem lepték be az egész földet. Vannak még tájak, ahol kalászt ringathat a szél. Vannak még foltok, ahol erdők zúgnak, városok morajlanak; mintha csak az a tendencia izgatná e pusztító elméket, hogy ezt a még meglévő és vergődő életet is eltüntessék a föld színéről! És jaj az emberiségnek és jaj a világnak, ha még ezután sem hallgat bölcseire és írástudóira, akik, mint Izrael régi prófétái, látják a jövődőt és őrzik az élet helyes és örök törvényeit. Nem térek el kegyeletos mondanivalómtól, ha e néhány sötét ecsetvonással rajzolom meg azt a kort, amelyben Újvári Péternek küzdenie

és munkálkodnia adatott. Az írói sors tragikuma így szemléltetőbb. Ki hallgat mesére, dalra és mélyenszántó gondolatra akkor, amikor villámok csapkodnak fölötünk? És mégis, Újvári Péter ebben a pusztító atmoszférában küzdelmes élete közepett is szépeket álmodott és harmónikus műveket alkotott. Hogy átlássuk ennek a szívós alkotó akaratnak a munkásságát, íme, itt idézem könyveit abban a sorrendben, ahogy azok alig méltányolva napvilágot láttak. Első munkája: *Legendák és krónikák* címen jelent meg. E könyv lapjain a zsidó nép históriája elevenedik meg ékesen zengő magyarsággal s a mondanivaló és mesélőkedély nagy készségével. S ezzel az első könyvével egyszeriben a komoly írók rangsorába emelkedett. Majd egymásután következnek regényei, melyeknek tárgykörét a zsidó multból s a jelen zsidó életből meríti. Második könyve: *Az új keresztény* című regénye, majd egymásután jelennek meg: *A mécs mellett, Földanyánk lovagjai, Két sír között a harmadik, A túlsó parton, Echod, Akik a holdat lesik, Az ezeréves álom, A bunda, A cédrusfa daliája, A messiásvárók, Astarte temploma, Ember Ádám három élete* s végül a *Fekete glória*. És e műveken kívül a novellák százait írta Újvári Péter, amelyek különböző heti és napilapokban elszórtan jelentek meg. De e szépirodalmi munkásságon kívül a politikai és társadalmi cikkek ezreit írta, ujságírói munkássága során. Ezenkívül meg kell említenünk azt a gazdag írói hagyatékot is, melyet a család őriz kéziratokban. Ezek között van: *A Matronita* című regénye, mely a forradalom idején játszódik le, továbbá: *Az angyalok és szentek nevében* című regény, mely az ukrajnai pogromok

megdöbbenő eseményeit vetíti elénk. Majd pedig a *Leviathán* című drámája, amely előadásra vár egy fővárosi színházunkban.

Íme, mindezt alkotta Újvári Péter. S méltán elmondhatjuk, hogy igen gazdag szellemi aratása egy hétszűkesztendő emberi életnek. Csodálni való-e ezek után, ha Újvári Péter írói pályafutásának regisztrálása során elkomorul és keserűvé válik a szavam? Mennyi mindent tudtunk mi örökölni ettől a nemes szellemtől és mi nem tudtuk érte semmivel kárpótolni.

Azzal, hogy eltemettük, s hogy a hagyományos gyászbeszédek elhangzottak egyszerű, díztelen koporsója fölött, nem térhetünk napirendre fölötte. Ez az író sokkal nagyobb értéket jelentett az újabb magyar zsidó irodalomban, semhogy pusztá emlékké, gyorsan fakuló krónikává törpüljön köztünk való hajdani léte. Nagy megértője és kivételes művésze volt fajtájának, tudott ríkatni s tudott nevettetni. Írói kedélyének széles skálája mutatkozik meg műveiben. Szegényes zsidó-irodalmunk valóban nagyot vesztett vele, bárha nem is vették annyira észre, amíg élt és dolgozott. Kevesen tudták, mit jelent egy Újvári Péter-írás a magyar zsidó ujságok hasábjain. Elolvasták, talán nevettek, vagy könnyeztek egy-egy novelláján, aszerint, hogy milyen húrokat pengetett, de a szokványos napi olvasmányoknál többre bizonyára nem értékelték. Pedig ezek az írások sokkal többet jelentettek, és bizonyos a maradandóságuk is. Újvári Péter írásaiban művészettel rekonstruálja a patriarkális zsidó életet, a maga ősi, kedves és könnyesen mosolygó bájával s már-már kihalófélben levő romantikájával. S a leg-

nagyobbakra emlékeztető tehetséggel formálja meg a mondanivalóját. Alakjai életteljesek, vér és lélek fűti azokat és mély és elragadó kedély muzsikál a szavaikban. Ennek a költőnek a tolla alatt poraiból támadnak fel a régi zsidónegyedek figurái, föléled a bánatuk, örömük, dévajkodnak, tréfálkodnak, siralmaikkal, szenvedéseikkel felénk zokognak, egyszóval elének tárul az egész zsidó élet a maga kimeríthetetlen lelki gazdagságával és fényével. Neve méltón sorakozik a zsidóirodalom ama nagyjai mellé, akiket a diaszpóra minden zsidósága ismer és becsül: Perec, Salom Asch, Zangwill, Salom Alechem mellé méltón sorakozik Újvári neve, aki, úgy érezzük, künn sokkal hamarabb fog tündökölni a megbecsülés fényében, mint ahogy itt csak el is gondolhatjuk. Nem kell hozzá egyéb, csak az, hogy e szerény magyar író, egy világnyelv köntösében jelenjék meg.

Az emberről pedig ugyancsak nem beszélhetünk megilletődés nélkül. Szívében a jóságot, elméjében a világosságot hordozta. Élete szomorúságát senkivel nem éreztette, mosolygott az emberek felé és okos szeméből a nagy megértés s mélységes részvét sugárzott azokra, akik a születés és az élet martiriumával tévelyegnek, harcolnak, szenvednek ezen a földön. Ez a nagy részvét, a testvéri fájdalom igaz átérzése avatta őt zsidó íróvá s az ujságírórend bátor Szent György-lovagjává. Ha mesélt, akkor egy angyali lélek érzékenysége muzsikált lelkében, de amikor a publicista hangján szólalt meg a napisajtó homlokzatán, kemény volt, mint a gránit, rendíthetetlen a hitében, bölcs és meggondolt az események fölött való ítélkezésében. Ezért becsülte

őt az ujságírók testülete, amely úgy tisztelgett az elhunyt kartárs temetésén, hogy a Jókai-lepellel leborítva koporsóját, mondott búcsút a sajtó e jeles munkásának.

Újvári Péter élete utolsó szakában olyan irodalmi vállalkozásokba is fogott, amelyek talán messze estek egyéniségétől, de semmiféle munkaalkalmat nem mulasztott el, csak hogy kivédje kis családját az ínség elől. Így fogott bele a Zsidó Lexikon megszerkesztésébe s ezt a nagyvonalú munkát is derekasan elvégezte. S megalkotta vele a magyar zsidó szellemi élet nélkülözhetetlen kézikönyvét. A lexikon Újvári Péter széles látóköréről s nagyszerű szerkesztői képességéről tanuskodik. Mégis, inkább csak író volt Újvári Péter. Fajtájának, népének aranyzengésű mesélője s azt is elmondhatjuk róla, hogy a magyar nyelv igazi művésze. Ennek a rokontalan nyelvnek annyira érezte minden ízét és színét, mintha az Arany János, Petelei és Tömörkény István törzsökéből sarjadt volna a zsidó Újvári Péter is. A magyar Alföld minden különös bája, a tájnak minden szépsége a magyar népi észjárás és beszéd minden zamatja kiérzik Újvári Péternek azokból az írásműveiből, amelyekben nem követi az egyéni zsidó gondolkodásmódot és annak az argóját. Csodálatosan egyesült benne az íróművésznak az a kettőssége, ami őt zsidóvá és nagyszerű magyarrá is tette. Ez a kettősség ad Újvári Péternek a magyar irodalomban külön és tiszteletreméltó helyet. S ha azt mondom, hogy mégis csak zsidó volt Újvári Péter, ezt nem vehetik magyarsága rovására, mert éppen ez követel a számára becsesebb értékelést.

Felolvasásom során kiderült, hogy Újvári Péter egész

élete nehéz és küzdelmes volt. Milyen volt vajjon a gyermekkor? Egy legutóbb megjelent írásában arra is kapunk feleletet. Édes anyjáról szövi a mese fonalát és szívet remegtető melegséggel rajzolja elénk az aggódó, jóságos asszonyt, akinek csak egy nagy fájdalom fekszik a szívéen, az: hogy fiából nem lett valami tekintélyes egyházférfiú, hanem csak író és ujságíró.

Újvári ezeket mondja az édes anyjáról:

«Egyszerű asszony volt az édesanyám, szerény és természetes. Minden, amit mondott és csinált, egyszerű és természetes volt. Tizenkét gyereket hozott a világra, de úgy, mintha nem is sejtette volna, hogy ez nagy dolog. Vannak emberek, akik isteni képességeket hordanak magukban és nem tudnak róluk. Az én anyám ilyen volt. Mert költő volt. Ezer teherrel rakta meg az élet, de ő meg sem érezte talán. Legtöbbször meg sem látta, mert az élet nem állt meg előtte fenyegető árnyékával, csak mellette suhant el, mint egy látomás, színesen, ragyogóan, megfoghatatlanul. Mert költő volt. Ezernyi ezer csodakép szunnyadt a lelkében, csodás multak ezer káprázata, amik csöndes estéken kiszírmoztak belőle és sirtak, muzsikáltak, mint a mese ezüstvirágai. Az ő meséiből hasadtak ki gyermekkorom legszebb ígéretei. Amikor mesélt, se fáradt, se éhes nem voltam, pedig gyermekkoromban az éhség és fáradtság voltak a legtartósabb érzéseim. Sokszor ő maga is csak mesélt, mert a szoba hideg volt és az asztalon csak egy kis száraz kenyérke keménykedett.»

Íme, a megrendítő önvallomás, amely mélyen odavilágít Újvári Péter gyermekkorához, nem a jólét

angyalai, de a szegénység és gond fúriái ringatták bölcsőjét s e vallomás egyben milyen gyöngéd és megható felmagasztosítása a sokat szenvedő anyának, aki tizenkét gyermeket dajkált a világra. A kis Péterke, aki még nem érzi az élet zordonságát, máris beleütődik a szenvedés és nélkülözés sívár gátjaiba. Az anya mesél, hogy a gyerek ne érezze a vacsora hiányát és életkedv, derű, s egy életre való energia gyűjtése helyett költészettel és álomlátásokkal telik meg az inséges szülői házban. S így ezzel a fogyatékos, de annál nemesebb lelkihabitussal lép az élet küszöbére. És ez a sors kíséri végig egész élete útján, egész pályafutásán. Újvári Pétert korán költővé avatja a gondviselés, a szülői otthon szomorúsággal, az anya mesékkel telíti meg fogékony ifjú lelkét s ezek a hatások avatják később a küzdő kis emberek, a zsidó proletariátus és középosztály írójává. S ezért emelkedett Újvári Péter az írói rangsor amaz osztályához, amely fémjelzés nélkül is átlépheti a halhatatlanság kapuját. Ennek az írói rendnek nincsenek rendjelei, de van egy mindennél fényesebb attribútuma: az Istentől nyert tehetsége, amely el nem múló fénnel maradandóbban és szebben ragyog.

A szegények mesemondója volt Újvári Péter, ügyesbajos dolgaik s mély lelki életük mesteri megfigyelője, s ezek a kis emberek, e földhöz ragadt gettóbeli zsidócskák nem jutalmazhatnak mással, mint könnyel és mosollyal. Könny és mosoly volt az ő költészetének váltságdíja s ez a prófétai jutalom nem igen juttatott jólétet a költőnek. A könny és a mosoly nem ércfedezet egy nyugalmas emberi élet jólétéhez, ezért

kellett Újvári Péternek egész élete során úgy nélkülöznie, mint otthon a szülői házban. Ez a törékeny szervezet az élet örlőmalmában felőrölte maradék erejét s csak emberfeletti küzdés közepett élhetett istentől kijelölt hivatásának. Aranyat és gyémántot adott száraz kenyérért. Szellemi kincseit egész életén keresztül szórta, pazarolta két gyöngé kezével, az örömtelen mindennapi élet váltságdíjául. E szellemi Krózus gazdagsága nem volt elegendő arra, hogy koldusfüggetlenséget biztosítson neki. S ez volt az ő tragikuma. Ki tudja, hogyha Újvári Péter történetesen ott születik, valahol a föld egy olyan foltján, ahol millió és millió emberhez áramlik a zsidó teremő szellem, ahol van zsidó sajtó, ahol van zsidó könyvfogyasztás, ahol van zsidószellemű közvélemény, akkor ez a mi küzdő író-társunk hétországgra szóló hírnévvel jólétben és megbecsülésben élhetett volna. De itt nálunk, ahol erényszámba veszik azt, aki zsidómivoltát ügyesen leplezni tudja, az Újvári Pétereknek nem lehet más a sorsuk.

Milyen gazdag lehetett lelkiekben ez a törékeny ember, hogy hatvankét évig bírta ezt a kettős sziszifuszi harcot. Az egyik kézzel örökké viaskodni az életért, a másik kézzel teremteni az örökkévalóság számára. Most, hogy már föléje borul künn a temetőben az a deres, fagyos kis halom, most emelkedik elénk teljes grandiózitásában Újvári Péter szelleme. Ami mulandó volt benne, azt immár nem látjuk többé. Többé nem tűnik elénk az ő vékony alakja, e finom emberi jelenség, az ő sápadt, csupa ideg arcával, és most immár salaktalanul ragyog, mint az az isteni eredet, amely a lelkén keresztül szűrődve, hagyatékként ránk

maradt. Könyvei, elgondolásai, szép írói látomásai és álmai ránk maradtak örökségképen s áldjuk érte az emlékezetét. És ha van valamely igazság abban, hogy nem mindenki hal meg, akit eltemettek, ez klasszikusan áll Újvári Péterre, aki el nem múló műveiben tovább él közöttünk s az eljövendő nemzedékek a zsidó alkotók jelesei között fogják emlegetni.

Budapest.

PETERDI ANDOR.

VERS UJVÁRI PÉTERRŐL.

(Felolvastatott az IMIT 1931. február 25-iki ülésén.)

Gyakran nem gomolygott cigarettájának füstje,
De ő akkor is szépet álmodott.
Ha elgurult mindene, ami nem volt, ezüstje,
Nem panaszkodott.

Valahogyan úgy ült lelke fehéren az élet felett,
Mint a hegytetőn a friss, tiszta hó,
És úgy vonult el tengerének bús partja mellett,
Mint büszke hajó.

Valahogy úgy ragyogott Szíve a szívek felett,
Mint a déli Nap a jégmezőn,
Sugarasan mosolygott, amikor sírni kellett,
Fázva, didergőn.

Igy látom én Őt a Parnasszusnak csucsán ülve,
S lábainál a törpék seregét,
Nem, nem éritek el, ily hamisan hegedülve,
Palástján a szegélyt!!...

Kitől nem kérdeztétek, van-e cigarettája,
S ő embertől, tán Istentől sem kérte,
Amikor meghalt, én láttam, esküszöm reája,
Maga az Isten jött el érte...

Budapest.

HOLDER JÓZSEF.

SZENTÍRÁSUNK ALAKJAI AZ ISZLÁM LEGENDÁJÁBAN.

A zsidóság nemcsak a Szentírással, hanem az aggádával is mélyen, sokszorosán hatott mind az Egyházra, mind az Iszlámra. Evangélium és Egyházatyák, valamint Korán és muszlim legenda mutatják ennek a hatásnak számos mély nyomát. Louis Ginzberg éleselméjű tudománya kimutatta, hogy számos aggádát csakis az Egyház őrzött meg. Futtában egy-két példa: Jesája próféta azért érzi magát avattatásakor méltatlannak, mert nem akadályozta meg, hogy Uzziya király szentségtörően behatoljon a templomba. Ámon királyt megtevesztette atyjának, Manassé-nek példája: Manasse számos bűnnel telt hosszú évek multán megtért s bűnbocsánatot nyert, — Ámon hitegette magát, ő is előbb kielégíti minden vétkes vágyát, majd azután vezekel, — de nem adatott neki reá mód, bűnösen veszett oda. Günther (Die Christliche Legende des Abendlandes, Heidelberg, 1919) kutatásaiból világos, hogy a középkori egyházi legenda is tele van aggádikus elemekkel.

Hasonló jelenségek még sokkal gyakoribbak az Iszlámban. Számos bibliai legenda csak muszlim válto-

zatában ismeretes. Maga Muhammed a bibliai történetet nem ismerte a szentírási forrásoknak tisztaságában, hanem már aggádikus elváltozásában. Néha a Korán és a muszlim legenda régi aggádát őrzött meg, néha a régít továbbalakította. A Szentírásnak bizonyos alakjait kiváltkép kedvelte, így Ádámot, Ábrahámot, Józsefet, Salamont, Ezrát, kiknek legendái az Iszlámban pazarabbul alakultak, mint a zsidó aggádában.

Mint ahogy bizonyos személyekhez, úgy bizonyos motívumokhoz is erősebben vonzódik a muszlim legenda. Szereti a különbözőt egymáshoz, főként a későbbit az ősihez hozzákapcsolni. Ezt az eljárást aztán átveszi tőle a késő Midrás. Példák : Amely oltáron Ádám áldozott, azon áldoz Káin, Ábel, azon kötözi meg Ábrahám Izsákot, ott állítják föl a jeruzsálemi szentély oltárát. A kos, melyet Izsák helyett feláldozott Ábrahám, már a teremtés hetének alkonyán erre volt rendelve : Hamuja adta alapját a jeruzsálemi oltárnak, inaiból készültek Dávid hárfájának húrjai, bőre Illés prófétának szolgált ruhául, két szarva közül az egyik Szinaj hegyén harsant meg, a másikat megfújják, hogy a számkivetésben elszórtakat összegyűjtsék (Pirké R. Eliezer, XXXI.) Mózes csodatevő botja ugyancsak a teremtés péntekjének alkonyán termett. Ádámtól sorjában Chanoch, Noe, Sém, Ábrahám, Izsák, Jákob, József örökli. József halála után prédakép Fáraó elülteti palotája kertjébe. Itt szerzi meg Jethro, Fárao főtanácsosa és átülteti a saját kertjébe. Senki sem tud hozzá közeledni, csak Mózes bírja kitépni és megteszi a maga csodaművelő botjává (Pirké R. Eliezer, XI.).

A muszlim legenda szereti a csodásat. Hisz' igaz, az

aggáda és az egyházi legenda sem riad egyhamar vissza valami természet szerint lehetetlentől, de a muszlim legenda a csodásat tetézi, fokozza, hajhássza. Amikor Nimrod beleveti Ábrahámot a tüzes kemencébe és az angyal lehúti, Ábrahám megfagyott volna, ha isteni ige meg nem oltalmazza a tüzes kemencebeli megfagyástól, körülötte virágos rónaság, pálmás liget virul fel. József ártatlanságáról tanuságot tesz a bölcsőbeli csecsemő, ki csodamód megszólal és bevádolja saját anyját. A vétkeket már az aggáda is, sokkal gyakrabban a Korán és a muszlim legenda majmokká szereti változtatni. Az aranyból készült borjú a muszlim legendában egyszerre csak elkezd bőgni. Az elbizakodott Salamont hangya oktatja ki alázatra.

Az aggádát a muszlim legenda továbbfejleszti, gyakran túlkiáltja. A muszlim aggádának voltak külön hivatásos művelői, a leghíresebbek: Abdallah ibn Szalám, kit még Muhammed térített meg, Káá'b Al-Áhbár, Wahb ibn Munabbih, Ibn Abbász, Ibn Iszhák. Az Iszlámban továbbfejlesztett aggáda aztán belekerült, néha visszakerült a késő Midrásba, melynek művei közül a Pirké R. Eliezer, Széfer Hajjasar, Numeri Rabba, Midrás Hagadol, Jerachmeél őriztek meg számos muszlim aggádát.

Ámde lássuk az iszlám legendáját szerves kialakulásában, a Szentírás egyes alakjaihoz fűzve.

I. Ádám.

1. *Ádám a Koránban* különbnek, fönségesebbnek jelenik meg, mint a Szentírásban. Ő az Isten kiválasztottja.

Alláh helytartót akar magának a földön teremteni. Az angyalok tiltakoznak, okul adván, hogy az ember majd vést, vérontást idéz föl a földön. Ekkor Allah megtanítja Ádámot minden dolognak nevére. Az angyalok, kik ezeket a neveket nem tudják, elismerik Ádám felsőbbségét, hódolnak neki. Csak Iblisz lázong. Ő, a tűz szülöttje, leboruljon a por szülöttje előtt! Erre Alláh kikergeti Ibliszt a paradicsomból. Ádámot eltiltja egy fának gyümölcsétől, de az hallgat Sátán besúgására, hogy Alláh irigyli tőlük a fát, mert attól angyalokká lennének. Esznek a tiltott gyümölcsből, ráeszmélnek mezítelen voltukra, Éden fáinak leveleivel takaródnak.

2. *A Muhammed utáni muszlim Adám-legenda* a Szentírásból, az aggadából és a továbbköltő képzeletből egészíti ki a Koránt. Alláh leküld a földre porért, az ember megteremtésére. Gábortól is, Mihálytól is a föld megtagadja porát. A halál angyala erőszakkal visz a föld felszínéről vörös, fehér, fekete port, innen erednek az emberek különböző színei. A fej a mekkai Ká'ba porából való, a mell a jeruzsálemi szentélyéből, a derék Yemennek, a lábak Hidsásznak, a jobbkez Masrik (kelet), a balkéz Maghreb (nyugat) porából való. Soká élettelen marad a portetem. Ekkor szellem száll beléje. Ádám fölkiált: Dicsőség Alláhnak. Gábor, Mihály, Iszrafil angyalok körülviszik Ádámot az Édenben: Ez van rendelve neked és a jámboroknak. Ádám elalszik, felébredve ott találja Évát, ki balbordájából alakult. Fényes szarubőr takarja egész testöket; bűnbeestök után csak ujjaik végén marad meg.

A kaján Iblisz 300 évig lesben áll az emberre, nem

tud Édenhez férni. Egyszer végre a páva, a madaraknak akkor még szépszavú királya, kirepül Édenből. Iblisz úgy tesz, mintha bámulná, s mintha fájlalná, hogy ennyi szépségnek el kell enyésznie, ő majd megmutatja neki az örök élet fáját. A páva kiküldi Ibliszhez az állatok királyát, a kígyót: Iblisz a kígyónak fogai közt helyezkedve el, Éva elé viteti magát, siránkozik előtte, hogy az embernek el kell válnia ennek a földnek gyönyöreitől, az élet fája megóvhatná őket kórtól, enyészettől. Éva eszik s megéteti az ellenkedő Ádámot. Erre az égből leszállíttatnak a földre, Ádám Indiába, Ceylonba, ahová a paradicsom illatját magával viszi (ezért illatosak Indiának fái), Éva Mekkába. Ádám ott áll India legmagasabb hegyén; teste oly magasra nyúlik, hogy az angyalok dicsőítő karát hallja. Ez nyugtalanítja az angyalokat. Ezért Alláh hatvan rőfre szállítja alá Ádám termetét. Ádám fájlalja, hogy nem hallja az angyalok karát. Alláh megnyugtatja: Mekka olyan, mint Alláh trónusa. A tiltott fa gyümölcse a búza volt; a bűnbeesés előtt ez volt Éden legszebb fája, egy-egy búzaszem akkora, mint egy strucctojás. Megfogyatkozott Ádám bűne folytán.

Az Édenből kikergetett bűnösök sírva fakadnak. Ádám könnyeiből a földön kivirul az ibolya, a tengerből kikelnek a halak, mert ő a bűnbánat kapuján ment ki Édenből. Éva könnyeiből a földön a fűszer, a tengerben a gyöngyök támadnak; ő az irgalom kapuján jött ki. A kígyónak könnyeiből a földön a skorpió, a tengerben a rák keletkezik, mert ő a bosszúságnak kapuján jött ki. A pávának könnyeiből a földön a féreg, a tengerben a pióca keletkezett, végül Iblisz

könnyeiből a földön a tövisek, a tengerben a krokodilusok támadtak, mert ő Isten haragjának kapuján hagyta el Édent.

Az égből Ádám magával hozta Mózes csodatevő botját, valamint a Ká'ba kövét, mely akkor még ragyogott, mint a hó. Megalapította Mekka szentélyét és még maga 40-szer zarándokolt oda. Isten elvonultatta Ádám előtt a jövőendő nemzedékeket, prófétáikkal. Alláh megsímogatja jobbjaival Ádám hátát : Előjönnek a jobboldal emberei, az üdvözülők ; megsímogatja a baljaival : előjönnek a balnak emberei, a kárhozottak. Utódjai sorában Ádám meglátja Dávidot, dícsfénytől övezve. Megtudván, hogy Dávidnak csak 40 életév van szánva, Ádám a maga 1000 évéből 60-at átenged Dávidnak, hogy ez kerek 100 évig éljen.

3. *Ádám legendája Al-Kiszáj prófétai történeteiben* új elemekben bővelkedik. Ádám 700 nyelven beszél, legkiválóbb az arab. Az angyalok vállukon viszik őt Édenbe, zengvén Istennek : Szent, szent. Édenben fönséges Minbart (szószéket) állítanak Ádámnak, 20,000 rend égi lény sorakozik köréje, mindegyik más-más díszben. Amikor Isten megtanítja Ádámot a dolgok neveire s megajándékozza tűzvesszővel, az angyalok hódolnak neki. Édenben Ádám nem alszik, mert álom a halál jelzése, miként ébrenlét a föltámadásé. Évát Isten megteremti Ádámnak fokozott szépségével : Finomabb a bőre, tisztább a színe, édesebb a hangja, feketébb a szeme, élesebb az orra, fehérebb a foga. Ádám és Éva nászán a világnak ura a Véli, Gábor a prédikátor, az angyalok a násznagyok. Alláh elküldi Gábort az Éden tárnokához, Radvánhoz, kihozza a

lovat, melyet Alláh egyenest Ádám részére teremtett s melynél csak Muhammed Alborákja különb. Ádám ezen a csodalovon, melynek kengyelét Gábor tartja, Éva pedig a külön, az ő részére teremtett tevéen vonul Édenbe, jobbról-balról, elől-hátul angyalok kivont karddal kísérik. Alláh kérdi Ádámtól: Találsz-e magadnál különbet? Nem, felel Ádám, mert te engem tüntettél ki. Kedveltem vagy, szólt Alláh, ha engedelmeskedel. Amikor Ádám és Éva megkoszorúzva, megkoronázva elvonulnak, nincs angyal, madár, fa, mely ne köszöntené. Paripája megáll a próféták édeni szál-lásánál, drágakő trónusra ül, a dicsőség kupolája takarja el őket 500 évig. Alláh eltiltja őket Éden egy fájától. Iblisz a páva és kígyó segítségével Édenbe lopódzva, avval ejti meg Évát, hogy aki az emberpár közül elsőnek eszik a tilos gyümölcsből, az uralkodik a másik fölött. Mihelyt Ádám is eszik, lehull fejéről a korona, leválik kettejükről Éden minden dísze, trónusuk az égbe röpül, szépségük megfogyatkozik. Bűnhődnek a cinkosok is: A páva elveszti szép hangját, a kígyó a lábát, beszélőképességét. Alláh számúzi a bűnösöket: Ádám Indiába kerül. A szót, sóhajt Ádámtól Évához, Évától Ádámhoz szél viszi, mintha együtt élnének.

4. *A muszlim Ádám-legenda futólagos elemzése.* A muszlim-legendának több jelentős eleme a régi aggádából való: Isten az ember teremtése felől az angyalokkal tanácskozik, az angyalok ellenzik az ember teremtését. Az aggáda az embert az egész föld porából teremtetni, mindenütt lelhesse nyugtát, — ekkép jelezvén az emberiség egységét. Teremtésekor a por feje

részére a Szentföldről, törzse részére Bábelből, többi tagja részére a föld többi tájáról kerül (Sanhedrin, 38 b.). Hozzávethető, hogy a Jákob ősatyának szóló ígéretet: A földet, melyen fekszel, neked és ivadékaidnak adom (Genesis 27, 13), az aggáda olykép értelmezi, hogy Isten az egész földet összegöngyölítette Jákob feje aljává. Emlékeztet ez a krakkói Kosciuszko-halomra, hol az akkori osztrák-lengyel talajra poseni és orosz-lengyel földet hantoltak. És emlékeztet a mi koronázó-halmunkra, mely a haza minden vármegyéjének földjéből van emelve. Aggádikus az a képzelet, hogy Isten maga az első emberpár násznagyja, hogy angyalok a pár vőfélyei, — oly képzelet, mely magyar népköltészetünkbe is hatolt. Egyik aggáda (számos más felfogással szemben) úgy véli, hogy a tiltott gyümölcs a búza. Az aggáda is pontosan részeire bontja Ádám teremtésének napját. Aggádikus az a képzelet is, hogy Ádám előtt elvonulnak a jövőendő nemzedékek, oly gondolat, mely nekünk az Ember tragédiája által vált oly jelentőssé (lásd IMIT Évkönyve, 1986, 118. és 230. lap). Viszont az a vonás, hogy Ádám a neki szánt 1000 évből átenged Dávidnak, csak a késő Midrásban (Pirké R. Eliezer, XIX. Numeri Rabba XIV, 12) olvasható, ide pedig valószínűleg már a muszlim legendából került. Ádám kiválóságának, Éva felsőbb-séges szépségének, bájának, az Édennek, a csábításnak, Iblisz, a páva és a kígyó összejátszásának, a bukásnak és a bűnhődésnek kiszínezése már a muszlim legendának saját műve.

Irodalom: *Grünbaum*, Neue Beiträge zur semitischen Sagenkunde, 54—79; *R. Basset*, 1001 Contes, Récits

et Légendes arabes, III. 11—19; Heller, Revue des Études Juives, 1928, LXXXV. 115, 125.

II. Káin és Ábel.

A *Korán* nem nevezi meg sehol sem Káint, sem Ábelt, de legendájukat elmondja: Ádám két fia bemutat áldozatot, egyiküké fogadtatásra talál, másikuké nem. Utóbbi mondja: Megöllek. Amaz válaszol: Csak az istenfélők áldozata fogadtatik el, ha te ki is nyujtod kezedet, hogy megölj, én nem nyujtom ki az enyémet ellened, mert félem az Istent; inkább kerülj te az én bűnömnek és a te bűnödnek terhével a tűzbe, melyben a gonosztevők bűnhődnek. Rávitte a lelke, hogy megölje testvérét. Erre Alláh hollót küld, amely kaparja a földet, hogy megmutassa neki, miként takarítsa el a testvérén elkövetett gonoszságát. Egyike lett a megbánóknak (V. Szúra, 30—34).

A *Muhammed utáni muszlim legenda* nemcsak a két fiúnak nevét ismeri, Káint Kabilnak, Ábelt Hábilnak híva, hanem gazdagon kibővíti és ékesen földíszíti a mondát. Magáról a testvérvizsoly eredetéről eltérnek a hagyományok. Elterjedt a következő változat: Ádámnak és Évának sok gyermeke született, mindannyiszor ikrek; egy-egy fiú, egy-egy leánnyal. Ádám fiai elvehették, más nő híjján, a leánytestvérüket, csak épp az ikertestvért nem. Márpedig Kábillal szebb ikerleány született, mint Hábillal, ezért Kabil a saját ikertestvérét követelte nőül. Más változat szerint Kabil azért ragaszkodott a maga ikertestvérehez, mert az még az Édenben, a bűnbeesés előtt fogant. Még más

változat szerint Kábil részére női dzsinnt (démont) teremtetett Alláh, Habil részére paradicsomi hurit (tündér), — Kábil a tündért követelte. Ádám perdöntő áldozatot ajánl, mert abban az időben az Istennek tetsző áldozatra leszáll az égből ragyogó füsttelen láng s fölemésztí, míg az Istennek nem tetszőt megették a vadállatok. Épp ekkor Ádámot a mekkai szentély látogatására hívja Alláh. Ádám nyugtalankodik kedvelt fiáért, felszólítja az eget, vállaljon kezességet Hábilért; megtagadja, szintúgy megtagadja a föld is, csak Kábil vállalja. Pedig Kábil el van tökéelve, bármint szól is az áldozati tűz istenítélete, ő a szebbik ikertestvért veszi nőül. Bemutat marék kalászt, annak is ő maga eszi meg a javát. Hábil ellenben ép a legkedvesebb juhát vitte hátán, mikor megkapja a felszólítást, hogy áldozzon. Menten ezt a legkedvesebb állatját áldozza fel. A tűz föl is emésztí Hábil juhát, míg Kábil gabonájából szemet sem perzsel el. Hábil juha fölszállt Édenbe, ott legel, míg Izsák helyébe oltárra nem kerül. Kábil megvárja míg Ádám Mekkába zarándokol, ekkor irigy haragjában Hábilra támad. Hábil az erősebbik, de erkölce tartóztatja, hogy bátyját bántsa. Kábilt megtanítja Iblisz, miként kell embert ölni. Amikor Hábil, nyáját legeltetvén, elszunnyad, Kábil sziklával bezúzza a fejét. Nem tudja, mit csináljon a holttesttel, vállára veszi, vad és madár hajszolja. Ekkor látja, hogy egyik holló megöli a másikat s a földbe temeti. Kábil is elássa Hábilt. A föld hét napig megremeg, azután issza a vért, akár a vizet. Ezért, mikor Alláh fenyegeti Kábilt: testvérednek vére felkiált hozzám. Kábil kérdi: Ha megöltem, hol a vére? Ezért Alláh

megtiltja a földnek, hogy meggyilkoltak vérért igya. Ádám Mekkában van ; ételének íze megromlik, a gyümölcs savanyúvá, a víz keserűvé válik, Ádám gyászdalt zeng, — ez első gyászdala az emberiségnek. Száz évig nem nevet Hábil halála után. Kábil pedig elragadja a Hábilnak szánt nőt és elszökik vele Adenbe, Yemenbe. Iblisz csábítgatja Kábilt : A tűz azért száll Hábil áldozatára, mert ő a tüzet imádta. Kábil tűzimádásra tántorodik. Keze combjához tapad, nyáron tűz perzseli, télen fagy dermeszti. Meghalt vak fiának (megfelelően az aggádai Lemechnek) nyilától. Kiszáj úgy beszéli, hogy Alláh parancsára Seth az angyalok seregével rátámad Kábilra és megölte. Utódjai vétkeznek zene, játék, fajtalanság által. A vízözön elpusztítja őket. Az emberiség csak Sethben él tovább.

Már a régi aggáda különböző okát adja Káin irigységének : 1. a föld birtokának szétosztásánál hasonlanak meg a testvérek ; 2. a szentély birtokáért versenyeznek ; 3. nőért versenyeznek. Az aggáda is beszéli, hogy Káint a vak Lemech ölte meg. Ámde a muszlim legenda gazdagon kiszínezte a biblia és az aggáda elbeszélését, motívumai azután behatoltak a későbbi Midrásba (Pirké R. Eliezer, Szefer Hajasar, Midras Haggadol).

Irodalom : *Grünbaum*, Neue Beiträge zur semitischen Volkskunde, 67—72 ; *Aptowitzer*, Kain und Abel in der Aggada, den Apokryphen, der hellenistischen, christlichen und muhammedanischen Literatur, 1922 ; *Heller*, Encyclopädia Judaica, I. 211—214.

III. Noe.

1. *Noe a Koránban.* Noe a muszlim legendának egyik kedveltje. Kedveltségét már a bibliai elbeszélés vonzóerejének is köszönheti, de köszönheti annak is, hogy Noe alakjában Muhammed a maga sorsát és hivatását látja preformálva — amint azt már régibb Koránmagyarázók helyesen megéreztek. — Noénak, a Koránban, az ő bűnös kortársai azt hányják föl, amit Muhammednek magának kellett gyakran hallgatnia az ellenfeleitől; Noe pedig úgy válaszol, amint Muhammed szokott védekezni. Így szemébe vágják Noe-Muhammednek: A te híveidet ismerjük, a leghitványabbak követnek téged; belőled csak dzsinn szól, miért nem küldi Isten nekün kegyik angyalát? S Noe-Muhammed megvallja, ő nem rendelkezik Alláh kincseivel, nem ismeri Alláh titkait, nem angyal ő, de fogadkozik, hogy Alláhnak hívő szolgája, hűséges küldöttje, kiküldve azért, hogy intse a népet.

A 71. szura viseli Noe-Nuh nevét, de a Noe-legendát legteltjesebben a XI. szura adja elő: Alláh meghagyja Noénak, készítse a bárkát isteni ihlet szerint, ne legyen szószólója a gonoszoknak, kiknek vízbe kell fúlniok. Miközben Noe dolgozik a bárkán, az arra járó-kelők gúnyt űznek belőle. Amikor pedig már «forr a katlan» (zúdul a vízözön), Isten parancsolja Noénak, vigyen beléje minden fajtából egy párat, emberek közül azokat, akik hisznek — csak kevesen voltak — a maga családját egészen, kivéve azt, kiről ki volt mondva a végzet. A bárka száll velük hegynyi hullámokra. Noe hívja fiát, de ez nem hallgat rá, bízva abban, hogy megvédi

a hegy. Pedig nem véd más, csak Alláh irgalma. Az engedetlen fiú odavész. Isten meghagyja a földnek, nyelje vissza vizeit, az égnek, hogy záruljon. A bárka al-Dsúdi hegyén megáll. Noe könyörög: Fiam az én családomhoz tartozik; Alláh válaszol: Nem tartozik a te családotodhoz. Végül kiszállanak a bárkából. Isten megáldja Noét, a velevalókat és utódjaikat. Ez a rejtelmes hirdetések közül való kinyilatkoztatás, melyet sem Muhammed, se népe addig nem ismert. Nemcsak Noe fia, de a felesége is bűnös (66. szura 10.). Noe köréből való Ábrahám (37. szúra 81.).

Látnivaló, már a koráni elbeszélés is megtoldotta az özönvívről szóló bibliai elbeszélést aggádikus vonásokkal: Noe inti a népet; a bárkát az ő szemükláttára építi (nyilván figyelmeztetésül); a nép gúnyolja, forró vízben bűnhődik. Ez talán nyoma a tűzözön képzetének, melyet Louis Ginzberg (Ha-Goren, 1912.) kimutat Philónál, Josephusnál, az aggádában. Figyelemreméltó, hogy a Korán szerint Noe egyik fia a vízbe fúl, a későbbi muszlim-legenda úgy tudja, ez a fiú Kanaán, kit az arabok Jámnak (nyilván Cham) neveznek. Hogy Noe felesége ugyancsak a bűnösök közé számít, az bizonyára emlékezés Lot feleségének bűnösségére.

2. *Noe a Muhammed utáni muszlim legendában.* A későbbi legenda bővül, Al-Kiszainál valóságos regénnyé. Noe maga ültette el a fákat, melyekből a bárkáját építi. Miközben ácsol, bűnös kortársai gúnyolják: Mi a csoda, szárazföldön hajó épül? Lám a prófétából ács és kovács lett! Noénak Jézus feltámasztotta fia leírja a bárkának méreteit, beosztását: Alul az állatok, középső emelet sorban az emberek, legfelül a madarak

(vagy megfordítva : madarak, emberek) helyezkednek el. Elsőnek bevonul a serény hangya, utolsónak a számár, akinek farkába Iblisz kapaszkodik ; Noe türelmetlenül rászól a számárra, hát már lépj be, te Sátán, így kénytelen volt Ibliszt is befogadni. 'Úds Ibn 'Anak, az óriás Óg, megmenekül az özönből. Ádám holttestét Noe a bárkába viszi, ez a holttest választja el a férfiakat a nőktől, elnémítva minden érzékiséget, mely a világítélet idején embernek, állatnak tilos. Az oroszlánra Alláh lázt küld, hogy önmagával elfoglalva, ne bántsa a többi állatot. Noe kiküldi a hollót, ez teljesen megfélekedzik Noéről ; kiküldi a galambot, ez az olajfák hegyéről hoz friss levelet szájában, iszapot a lábán. Jutalmul örvöt kap nyakára, házi madárrá lesz. Az örvönvíz elborította az egész földet, csak a jeruzsálemi szentély helyét és a mekkai Harám területét kímélte meg. A víz nem hatol be, hanem körül folyja. Maga a szentély az égbe száll föl, a fekete követ Gábor arkangyal őrzi. Asúra napján (megfelel Jom Kippurnak) kiszáll ember, állat a bárkából, hálát adva Alláhnak.

A Korán (XXIX. 13.) beszéli, hogy Noe 950 éves volt, mikor a vízözön a földre zúdult. A muszlim-legendában Noe az, ami a zsidó-keresztény felfogásban Methuzsálem : a hosszúéletű embernek (*Mu'ammár*) példája. Őt tekintik első Mu'ammarnak. A Mu'ammarról szóló könyv Noéval kezdődik s úgy tudja, hogy ő 1450 évet élt. Mégis, halála órájában életét úgy rajzolja, mint házat két ajtóval, az egyikén bejön az ember s máris kimegy a másikon.

3. *A Noe-legenda Al-Kiszaj-nál.* Noe születése előtt anyja barlangba kénytelen menekülni. Angyalok gon-

dozzák, ápolják. Ekkor Darmaszíl király uralkodik, Kábil nemzetségéből, az első, aki bort iszik, szerencsejátékot űz, trónuson ül, fegyvert kovácsol. Népe 1700 bálványt imád. Darmaszíl márványpalotát építtet nekik, trónusra ülteti, koronával ékesíti őket. Elborzadva ezeken a bűnökön, Noe pusztába vonul vissza. Itt él, míg Gábor angyal nem hozza neki az isteni üzenetet, szólítsa föl Darmaszílt és népét, hogy Alláht imádják. Gábor felöltözteti Noét a mudsáhid (isteni bajnok) ruhájával, megkoronázza a diadal turbánjával, felövezi a fény kardjával. Noe elindul Darmaszilhoz, éppoly napon, mikor a Kábil alapította ünnepet ülik. Ilyenkor bálványaikat trónra ültetik, áldozatokat gyujtanak nekik, maguk iszákoskodnak, zenélnek, táncolnak, állatiasan fajtalankodnak. Rengeteg nép gyűl össze. Nuh keresztültör a sokaságon, épp mikor ez a bálványai előtt leborulni készül. Fölharsog Nuh felszólítása: Eljöttem jó tanáccsal Uratoktól, Imádjátok Alláht! Ez harsog Kelettől Nyugatig, a bálványok ledőlnek székeikről, Darmaszíl a trónusáról. Noét odaviszik Darmaszíl elé, ott hirdeti: Nincs Isten más mint Alláh, én Noé, pedig, vagyok az ő küldöttje. Darmaszíl azon az ürügyön, hogy ünnepkor nem öl, hogy Noét dzsinn szállta meg, szabadon engedi. De Nuh élete Darmaszíl alatt is, majd pedig a még gonoszabb Julin fiának uralkodása alatt hét századon át, évezredes martirium. Szinte naponta ütik, míg el nem alél; gondját madarak viselik. Julint a trónuson Tafardiusz követi, atyjának és nagyatyjának bűnös elbizakodottságával. Noe elátkozza a megátalkodott népet: Kakas nekik nem kukorékol, galamb náluk nem költ.

Tafardiusz király idején építi Noe a bárkát. Az ács-szerszámokat Ádám koporsójából veszi. Minden szög egy-egy prófétának nevére készül, ragyog mint a csillag, a Muhammedé mint a fényes nap. Gábor tanítja a bárka készítésére, a nép egyre gúnyolja, éjjel pedig meg akarják gyújtani, de nem fog rajta a tűz. 'Úds (Óg) segíti Noét az építésben. Hét emeletsornyira emelkedik. Négy szögre Abu Bekr, Omar, Othman és Ali neve kerül, ezek biztosítják a bárkát. A vízözön előtt Noe még Mekkába zarándokol. Távollétében a nép el akarja pusztítani a bárkát, de angyalok ég és föld közé emelik, ott marad intelemül, azonban a nép nem okul.

Noe visszatér Mekkából, a bárka leszáll a földre, Noe hívására eljön hozzá ember — együttesen 80 férfiú és nő — és állat; az állatok akkor félelmetesebbek voltak, pl. a skorpió akkora volt, mint az oroszlán, az oroszlán akkora, mint az elefánt. Ámde Gábor ártalmatlanná teszi a fenevadak fogát, a skorpió fulánkját, a kígyó mérgét.

Bevonulnak a bárkába. Első kapun a férfiak, velök Ádám koporsója 313 eljövendő prófétának botjával, mindegyiken rajt' a próféta neve. A második kapun jönnek a nők, velök Éva koporsója. A harmadik kapun jönnek a szelíd állatok, a negyediken a madarak, szárnyasok; az ötödiken a ragadozók, a hatodikon kígyók, skorpiók; a hetediken oroszlánok, elefántok. A számár farkába Iblisz kapaszkodik, Noe rászól a számárra: Jer be Sátán! Iblisz ott terem, Ádám holtteste előtt nem akar leborulni, de megfogadja, hogy a bárkában nem csábítja az embereket bűnre.

Nőttön nő az özön. A bálványok elpusztulnak, a bennök rejtőző sátánokkal együtt. A mekkai Harámot angyalok égbe emelik, a Ká'ba köve, mely addig hónál ragyogóbb, most fekete lesz a vízözön rémessége vagy az emberek bűnössége miatt. A bárka megóvjá a benne rejtőzőket, mint anya a gyermekét. Noe a bárkában Seth és Idrisz (Chanoch) írásait olvassa. Nappal, éjjel a vízözön idején egyforma. Csak arról lehet őket megkülönböztetni, hogy a bárka közepén egy drága-gyöngy éjjel fényesebben tündöklök, mint nappal.

Fa, szikla, hegy eltűnik a vízben. A bárka egyre úszik. Amikor a leendő jeruzsálemi szentély helyéhez ér, a bárka kiáltja: Noe, ez a helye a megszentelt háznak, melyben majd próféta ivadékaid lakoznak. A Ká'ba helyét hétszer körülússza a bárka.

Hat hónap múlva kiszállanak a bárkából. Noe meglátja népe fiainak fehérló csontjait. Elbúsul. Alláh csillapítja: Rászorgáltak vesztükre, — gyermekeik is bűnösöknek indultak. Szivárvány ragyog föl. A fák közül csak az olajfa maradt meg, erről hozza a galamb a levelet. De mikor kiszállnak, Noe kihozza a fákat, melyeket a bárkába mentett s azok kihajtanak. A nap és az égitestek újra fölragyogtak. Noe és emberei megalapítják a nyolcvanak városát. Isten megtiltja nekik a vért, a disznóhúst, a nem Istennek levágott áldozatot, a gyilkosságot.

Aggádikus elemek a Korán utáni legendában könnyen fölismerhetők: Noe tanítja a népét, a bárkaépítés állandó intelem. Óg is megmenekül. Noe gondját viseli az állatoknak. Cham vétkezik és bűnhődik. Al Kiszaj a Nuh-legendát főként Ábrámham gyermekkorá-

nak legendájával bővíti, egyébként is színezi. A Noe népének adott törvények emlékeztetnek az aggáda noachida törvényeire.

Noe fiaai. Már a Korán szól, bár nem nevezi meg, Noénak egy bűnös fiáról, aki ellenkezik Noe intelmével, nem is száll a bárkába s belefúl az özönbe. A Korán-magyarázók úgy tudják, hogy ez Kanaán, vagy Cham. Chamnak a Szentírásból ismert bűnét Al-Kiszáj aggádikusan ekkép színezi: A bárkában Noe, egyre gondoskodva a reábízottakról, nem alszik. Egyszer már pihenni akar, Sém ölébe fekszik. Szél föllebbenti ruháját, föltakarja, Cham föl kacag, Sém gyorsan betakarja Noe testét. Noe felébred, megátkozza Chamot: Színe feketére változik, ivadékai fekete rabszolgák. Sémet megáldja, tőle származnak a próféták és a sherifek. Jáfettől erednek a hősök, királyok, cäsarok, Roma, Jádsúds-Mádsúds (Góg, Mágóg), törökök, kazárok, perzsák, Kyros, aki Belsazart, Evilmerodach fiát, megölte.

Irodalom: *Geiger*, Was hat Mohammed aus dem Judenthum aufgenommen? 1902, 106—111; *Grünbaum*, Neue Beiträge, 79—90; *Heller*, Encyklopädie des Islam, s. v. Nuh, Yáfith.

IV. Nimród.

1. *A Nimród-legenda koráni elemei.* Szentírásunk (Gen. X. 8—12) Nimródot hősnek, vadásznak, városalapítónak vázolja. Az aggáda azonban már kapcsolatba hozza a bábéli torony építésével és Ábrahám gyermekkori történetével. Az Iszlámban Nimród köré még

jóval gazdagabb legendakör alakul. Már Muhammed tudott róla, mert, bár a Korán soha névvel nem nevezi, mégis a magyarázók Nimródra utaló célzásokat ismernek fel a Korán következő verseiben: Nem látod, amaz miként szállt vitára Ibráhimmal ura felől, aki neki a királyi uralmat juttatta? Amikor Ibrahim mondta: Az én uram éltet és öl, amaz válaszolt: Én éltetek és ölök; Ibrahim szólt: Isten kelet felől hozza föl a napot, szállasd te föl nyugatról. Erre megrémült ez a tagadó (II. szúra, 260). Ibráhimnak mit sem felelt a népe, csak azt: Öljétek meg, vagy égessétek el. De Isten kimentette a tűzből (XXIX. szúra, 23). Ezekre a célzásokra erős fényt vet a muszlim Nimród-légenda, mely már Tabarinál is gazdagon kifejlett, Al-Kiszáj-nál és az Antar regényben pedig buja tenyészetnek indult.

2. *A Nimród-legenda Tabarinál.* Már Tabari, az arab perzsa történetírásnak nagy tekintélye (IX., X. század), Nimródot Salamonnal és Nagy Sándorral a három, vagy még Nebukadnezárral a négy világbíró uralkodó közé sorolja. Már neve jelzi, hogy «tamarrada», föllázadt Isten ellen. Csillagászaik jósolják, majd gyermek születik, aki Nimródnak megdönti uralmát, szétzúzza bálványait. Nimród irtja a gyermekeket. Amikor Ábrahám születik, szülein kívül senki sem tud róla. Csodás gyorsasággal fejlődik. Nimród elé viszik. Hitvitára száll vele. Nimród azt követeli, hogy Ábrahám őt Istenül imádjá. Ábrahám két bizonyítékát kéri Nimród Isten voltának: Támasszon életre holtakat, intézze, hogy a nap nyugaton keljen. Nimród egy szolgájának tanácsára máglyát rakat, belé vetteti Ábrahámot, de

ez sértetlen marad a tűzben. Nimród elhatározza, hogy Istent az égből támadja. Szekrényt készít, melyet sasok visznek a magasba, oly magasra, hogy a föld már csak légynek tűnik föl. De végül lezuhan. Tornyt emel, melynek építésénél a nyelvek összezavarodnak: 73 nyelv keletkezik, eredetileg csak egy volt, a szír (=héber). Nimród fölsorakoztatja Isten ellen hadait. Isten szúnyogokat küld ellenök, melyek húsukat eszik, vérüket isszák. Egy szúnyog behatol Nimród orrába, 400 évig gyötri, végül megöli.

3. *A Nimród-legenda az Antar-regényben.* A muszlim Nimród-legenda legteljesebben Al-Kiszajnál és az Antar-regényben fejtett ki. Az elbeszélés visszanyúlik Nimród nagyatyjára, Kúsrá, és atyjára, Kanaánra. Kanaán kedvelt felesége, Szulcha, gyermeket vár. Kanaánt álom rémíti, hogy fia meg fogja ölni. A gyermek már születése előtt félelmetesen jelentkezik. Születésekor kígyó csúszik be az orrán. Kanaán el akarja pusztítani, de anyja pásztornak adja át. A borzalmas csecsemő láttára a pásztor nyája mindannyiszor elszéled. Visszaadja a gyermeket Szulchának. Ez kiteszi folyam partjára. Odajön egy tigrisnőstény, hogy szomját oltsa a folyóban. Megszánja, megszoptatja, fölneveli az elhagyott csecsemőt. Ezért hívják Namrudnak, mert Namr a tigrist jelenti. Két éves korában kövekkel támad a nagy gyermekekre, hétéves korában már a vidék réme. Majd szegénylegényeket gyűjt maga köré, félelmetes rablóvá lesz. Atyja, Kanaán, aki nem sejti, hogy a rabló az ő fia, hadat hadra küld ellene, Nimród mind szétveri, majd maga támad a királyra, megöli (föls nem ismert) atyját. Elveszi trónusát, uralmát,

háremét és ebben (föl nem ismert) anyját. Országot országra hódít: Indiáig terjed az uralma. Ekkor elhivatja Ázar Ibn Nachort (Ázárnak nevezi a muszlim legenda Terachot, Ábrahám atyját), építsen neki palotát, amilyen még nem épült. Minden teremben Nimród képével. Ázar a legnemesebb anyagokból építi föl; a palotát négy folyó szeli. Egyikben víz, a másikban tej, a harmadikban méz, a negyedikben bor csörge-dezik; mesterséges fákon mesterséges madarak ülnek, melyeket gépezet megszólaltat: amint szél járja át a gépezetet, a madarak énekelnek, mintha élnének. Nimród a csillagokból jósol, örökölte Idrisz és Hermés tudományát. De Iblisz (=ördög) elcsábítja bűvészetre, majd pedig bálványimádásra. Ázar (=Terach) készíti a bálványokat.

Jelek rémítik Nimródot. Valamennyi arra inti, hogy szolgálja Ábrahám Istenét. Ezt hirdeti a hátif (emberfölötti szózat), miközben Nimród trónusa összedől. Amikor a hátif intelme megismétlődik, Nimród körül-véteti várát elefántokkal, oroszlánokkal, fenevadakkal. Amidőn vadászaton van Nimród, madár, vad megszólal: Nem ment meg a fenevadak sokasága. Rémülten bálványaihoz menekül, de a bálványok is megszólalnak: Jaj neked Istentagadó, miként tagadhatod Ábrahám Istenét? Majd két madár, Keletnek és Nyugatnak madara, száll le Nimród mellé, szólva: Csakhamar megjelenik Ábrahám, el kell veszned általa, ha nem hiszel az ő urában és nem vallod igaznak az ő prófétai küldetését. Éjjeli látomásban angyal is inti Nimródot.

Nimród összehivatja jósait, bűvészeit. Megegyeznek,

hogy az a sokszor megjósolt Ábrahám majd Nimród király legközelebbi környezetében fog megszületni. Nimród úgy tudja, nincs hozzá közelebb, mint fia Kús, mint vezírje Ázar. Kúst mindjárt megöli. Tőle többé veszély nem fenyegeti. Ázar úgy véli, öreg. Hét év alatt százezer fiúcsecsemőt gyilkoltat. A férfiakat elválasztja nejeiktől. Ázar felesége csoda által visszanyeri fiatalságát, szépségét. Ragyogó fény, tündöklő csillag jelzi, hogy Ábrahám meg fog születni. Anyja, Ausa, elmegy a bálványtemplomba, a bálványok Ábrahám iránti hódolattal összeomlanak. Angyal elvezeti Ázar feleségét a «Fény barlang»-jába, ahol az előző próféták is, Noe és Idrisz születtek. A barlang fényben, pompában ragyog. Midőn Ábrahám megszületik, megremeg a föld, kelettől nyugatig fölharsog Ábrahám hirdetése: Nincs Isten más, mint Alláh, nincs neki társa. Gábor elvágja az újszülöttnak köldökét, fürösztli, ápolja, odateszi anyja elé, ragyogóbban a napnál. A csecsemő öt ujjából szívja táplálékát, minden ujjból mást, mézet, tejet, vaját, bort, vizet. Gábor hazakiséri Ábrahám anyját. Harmadnap az anya mégis elmegy a barlangba, hogy fia után nézzen: Hát fenevadak őrzik a barlang bejáratát s megalázkodnak előtte. Édenből hozzák angyalok eledelét.

A negyedik évben Édenből ruhát hoznak Ábrahám-nak, megitatják az Egyistenvallás italával. Gábor és Mihály elkísérik szüleinek házába. Szülei nagy szeretettel fogadják, de atyja aggodalommal is, mert fél Nimródtól. Az aggodalom nő, midőn a bálványok összezúzódnak, amikor Ábrahám gondolkodása nyilvánvalóvá lesz: Korholja őket, hogy Nimródra esküsznek.

Kérdi anyjától: Ki az én uram? — Én. — Hát a tiéd? — Az atyád. — Hát atyámé? — Nimród. — Hát Nimródé? Elrémülnek. Elhallgattatják. Egyre döntögeti Nimródnak és a bálványoknak tekintélyét. Éjjel szemléli a Vénusz-csillagot, azt hiszi, ez az Úr. Mikor elsötétül, azt mondja: Nem szeretem az elsötétülőket. Fölragyog a hold. Azt hiszi: Ez az én Uram. Látja fölkelni a napot, felkiált: Ez az én uram! De amikor a nap is elsötétül, azt vallja: Én nem esem abba a bűnbe, hogy Istenhez mást társítsak. Az Ázár készítette bálványokat gúnyból vízbe mártja, hadd igyanak. A vásárlóknak úgy kínálja föl a bálványokat: Ki várásol olyat, ami nem használ neki, de árt?

Ázár retteg. Maga jelenti föl fiát Nimródnál. Ez elhozatja. Nimród elkáprázik az isteni glória övezte Ábrahámától. Börtönbe vetteti. Másnap maga elé idézi, felszólítja, imádja őt és bálványait, mert ő (Nimród) teremtetten Ábrahámot is. A gyermek bátran tesz valamást az egy igaz Istenről. Nimród úgy tesz, mintha méltóságával ellenkeznék, hogy ily gyermekkel vitára és harcra szálljon, visszaadja Ázárnak, térítse észre.

Egyszer egy öreg nő Ábrahámától új bálványt kér, mert régi bálványát egyéb holmijával együtt ellopták. Ábrahám kioktatja, micsoda isten az, mely magát is el engedi lopni. Gábor angyal odahozza eléje a tolvajt bálványostul, lopott holmistul. Ez az öreg nő az első, aki Ábrahám Istenének hitére tért. Nimród megöli, de Ábrahám föltámasztja. A föltámadt nő a magasba száll s inti Nimródot. Ez a csoda megtéríti Nimród tárnokát is, 1000 alattvalóját is. A királyi palota megrázkódik.

Amikor Ábrahám 40 éves, Gábor angyal átadja neki az isteni megbízást, lépjen Nimród elé. Iblisz besugására Nimród maga elé idézi, de oroszlánjai, elefántjai, fenevadjai megjuhászodva hódolnak a prófétának. Nimród fehér kakasa is kukorékolja a hitet Alláhban és küldöttjében. Nimród kedvelt tehene is korholja gazdáját. Nimród levágatja, de Alláh feltámasztja másodszor is, harmadszor is, végül, a föltámadt tehén szárnyat öltve, a magasból vallja az igaz hitet. Majd Nimród csecsemő gyermeke leszökik dajkájának öléről s hirdeti: Isten egy, nincs társa, Ábrahám az ő prófétája. Nimród kérkedik, ő ad halált és ő ad életet, olykép, hogy egy halálraítéltnak megkegyelmez. Ábrahám bemutatja neki, hogy Isten másként tud halottat támasztani. Fehér kakast, fekete hollót, fényes galambot, színes pávát darabokra vág, az egyes tagokat más-más hegyre teszi: a hegyek egymáshoz közelednek, tag taghoz illeszkedik, a négy madár életre támad, elrepül. Ábrahám elmondja Nimród születésének, nevelkedésének titkait, bűneit. Nimród börtönbe vetteti. Börtönbeli társait Ábrahám az igaz hitre oktatja. Egyik rabtársa elmondja, hogy ők négyen testvérek, őt idezárta Nimród, másikat Masrikba, a harmadikat Maghrebba, a negyediket Yemenbe. Ábrahám imájára Alláh elhozatja keletről és nyugatról a fogoly testvért; a yemeni meghalt, koporsója fölszáll előttük, majd pedig kinyílik a koporsó, föltámad a halott. Erre Nimród hívei sokan Alláh hitére térnek. Nimród hatalmas oszlopokat dönt rájuk, de sértetlenek maradnak. Tűzbe veti őket, de a tűz csak béklyóikat égeti el. Börtön, éhség, kígyó, vipera, skorpió nem bír velök. Nimród

tehetetlenül nagylelkűséget színelve, visszaadja Ábrahámot Ázárnak.

Amikor Nimród az igazhívókat öldösi, Alláh megvon a földtől esőt, harmatot. Nimród együvé halmozza a gabonát s csak a maga híveinek juttat belőle. Ámde kifognak belőle, éheznek. Ellenben az Alláh-imádók részére a sivatag fővénye finom búzává lesz, minden búzaszemre rá van írva: Alláh ajándéka Ábrahámnak és minden követőjének. Nimród mutatóba kér ebből a csodaeledelből: Nimród kezében száraz homok marad. Ábrahám kezében gyönyörű gabona. Nimród felszólítja Ábrahámot, hagyja el országát. Ábrahám arra hivatkozik, hogy már ősei lakták ezt a hazát, míg Nimród atyja mint idegen, bűnös erőszakkal ragadta magához.

Nimród népe évente üli a bálványok ünnepét. Ilyenkor messzi útra zarándokolnak. Otthon a bálványok elé áldozati ételeket tettek, ezeket a Sátán megette, ők pedig azt hitték, hogy bálványaik költötték el és ezt áldásos előjelnek nézték. Most Ábrahám otthon maradt, tőle féltében Sátán nem nyúl az ételhez Ábrahám összezúzza a bálványokat és a legnagyobbak nyakába akasztja a fejszét. Az ünnepről hazatérőknek gúnyolódva beszéli, hogy a legnagyobb bálvány zúzta szét a kisebbeket.

Most Nimród tűzhalálra ítéli Ábrahámot. Először tüzes kemencéjébe vetteti, de itt nincs bántódása. Ekkor egy kurd szolgájának tanácsára — kit büntetésül elnyel a föld — hatalmas mélységet ásat, megtölti fával. Nők, akik betegek, vagy akiknek gyermekük beteg — o sancta simplicitas — rakosgatják a hasá-

bokat, hogy maguk, vagy gyermekük egészségét a bálványoktól megszolgálják; férfiak hordozzák, hogy bűnbocsánatot nyerjenek. Meggyújtják a hatalmas máglyát. Félnapi járásnyira madár nem marad élve. De most az a nehézség, miként lehet Ábrahámot erre a máglyára juttatni. Iblisz, sejkh képében, hatalmas hajítógépet szerkeszt, evvel vetik Ábrahámot a tűzbe. Hét álló napig lángol a máglya, a nyolcadikon Isten eloltja. Ekkor Nimród összegyűjti a népét s odahatol Ábrahámhoz: Íme ez ott imádkozik égfelé terjesztett kézzel, körülötte viruló rónaság, csobogóvízű folyó, ragyogó színű virág, gyümölcsös fák — mellette Isten angyala. A tűz csak kezének, lábának bilincseit perzselte le. Nimród megátalkodva mindezt Ábrahám varázslatának mondja.

Nimród elhatározza, hogy Istent a saját egében támadja. Három napig sasokat éheztet, akkor befogja őket szekrény elé, mindegyik sas fölé lándzsa van szegezve, rajta húsdarabbal. A szekrénybe Nimród és vezírje ül. A sasok egyre a hús felé tartanak, ez természetesen velük együtt magasabbra száll, egyre magasabbra, a föld már csak akkora, mint egy város, majd már csak olyan, mint kis füstgomolyag. Angyal kérdi Nimródtól: Merre tartasz? — «Az égbe.» — Az angyal dorgálja a balgaságát: Égig 500 évnyi az út, hét ég van, ég és ég közt 500—500 évnyi az út, egy-egy égnek vastagsága ugyancsak 500—500 év. A vezír ennek hallatára szörnyethal. Nimród megátalkodik. Nyilat ragad, ég felé lövi. Angyal véresen visszaküldi. A szekrényt az angyal leveti, a tengerbe hull. Nimród kiszáll. Haja, szakállá megőszült. Alattvalói már csak

hangjáról ismernek reá. Ábrahám előtt kérkedik, ő megölte az Istent.

Harcra szólítja fel Ábrahámot és Istenét. Számlálhatatlan hadat szállat síkra. Isten a szúnyogok hadát rendeli Nimród harcosai ellen. Ezek kevés hijján elpusztulnak. Nimród visszavonul várába. Egyik szunyog oda is behatol, holmokára száll, orrán át agyába fúródik. Nimród gyötrődik. Kalapácsoltatja fejét, hiába. Belepusztul, eltemetik Tiberias mellett. Országában csak Isten hívei maradnak.

4. *A Nimród-legenda történetéről.* A muszlim Nimród-legenda, amint már Tabari korában (IX. század) élt s később az Antar-regény Ábrahám-midrásában pazarul kibontakozott, számos elemből alakult. Ezekhez hozzájárultak a Szentírás, az aggáda, a perzsa hősmonda és más néphagyományok.

Dániel könyvének hatása nyilvánvaló. Chananja, Misaél, Azarja nem akar bálványt imádni, megkötözik őket s kemencébe vetik. Azok, akik őket belevetik, odaégnek, őket magukat meg nem perzseli a láng; Nebukadnecár elcsodálkozik, mint sétálnak a tűzben sértetlenül, bilincstelenül, nem is hárman, hanem négyen, mert velük van az Isten angyala. Ábrahámot hasonlóan máglyára vetteti Nimród. Béklyói odaégnek, Nimród mellett még felséges alakot lát, megtudja, hogy az Isten angyala.

Az aggádából meríti az arab Antar-midrás talán tartalmának legjavát. Aggádikus már Nimródnak hozzákapcsolása Ábrahám sorsához, melyről a Szentírás mit sem beszél. Aggádikus, hogy Ábrahám sokáig, az aggáda (Baba Bathra 91a) szerint 3, 7, vagy 10 évig börtön-

ben sínylődik, Kútban, ahova a muszlim legenda is helyezi Nimród uralmát. Aggádikus a hitvita Nimród és Ábrahám közt (főhely Genesis Rabba XXXVIII, 13). Aggádikus Nimródnak hozzákapcsolódása a bábeli torony építéséhez.

Aggádikus, bár itt más hatások is közrejátszhattak, hogy Nimród égbe akar röpködni s hogy angyal inti őt vállalkozásának oktalan voltára. A mintául szolgáló aggáda ugyan Nebukadnecárról szól, de belekapcsolja Nimródot is. Vajjon mit felelt — kérdi Jochanan ben Zakkaj, az isteni szózat a gonosz Nebukadnecárnak, amikor ez arra a merészségre vetemedett, hogy föl akart szállni felhők magaslataira, hogy hasonlónak legyen a legfelsőbb Istenhez (Jes. XIV, 14.) A szózat arra emlékezteti a vakmerőt, hogy az ember élete 70 év, teljes erő esetén 80 év, márpedig az első ég a földtől 500 évnyi távolra esik, hét ég van, ég és ég közt 500—500 év a köz, minden ég vastagsága 500 évnyi tér s akkor még csak az isteni szekér állatjai következnek, melyeknek minden testrésze újra 500—500 esztendő hosszú. Nem az égbe szállsz, — szól az isteni hang — hanem az alvilág legmélyére kell alábuknod (Chagiga 13a, Pessachim 94ab).

Az aggáda (pl. Aboda Zara 42c, Numeri Rabba XIII, 14.) Nagy Sándorról is beszél, hogy magasra, egyre magasabbra szállt, míg a föld olybá tűnt fel előtte, mint golyó, a tenger olybá, mint tál. Pseudo-Kallisthenesnél is Nagy Sándort két csodamadár a magasba viszi, míg föld és tenger úgy tűnik fel előtte, mint szérű, mely köré kígyó csavarodik. Az európai Sándor-monda is eget ostromlónak ismeri hőseit. Aggádikus

Nimród bűnhődése is: Szúnyog hatol be agyába, s minden védekezés hiába, halálíg gyötri. Ez nem egyéb, mint a Titusról szóló híres aggádának (Gittin 56b, Tanchuma Chukkat) átvitele Nimródra, még az a vonás is megegyezik, hogy a szúnyog galambnagyságnyra nő. Egyébként az arab-perzsa muszlim legenda Nebukadnecárt is hasonlóan szúnyoggal pusztíttatja el. Ez a vonás behatolt a hét alvók legendájába is (Heller, *Revue des Études Juives*, 1904, XLIX, 212).

De Nimród égberöplése legközelebb mégis a perzsa hősmonda hagyományához áll. Kaj Kávusz perzsa királyt Div (démon) ingerli: Magad alá vetetted a földet, hódítsd meg az eget is. A király éjnek évadján sasfészekből kiszedi a fiókokat, évekig bárányhúson neveli fel őket, míg erősek lesznek, mint oroszán. Ekkor ind áloé-fából trónust készített, oldalaira lándzsát erősített, minden lándzsára egy-egy negyed bárányt és alájuk négy sast köt. Éhségtől hajtva, a sasok a hús felé törnek és röptükben magasba viszik Kaj Kávusz trónusát. Kaj Kávusz íjjal, nyíllal akarja az eget ostromolni, de a sasok ellankadnak, a trónus földre hanyatlik (Firdousi-Mohl, *Le Livre des Rois*, II, 31—34.)

Hasonlóan az Achikár-regényben bölcs Achikár-sasfiókot szed fészekből, bárányhúson neveli föl őket, szekrénybe teszi két fiát s így viteti őket sasokkal a levegőbe. Már az ó-babiloniai Etana-mitoszban Etana oly magasra vitetik sastól, hogy a föld neki lepénynek, a tenger kosárnak tűnik föl.

Az égbe röpitett nyilat számos hagyományban mu-

tatja ki J. Darmsteter és René Basset. Darmsteter még úgy hitte, hogy egy kínai változat a legrégibb. Wu-y császár bosszút akar állani az Isteneken: Szakadatlanul ég felé röpíti nyilait, — a levegőben, hol népe nem láthatta, vérrel teli hólyagokat állít föl, úgyhogy a nyilak véresen térnek vissza, mintha megsebeztek volna az isteneket. Az Antar-regény Ábrahám-midrása valószínűleg a perzsa-arab mondából vette át ezt a vonást. Innen kerülhetett a Széfer Hajasárba, ahol a bábéli toronynak építője az eget nyilakkal ostromolja, melyek véresen hullanak vissza.

Az előtörténet, melyben Nimród tigrisnősténytől szoptatva, pusztában nevelkedik, megöli nem ismert atyját, nőül veszi nem ismert anyját, összekapcsolja a Romulus-Remus motívummal az Oedipus-típust.

Az Ázár-készítette remekmű: a mesterséges fákon elhelyezett mesterséges madarak, amelyek szélhajtotta gépezet útján énekelnek, gyakran tér vissza az európai epikában. Gaston Paris kimutatta, hogy a bizánci Chrysotriklinium egyik sokat bámult műve valóságban túltett ezeken a költői leírásokon, amelyeknek mintául szolgálhatott.

Az Antar-regény Ábrahám-midrása tehát talán európai motívumokból is táplálkozott, de többet köszön a perzsa hagyománynak és legtöbbször a zsidó aggádának.

Irodalom: *M. Grünbaum*, Neue Beiträge, 90—99, 125—132; *Heller*, Encyclopædia Judaica, I, 394, 396; *Heller*, Die Bedeutung des Arabischen Antar-Romans für die vergleichende Sagenkunde, Leipzig, 1931, 16—23, 28—33.

Budapest.

HELLER BERNÁT.

JEHUDA BEN HALEVI.

HEINE.*

Fordította :

KISS ARNOLD

«Nyelvem szomjan elepedjen,
 Jobb kezem meg elfonnyadjon,
 Ha én téged elfeledlek
 Holtomig — Jeruzsálem.»

Ez a vers és ez a dallam
 Szüntelenül zsong fejemben,
 Férfihangok mormogása —
 Mintha zsoltárt zöngenének.

Meglebbenni látok néha
 Egy-egy komor, bús szakállat,
 Álomárnyak! — melyikőtök
 Hát Jehuda ben Halévi?!

Ám oly gyorsan tovatűnnek —
 Szellemleányok elkerülik
 Az élőknak zaklatását;
 De én mégis fölismertem,

* Heine halálának 75. évfordulója alkalmából. Ez a versfordítás néhai Bánóczi Józsefnek, az IMIT titkárának fölkérésére készült körülbelül húsz évvel ezelőtt, tehát a Jehuda Ben Halevi első magyar fordítása. Bánóczi irodalmi hagyatékából került napfényre.

Megismertem gondolatdús
Halvány büszke homlokáról,
Szeme édes merevségén —
Úgy kutatott engem fájón,

De legjobban ráismertem
Titokzatos mosolyáról,
Szépen rímelt ajkairól —
Csak költőknek van ily szájuk!

Évek jönnek. El is folynak,
Amióta ben Halévi
Világra jött, tovaszállott
Hétszázötven esztendő.

Ott született Tolédóban,
Castilia bájos földjén,
És a Tájó folyam dúdolt
Bölcsődalt a kis gyermeknek.

Komoly apja szigorúan
Irányítá szellemröptét
S a szent Tóra birodalmát
Korán tárta föl előtte.

Olvasgatta a fiával
Összövegben, gyönyörűszép
Hieroglif s pittoreszken
Négyzetes ó-káld bötűket.

A világ gyerekkorából
Származik ez ősi írás,
S azért olyan meghitt-édes
Minden gyermeklelkületnek.

S ezt a szent és öreg textust
 A fiú is recitálta
 Hagyományos énekléssel,
 Hajladozó, tropp-nigunnal.

S kellemesen gurgulázta
 Ama kövér gutturális
 Hangokat — és úgy trillázta
 A sálseleszt — mint madár.

Onkelosznak targumát is ;
 Népi zsidó idióma
 Nyelvkincsével van ez írva,
 S «arameus» a neve :

S úgy viszonylik tán ez írás
 A próféták szent nyelvéhez,
 Mint a sváb a német nyelvhez ;
 Ezt a furcsa kevert hébert

Szinte korán megtanulta,
 S ez a tudás a fiúnak
 Jól elkellett a talmudnál,
 Amikor azt studírozta :

Mert az apja jó korán már
 A talmudba beavatta,
 S föl is tárta ő előtte
 A halácha nagy országát.

A hatalmas vívótermet,
 Ahol Bábel s Pumpedita
 Szellemtornás atlétái
 Kardjaikat összemérték.

A vitáknak sok fortélyát
Megtanulta itt az ifjú;
Mesterré lőn : bizonyítja
Híres könyve : a «Kuzári».

Ám az ég is kettős fajta
Égi lángot sugaraztat :
Napesillagnak tüzes lángját,
És a szelid holdnak fényét.

A talmud is így világít
Kettős fénnel. És feloszlik
Halachára s agadára —
Vívóteremnek mondtam

Az előbbi. Az agadát
Fantasztikus kertnek tartom,
Csodakertnek, mely hasonlít
Ama másik babiloni

Egykorvaló, varázslatos,
Bűvöletes tündérkerthez,
Szemiramisz ligetéhez —
Nyolcadik világcsodához.

Szemiramisz, nagy királynőt
Úgy nevelték zsenge korban
Madarak. És benne maradt
Egynél több madárvonás is.

Síma földön sétálgatni
Nem volt kedve, mint nekünk más
Emlősöknek. És egy kertet
Feszített a levegőbe,

Kolosszális oszlopokon
 Ciprusok és karcsú pálmák
 Narancsfák és virágágyak,
 Szökőkút és márványszobrok.

Mindez bölcsen egybefűzve
 Függőhidak dús sorával,
 Olyanok, mint futó loncok,
 S rajt' madarak himbálódznak.

Tarka, komoly madárnépség :
 Mély elmék s nem énekelnek,
 S körülöttük kicsiny csízek,
 Füttyöngetve röpdösőek.

Balzsam tiszta levegője
 Leng köröttük éltetően,
 Elvegyülve földpárával,
 És nehéz nagy illatokkal.

A hagáda : ily szeszélyes
 Gyermekálmok mesekertje —
 És a lelkes talmudifjú
 Ha szívét porral behinté

S elszédíté a halácha
 Vadvitájú disputája
 A fatális tyúktojásról,
 Melyet anyja ünnepen tojt,

Vagy hasonló, nagy jelentős,
 Szörnyen fontos, súlyos kérdés,
 Elmenekült : fölüdülni
 A virágzó hagadába —

Hol a régi, kedves mondák,
Angyalregék és legendák,
Csöndes martírhistóriák,
Ünnepdalok s bölcs mondások,

S hiperbolák, figurások,
Mind azonban hittől fénylők,
Hitben égők — s úgy ragyogtak,
S túláradva úgy buggyantak,

És a fiú nemes szívét
Megragadták borús álmok,
Kalandosan édes vágyak,
Csodálatos, fájón-boldog

Meseszerű borzongások,
Titokzatos birodalmak
Bűvös tündér-víziói —
Poézis a neve ennek.

Poézisnek remeklése,
Vidám, bájos tudománya,
Költészetnek hívjuk ezt mi:
Hevíték az ifjú lelkét.

És Jehuda ben Halévi
Nemcsak híres írástudó,
De a költők fejedelme,
Mester is lett hárfa húrján.

Nagy költő lett ben Halévi,
Fáklya s csillag a korában,
Népe fénye, fáklya lángja,
Csodálatos és hatalmas.

Az éneknek tűzoszlopa,
Száműzetés pusztájában
Szenvedések karavánját :
Izráélt vezérelő.

Mint a lelke : makulátlan,
Olyan tiszta volt a lantja,
Amikor e lelket Isten
Megalkotta, önelégült.

Édes csókkal megcsókolta,
És a költő száz dalában,
Ott remeg a csók ihletje
Mint egy édes, bűvös visszhang.

Így szentelte meg kegyével
Éneklését a teremtó,
Dalain az Isten csókja
Lángol, szent fehér tüzekkel.

Életben és költészetben
Legfőbb jó : az Úr kegyelme,
Aki bírja : nem vétkezhet
Soha versben, sem prózában.

Isten ingyen kegyelméből
Való zseni ily poéta,
Gondolatok országának
Felelőtlen fejedelme.

Csak Istennek felelős ő,
S nem a népnek. Művészetben
S életben a nép megölhet,
Ám minket el nem ítélhet.

II.

«Bábel vize mellett ültünk,
Sírva-sírtunk s hárfáinkat
Fűzfagallyra akasztottuk» —
Ismered e régi dalt?!

Ismered a régi nótát?
Elején mely oly borúsan
És úgy zümmög siránkozva,
Mint az üst a tűzhelyen.

Régen már, évezrek óta
Forr bennem sötét tüzem,
És az idő sebem nyalja,
Mint Hiób sebét az eb.

Köszönöm, hú eb, a nyálad,
De az csak húsítani tud —
Csak a halál gyógyíthatna,
Ám halandó nem vagyok!

Évek jönnek, el is múlnak,
Szövőszéken halk zurrogva
Fut a fonál. Hogy mit is sző?!
Nincs takács, ki tudja azt.

Évek jönnek, el is múlnak,
Emberkönyek hullnak, hullnak
Le a földre — és a föld ím
Csöndes vággyal szívja föl —

Vadul árad! födő pattan —
Üdv annak, ki zsenge kölykét
Bátor kézzel megragadja,
S szétloccsantja sziklafőn.

Hála Isten! már az üstben
Szétpárolg az áradat.
Csönd az üstben, Spleenem elszáll,
Ez az európai spleen,

Szárnyas lovam fölnyerít már,
Újra víg, és le is rázza
Magáról az Alpnyomást,
S mintha kérdve szeme szólna :

«Spanyolhonba nyargalunk-e?
Azt az ifjú talmudistát,
— Ki azóta nagy költő lett, —
Jehuda Halévit látni?!»

Nagy költő lett az a gyermek,
Álomvilág fejedelme,
Fején szellem koronája,
Poéta az Úr kegyéből.

Aki is szent szirventákban,
Madrigál és terzinákban,
Kanzonett és ghazellákban
Istencsókkolt bő lelkének

Izzó tüzet mind kiönté —
Bizony méltó társa volt e
Troubadour a Provencebeli
Legjobb hárfapengetőknék.

Poitouban és Guienneben,
Roussillonban s mind a többi
Édes narancsországában
A gáláns kereszténykornak.

Óh a gáláns kereszténykor
Édes sok narancsországa!
Hogy ragyognak, illatoznak
Emlékezés félhomályán!

Gyönyörű pacsirtakorszak!
Mikor igaz Isten helyett
A múzsáknak, szerelemnek
Álistenét imádták csak.

Kopasz fejen rózsát hordó
Klerikusok zöngtek zsoltárt,
D'oc-nak derűs virágnyelvén,
S laikusok, lovag ifjak

Büszke mének magas hátán
Verset-rímet spintizáltak,
Dicsőítve hölgyeiket,
Kiknek boldog szívük hódolt.

Szerelem nincs dáma nélkül,
S hölgy úgy kell a lantosoknak,
Mint vaj a vajaskenyérnek
Nélkülözhetetlen az.

Az a hős is, kiről zengünk,
Don Jehuda ben Halévi —
Neki is volt szíve hölgye,
Óh de más volt ez a hölgy!

Nem volt Laura, ki szemével
Halandó csillagzatokkal,
Nagypénteken a nagy dómban
Egykoriban tüzet szított.

Chatelaine sem volt, ki egykor
Ifjúsága búbájában
Lovagtornán elnökölve
Babérkoszorúkat osztott.

Nem volt csókjogkazuista,
Teor-iák sem izgatták,
A szerelem udvarának
Tanházán se prelegált.

Kit e költő úgy imádott :
Szegény volt és nagyon árva,
Pusztulásnak borús képe :
S a neve : Jeruzsálem!

Már korán, gyermekidőkben
Őt szerette szívszakadva,
Megremegett egész lelke,
Ha azt mondták : «Jeruzsálem»!

Biborlángok égtek arcán, —
Úgy leste és úgy hallgatta,
Ha zarándok Tolédóba
Napkeletről érkezett.

S ha elmondta, milyen pusztá,
Tisztátalan most a szent hely,
Hol a földön prófétáknak
Lépte nyomán fény ragyog még.

Hol a lég is csupa balzsam
Isten örök, szent lehétől,
«Óh mily szörnyű látomány ez!»
Így kiáltott egy zarándok.

Ezüstfehér a szakálla,
Ám a szakáll lenn az élben
Sötéten hullámszik újra,
Mintha ott lenn megifjulna ;

Csodálatos ó-zarándok,
Két szemében ezeréves
Mély bánatnak árnya reszket —
S azt sóhajtja : «Jeruzsálem!»

«Egykor nagy szent, népes város,
Átváltozott sivatagra,
Sakál, farkas és hiénák
Romhalmaza között járnak.

«Kígyó, bagoly, denevérek :
Roskadozó falrésében,
Terpeszkedve ablakroncon
Róka tekint most ki már.

«Sivatagnak rongyos népe :
Egy-egy szolga föl-fölbukkan,
S púposhátú, vak tevéjét
Cserjék közt legelteti.

«Büszke, merész oromzaton,
Arany vára szent Ciónnak,
Tanusítá dús pompával
Gazdagságát a királynak.

«Bojtorjással elborítva
Szürke romok terpeszkednek,
S úgy néznek ránk, olyan búsan,
Mintha fájón zokognának.

«S úgyis hírlik: hogy valóban
Minden évben sírnak egyszer:
Áb hó kilencedik napján,
S magam láttam könnyes szemmel:

«Mint szivárgott sűrű könnycsepp
A nagy, komor romfalakból,
S hallottam, amint zokogva
Sírnak a vén oszlopok.»

Zarándoklók bús regéi
Jeruzsálem látására
Forró vágyat ébresztettek
Halévinek kebelében.

Költő vágya! álmotlító,
És fatális volt, mint egykor
Ama vágy, mit Blaye várán
Érzett a nemes Vidam is,

Nemes Geoffroy Rudello,
Amikor lovagvitézek
Napkeletről visszatértek,
S pohárcsöngve esküdöztek:

Hogy minden báj foglalatja,
Gyöngye-dísze asszonyoknak,
A csudaszép Melisande,
Tripolisnak őrgrófnője.

Eme hölgyért gyulladt lángra,
Rajongott a troubadour most,
Dalolt róla, s Blaye vára
Szűk lett neki szörnyű módon.

Útra kelt. És Cette mellett
Vízre szállott, ám beteg lett,
És a gályán haldokolva
Érkezett meg Tripoliszba.

Tört szemei végre-végre
Megpillanták Melisandát,
Ám a halál sötét árnyai
Ugyanakkor ráborultak.

Nagy szerelme hattyúdalát
Haldokolva, Melisanda,
Tripolisz őrgrófnéjának
Lábainál elsírhatta.

Csodálatos hasonlóság
A két költő végzetében!
Csakhogy amaz vándorútját
Öreg korban tette meg már.

Ben Halévi is így halt meg :
Kedvesének lábainál,
S Jeruzsálem térdeire
Hajtá fejét haldokolva.

III.

Arabella mellett győzött
Nagy Sándor és Dáriusnak
Országát és egész népét
Lovait és dús háremjét,

Elefántját, koronáját,
S minden arany cifraságát
Mind bedugta macedoni
Bő bugyogónadrágjába.

Dárius is messze inalt,
Hogy felséges szent személyét
Szintazonkép be ne dugja —
Ez időben egy kis ládát,

Kicsiny ládát vert aranyból,
Miniatűr képecskékkel,
Kaméákkal ékesítve
Talált macedoni Sándor —

Mérhetetlen nagy értékű
Volt a láda maga is már,
Ékszereit a királynak
Őrizé a szép szekrényke.

Hőseinek adta Sándor
Mind az ékszert és mosolygott:
Hogy férfiak gyermekekként
Hogyan tudnak örvendezni.

Egy gyönyörű ékes gemmát
Azt elküldte az anyjának ;
Cyrus pecsétgyűrűjéből
Mostan ékes brotot véstek.

Világülep porolója :
Az öreg, jó Arisztót'lesz
Ónixkövet kapott tőle,
Kegye gyanánt, ajándékba.

Gyöngyök voltak a ládában,
S csodálatos gyémántnyaklanc,
Az ál Smerdis adta egykor
A királyné : Atossának.

Ám a gyöngyök valók voltak,
S a víg győző odaadta
Egy korinthy csodaszépnek :
Thaisz nevű táncosnőnek.

Ez a hajában viselte,
Bacchánsnői, vad fölbomlott
Fürtjeivel mikor táncolt
Persepolisban s ledéren

Fáklyát dobott a királyi
Várba, és az lánggra gyulladt,
Sisteregve, sustorogva,
Mint ünnepi tűzrakéták.

Mikor a szép Thaisz meghalt,
— Babylonban, babyloni
Betegségben halt meg gyorsan —
Gyöngyeit elárverezték.

Ott a börze nagytermében
Egy memphisi pap megvette,
És elvitte Egyiptomba,
Ahol később Kleopatra

Piperéjét ékítette,
Ki a legszebb gyöngyöt közte
Borba zúzta és lenyelte,
Antóniust hogy megcsalja.

Az utolsó Omayadok
A nyakláncot Corduvába
Vitték el, s a Kalifának
Turbánjában ragyogott.

Harmadik nagy Abderachman
Lovagtornán hordta mellén,
Harminc arany gyűrűt nyert ott,
És Zuleima szívét szinte.

Hogy a mórok is letűntek,
Keresztények birtokába
Jutottak a drága gyöngyök,
Kasztília kincstárába.

Felségesen katolikus
Buzgón hív spanyol királynők
Hordozták a gyöngyös ékszer
Búcsúkon és bikatusán,

Valamint autódafékon,
Hol is ülve erkélyeken
Sült öreg zsidók illatja
Orraikat fölüdíté.

Később aztán Mendizábel
Sátán úrnak unokája
A gyöngyöt zálogba csapta,
Deficitjét hogy fedezze.

Föltűnt aztán utoljára
Tuilériák nagy pompáján
Grandezzával hordta nyakán
Dísznek báró Salamonné.

Ez a gyöngyök szép regéje.
Ám nem ilyen vad-kalandos
Története a ládának —
Ezt magának tartá Sándor.

Ebben kedvenc költőjének :
Homérosznak dalát őrzé,
S ott állott a kicsiny láda
Éjjel, ágyának fejénél,

S ha a király elaludt már,
Nagy hősöknek fehér árnyí
Léptek elő a ládából,
S álmaiba belopództak.

Más idők és más madarak —
Én is egykor szerettem a
Pelidesnek, Odisseusnak
Tetteit regélő lantot.

Akkoron oly verőfényes,
Bíboros volt még a lelkem,
Homlokomon szöllőlombok ;
S trombiták harsogtanak.

Ámde csönd most! Porban fekszik
Győzelmeim szekere,
S a párducok, melyek vonták,
Fölfordultak — és a nők is,

Akik dobbal s cimbalommal
Körül lengtek — s magam is
Nyomorultan földön fekszem
Béna testtel; ámde csönd!

Ámde csönd! most Dáriusnak
Ládikóját emlegetjük,
És magamban azt gondoltam:
Ha valahogy megszerezném

Ezt a ládát — s pénzügyem ha
Nem szorítna, hogy beváltsam,
Belsejébe zárnám akkor
A mi rabbink énekeit,

Halévinek ghazeláit,
És ünnepi poémáit,
Siralmait s útgéit,
S mindezeket leiratnám

A legügyesb szófér által
A legtisztább pergámenre,
És az arany ládikóba
E kézírást elhelyezném.

És letenném az asztalra
Ágyam mellé, s ha jönnének
Barátaim és csudálnák
A kis láda nagy pompáját,

A sok ritka basreliefet,
— Olyan aprók, s tökéletes
Mégis művük — s az inkrusztált
Csodálatos drágakövet,

Mosolyogva mondanám én :
Ezek itt csak durva héjjak,
Melyek drágább kincset rejtnek ;
Ebben a kis ládikában

Fénylő gyémántok pihennek,
A mennyboltnak tükrözése,
Vérbíboros szívrubintok,
Szeplőtelen turkoázok,

Meseország smaragdjai,
Gyöngyök, amik még tisztábbak,
Mint amiket az ál Smerdis
Adott egykor Atossának.

S mint amelyek ékítették
Egykoron e kerek földnek
Minden notabilitását,
Kleopatrát és Thaiszt is,

Irisz papot, mór királyt is,
Spanyolhonnak királynőit,
Végül pedig méltóságos
Salamonesz bárónét —

Eme világhíres gyöngyök :
Tengermélyben haldokoló
Csak egy szegény osztrigának
— Nem egyebek — halvány nyála,

De a kicsiny láda gyöngyi
Emberlélekből fakadtak,
Mélyebből, mint hullámörvény,
Mélyebből, mint világtenger,

Mert Jehuda ben Halévi
Könnyfüzére ez a gyöngysor,
Jeruzsálem pusztulásán
Sírta el e könnyek gyöngyét.

Könnyes gyöngyök, összefűzve
Rímek aranyfonál során,
Arany kovácsműhelyekben
A poézis verte dallá.

Ez a könnyfüzéres dallam
Az a híres siratódal,
Melyet Jákob sátraiban
Világszórtan énekelnek

Kilencedik napján Ábnak,
Amikor is lerombolta
Jeruzsálem szent városát
Vespasianus Titus.

Igen, ez a Ción-ének,
Melyet Juda ben Halévi
Szent romokon haldokolva
Énekelt Jeruzsálemről,

Mezítláb és szőrcsuhában,
Törött oszlop csonka ormán
Ült a költő, s haja fürtje
Mint ősz erdő hullt mellére,

Kalandosan árnyba vonva
Borús, halvány arculatját,
S kísértetes bús szemekkel
Ottan ült és dala zengett.

S olyan volt, mint ősidőkben
Komor látnok bús korokban,
Mintha a vén Jeremiás
Támadt volna föl sírjából.

Megbűvölte a romoknak
Madarsergét fájó dala,
S a keselyűk mély részvétellel
Hallgatták a vad fájdalmat.

Ám egy gőgös szaracénus
Jött az úton lovagolva,
Kengyelében kemény lába,
S lándzsavasát megforgatta.

És a dalnok bús szívébe
Belé döfte törös kardját,
S elszáguldott gyorsan onnan,
Mint egy szárnyas, szálló árnyék.

Lassan folyt a rabbi vére,
Csöndbe zengte dalát végig,
És utolsó sóhajtsa
Ez vala : «Jeruzsálem!»

Régi monda azt regéli,
Hogy a lovag szaracénus :
Nem is volt az gonosz ember,
Hanem egy álorcás angyal —

Kit az égből küldött Isten,
Hogy kedvencét elragadja
E világból, s kínok nélkül
Vigye föl az üdv honába.

Odafönn — így van megírva —
Úgy fogadták, dicsőséggel,
Hogy egy költő különösképp
Büszke lehet ilyen díszre.

Muzsikával jött elébe
Angyaloknak nagy csapatja,
S himnusz gyanánt saját verse
Köszöntötte zengedezve,

Ama lakodalmi karmen,
Ama szombat-himnusz-ének,
Ujjongóan ismeretes
Melódiák! — milyen hangok!

Az angyalok oboákkal,
S hegedűkkel énekeltek,
Mások meg a brácsát húzták,
Dobot vertek vagy cimbalmot,

S édes, bájos dallamokkal,
Messze égi csarnokokban
Visszhangozott csodaszépen :
«Lechó daudi likrasz kaló!»

IV.

Nőm nagyon elégedetlen
Az előbbi fejezettel,
Különösen egy részlettel :
Dárius kis ládájával.

Keserűen mondja — szinte :
Hogy egy férj, ki jámborlelkű,
Ezt a ládát pénzzé tenné,
Nem habozna pillanatra,

Hogy törvényes, bús nejének
Meleg kendőt vegyen rajta,
Szép kasemir, meleg kendőt,
Mert rászorul módfölött.

Az a Juda ben Halévi
— Úgy véli — hogy elegendő
Tisztelettel őriztetnék
Papendekli Futterálban,

Kínaezüst arabeszek
Díszítette szép dobozban,
Mint a Marquis bonbonnierek
Panoráma uccájában.

«Különös!» — így fűzi hozzá —
«Hogy én sohasem hallottam
Hírét eme nagy költőnek :
Jehuda Halévinek.»

Kedvesem! — így válaszoltam —
Ez a bájos tulajdonság
Csak hiányát bizonyítja
A francia nevelésnek,

A párizsi penzióknak,
Hol a lányok, eljövendő
Anyái egy szabad népnek,
Részesülnek oktatásban.

Neveit vén múmiáknak :
Egyiptomi fáraóknak,
Merovingi királyoknak,
S pudertalan parókáknak,

Kínai copfmonarkáknak
És porcellán császároknak —
Könyv nélkül mind bemagolják
Okos lányok — óh de nagy ég:

Ha az arabs-spanyol idők
Zsidó költőiskoláit,
Arany korszak nagy neveit
Kérdik tőlük, s ismerik-e

Ama hármass lángcsillagot :
Ben Halévi s Gábirólnak
S Mózes ibn Ezra nevét
Hallották-e emlegetni?

Ha ilyeket kérdenek tőlük,
Ártatlanul nagy szemekkél
Néznek ránk — s a kicsiny borjak
Új kapukra bámészkodnak.

Kedvesem, azt tanácsolnám :
Pótoljad a mulasztottat,
Tanuld meg a héber nyelvet,
S kevesebb színházat járj,

Szentelj néhány évet ilyen
Stúdiumnak, s eredeti
Héber nyelven olvashatod
Iben Ezrát és Gábirólt.

S természetes : Halévit is,
Mind a hárman Dávid lantján
Egykoron a legbűvösebb
Dallamokat pöngeték.

Alcharizi — fogadnék, hogy
Ezt a nevet sem hallottad,
Bár francia élemesterként
Jobban tréfál, mint Hariri.

A makáma országában —
S Voltaire előtt hatszáz évvel
Voltairiánus volt már akkor —
Ez az Alcharizi mondta :

«Gondolatban : dús Gábiról,
S gondolkozók poétája,
Iben Ezra művészete
Művész-szívnek tetszik jobban,

«Ám mindkettő erényével
Ékeskedik ben Halévi
És nagy költő e poéta,
És kedvence mindeneknek.»

Iben Ezra barátja volt,
S azt hiszem, hogy rokona is
Jehuda ben Halévinek,
Aki vándorútját írva,

Fájdalmasan panaszkodik,
Hogy barátját Gránadában
Fölkereste — de hiába,
Mert fivére volt csak otthon :

Rabbi Mayer, híres orvos
És poéta szintazonkép,
Apja ama szép leánynak,
Aki iránt Iben Ezra

Lángra gyulladt szerelemben,
Ám szerelme reménytelen
Gyötri szívét, s hogy a nehéz
Fájó szívét csöndesítse,

Hogy a hugát elfeledje :
Vándorbotot vett kezébe,
Mint azt nem egy társa tette,
S hontalanul, úgy élt, bolygva.

Jeruzsálem volt a célja,
S vándorútján reátörtek
Vad tatárok — s megkötözve
Sivatagba cipelék,

S oly munkára kényszeríték,
Mely rabbihoz nem volt méltó,
S poétához még kevésbé —
Tehenet hogy fejjen — szörnyű!

Egyszer amint ott kuporgott
Hasa alatt a tehénnek,
S tőgyét buzgón ujjazá,
Hogy a tej vödrébe folyjon —

Rabbihoz és poétához
Oly méltatlan volt e helyzet,
Méla bánat gyötré szívét,
És elkezdett énekelni,

S oly csudásan énekelt ő,
Hogy a horda dicső kánja
Arra járva, úgy megindult,
Hogy szabadon bocsátotta,

S ajándékot adott néki,
Rókaköpenyt és egy hosszú
Szaracénus mandolinát,
S útipénzzel is ellátta.

Költők sorsa! balcsillagzat!
Mely halálig megkínozza
Apollónak fiait, sőt
Nem kímélte apjukat sem.

Dafné után loholt egykor,
S fehér nimfa teste helyett
Át a babérfát ölelte —
Óh, az isteni slemilje!

Igen, a nagy delfi költő
Slemil volt, s a babérja is,
Mely homlokát ékesíté:
A slemilség jegye volt csak.

Mit jelent e szó : Slemil? azt
Tudjuk jól. Hiszen Chamisso
Polgárjogot szerzett néki
Régesrégen német földön ;

Tudniillik e szócskának.
Ámde ismeretlen mégis
Mint a Nílus szent forrása
Eredete — s éjszakánként

Sokat töprengtem fölötte,
Hogy megértsem, S fölkerestem
Évek előtt Berlin bölcsét,
Chamissót, a slemil-dékánt.

De ő ki nem elégített,
S Hitzig úrhoz utasított,
Aki neki elárulta
Árnyéktalan Péterének

Családnevét. S elkocsiztam
Hitzig belső tanácsoshoz,
Aki egykor Itzig volt, hogy
Tőle tudjam a valót meg.

Amikor még Itzig volt ő —
Azt álmodta, hogy az égen
Az ő neve volt fölírva,
S neve előtt : H betűcske.

Mit jelent e «H» betűcske?
Így töprenge : tán «Herr Itzig»,
Avagy inkább : Heil'ger Itzig
Szép titulus — ám Berlinben

«Nem illendő» — s elfásultan
Hitzig névben nyugodott meg,
S barátai tudták pusztán :
E Hitzigben egy szent rejlik.

Szent Hitzig! — én így beszéltem —
Mikor hozzá jöttem : Kérem,
Magyarázza meg : e szócška :
«Slemil», honnan származik hát?!

Hosszan kertelt a szent férfi,
Nem akart jól emlékezni,
Sok kifogást keresett mint
Jó keresztény — amíg végre

Lepattantak mind a gombok
Nagy türelmem nadrágjáról,
S úgy elkezdtem szitkozódni,
Olyan pogány káromlással,

Hogy a jámbor pietista
Remegve és holthelványan
Rögtön hajlott a szavamra,
S ezt mondta el énnekem :

«Az írásban olvasható,
Hogy pusztai vándorlásán
Izráel gyakorta játszott
Kánaáni leányokkal,

«Történt egyszer és meglátta
Pinchász, hogy a nemes Zimri
Bujálkodott egy kanáni
Szép parázna asszonykával,

«Haragosan megragadta
Lándzsáját és úgy leszúrta
Zimrit, hogy az szörnyet halt ott
Így olvassuk az írásban.

«Ám a népnek hagyománya
Szájról-szájra azt regélte,
Hogy nem Zimri volt a peches,
Akit leszúrt Pinchasz kardja.

«Hanem hogy a dühös férfi
Tévedésből nem a bűnöst
Szúrta le — de más ártatlant,
Őt : Slemil ben Zurisaddájt.»

Ez tehát : az I. Slemil,
Ősapja a Slemileknek,
Slemil ben Zurisaddájtól
Származunk mi minden írók.

Igaz, hogy nagy hős tetteket
Nem regélnek életéből,
Csak a nevét ismerjük mi,
Csak azt tudjuk, hogy Slemil volt.

Ám a törzsfát nem becsülik
Jó gyümölcse érdeméért,
Hanem csak a nagy koráért —
A miénk sok ezeréves.

Évek jönnek és eltűnnek,
Három ezer év elmúlt,
Amióta Zurisaddáj
Slemil ősünk sírba szállott.

Régen halott Pinchasz is már,
 Ám lándzsája megmaradt még,
 És zúgása fejünk fölött
 Soha-soha meg nem szűnik.

S áldozata : sok nemes szív.
 Mint Jehuda ben Halévit,
 Úgy érte el Iben Ezrát,
 S Gábirólt is eltalálta.

Gábirólt, ez istenihlett,
 Áhítatos édes lantost,
 Ezt a jámbor csalogányt is —
 Isten volt a rózsabokra!

Ez a gyöngéd csalogányszív
 Gót időknek mély-borongó
 Középkori éjszakáján
 Pengette a hárfa húrját.

Meg nem rémült. S nem törődött
 Rémekkel és szellemekkel,
 Sem halállal, örülettel,
 Mely kísértett amaz éjben —

Csak Istenre : kedvesére
 Gondolt ez a fülemüle,
 Nagy szerelmét elzokogva
 Isten nevét zengte lantja.

Itt e földön harminc tavaszt
 Élt Gábiról, ám a fáma
 Kikürtölte neve hírét
 Minden messze országokba.

Ahol lakott : Cordovában
Egy mór férfi volt szomszédja,
Aki szintén versíró volt,
És a híret irígyelte.

Ha Gábiról dalba fogott,
Epéje fölforrott rögtön,
És dalának édessége
Méreggé vált a szívében.

Egy éjjel a gyűlölt költőt
A házába csalta, s ottan
Agyonverte, és hulláját
Elrejté a ház kertjébe.

S íme! aztán a talajból,
Hol a hulla el volt ásva,
Egy fügefa nőtt a földből,
Csodálatos nagy szépségű.

Sajátságos volt gyümölese :
Hosszúkás és csodaédes,
Ha ki evett e gyümölcsből :
Elfogá egy bűvös álom.

Súgtak-búgtak babonásan
Mindenütt e tény fölött,
Amíg híre a kalifa
Füléhez is elért végre.

Sajátnyelvűleg vizsgálta
Ő e füge-fenomént,
S kinevezett akkor menten
Nagy-szigorú bírakat.

Summásan legott ítélték.
A fa ura hatvan bambusz —
Botütést kapott talpára —
S bevallotta gáztettét.

Kitépték a fát is aztán
Gyökerestől talajából,
S az agyonvert Gabírólnak
Hullája előkerült.

Nagy pompával eltemették,
Testvérei meggyászolták.
S ugyanaznap fölakaszták
A mór férfit Kordovában.

Budapest.

RÓMAI KORI ZSIDÓ EMLÉKEK MAGYARORSZÁGON.

A történelem forrástanulmányainak lassú, de biztos haladása s a kutatások eredményeinek publikálása egyre több olyan kérdésre derít kétségtelen világot, amelyek felől csupán sejtéseket, legjobb esetben következtetéseket ismert a történeti irodalom. Újabban kétségtelen bizonyossággá vált az a kérdés is, laktak-e zsidók Magyarországon (a háború előtti Magyarországon!) a honfoglalást megelőző időben? *Kohn Sámuel* «A zsidók története Magyarországon» című műve I. kötetében (megjelent 1884. évben) csak következtetni mer arra, hogy a római korszakban léteztek már

Magyarországon zsidók, de kétségtelen bizonyítékot még nem ismer.¹ Következtet *Strabo* görög tudósnak *Josephus* által idézett állításából, hogy a zsidók már mindenütt letelepedtek és alig találni helyet a föld kerekiségén, ahol zsidók nem laknának.² Következtet Szent Jeromos írásaiból, aki állítja, hogy a zsidók el vannak terjedve az egész világon³ és következtet különösen abból, hogy a Magyarországot körülvevő szomszédos területeken, Illyriában, Polában, Stíriában, Vindobonában (Bécs) találtak olyan emlékeket, amelyek zsidóknak oda való beköltözését tanúsítják, nehéz volna tehát feltenni, hogy éppen Magyarország határainál állottak volna meg.

Kohn Sámuelnek feltűnt, hogy a Magyarország területén talált számos római régiség között egy sem akadt, «mely zsidótól származik vagy zsidóra vonatkozóan állítható.»⁴ *Mommsen*hez, korának legkiválóbb római epigráfusához fordult tehát, aki hozzá a következő levélbeli felvilágosítást intézte: «E hiány koránsem

¹ Kohn Sámuel id. m. 2—3. ll.

² «Hæc autem jam in urbes universas fere invaserat, haudque facile est locum in toto orbe invenire, quin hoc genus hominum sedibus exceperit et ab eo teneatur», aminek az az oka, hogy Egyptom és Cyranæa és számos más vidék «horum mores imitentur, magnumque judæorum numerum peculiariter foveant et cum iis opibus viribusque crescant, patriis judæorum usi institutis. *Strabo nimirum hæc dicit*». (Jos. Flav. Antiquit. XIV. 7., 2.) Különösen a zsidóknak tulajdonított jóslási tehetséget becsülték nagyra. (Graetz : IV. 112.)

³ Hieronymi Comment. in Amos, Lib. III. Cap. IX. «toto orbe peregrini».

⁴ Kohn : id. m. 5. l.

meglepő. Bármily okoknál fogva történt is, annyi tény, és ez nem éppen csak Magyarországra nézve áll, hogy a római császárság korabeli felíratokon, igen késő időkig, a zsidó felekezet nagyon ritkán tűnik elő. Azon egyének közt, kiknek sírkövei semminemű vallásra nem utalnak, zsidók is lehetnek elegenden, de olyanoknak egyáltalában nem nevezik meg magukat. Zsidó (latin) felíratok már a VI. században merülnek fel valamivel gyakrabban . . . »¹

Ez a levél nagyon feltűnő. Az irodalom eddigelé négy római korbéli olyan emléket ismer, amely zsidó vonatkozású. Az első a siklósi síremlék, a második az albertirsai síremlék, a harmadik a dunapentelei fogadalmi tábla, a negyedik az észtergomi síremlék. Ezek közül az első hármat Mommsen régen ismerte már, 1884-ben, amikor Kohn Sámuel könyve megjelent, hiszen a *Corpus Inscriptionum Latinarum* III. kötete, amelyben a siklósi síremlék felírata le van írva, 1873-ban hagyta el a sajtót, míg az albertirsai síremlék és a dunapentelei fogadalmi tábla felírata az *Ephemeris* II. kötetében 1875-ben közöltetett, a fogadalmi tábláról Mommsen maga betűzte ki a felíratot Pesten, mikor az emlékkő a Magyar Nemzeti Múzeumba beszállíttatott. Kohn Sámuel nem közli egész terjedelmében Mommsen levelét és annak keltét sem ismerjük. Gondolom, az lesz a dolog magyarázata, hogy Kohn Sámuel történelmi munkájának anyagát még 1873 előtt kezdte gyűjteni s akkor fordult Mommsenhez felvilágosításért, mikor még Mommsen sem ismerte ezeket az

¹ Kohn : id. m. ugyanott.

emlékeket s a negatív felvilágosítás után nem foglalkozott tovább az epigráfiai közleményekkel. Az esztergomi síremlék viszont a *Corpus Inscriptionum Latinarum* III. kötetének «*Supplementum*»-ában 1893-ban, tehát már Kohn Sámuel művének megjelenése után publikáltatott.

Ezzel a négy emlékekkel régészeink elég bőven foglalkoztak. Különösen dr. Krausz Sámuel ír róluk bővebben, éspedig a siklósi és a dunapentelei emlékekről az IMIT 1902. évi Évkönyvében ¹ s az albertirsai és esztergomi emlékekről az «*Archeológiai Értesítő*» 1904. évi kötetében. ² Megállapításaihoz az újabb kutatások eredményei gyanánt még a következőket kívánom megjegyezni.

1. A siklósi síremlék, mint tudjuk, régen elveszett. Létezéséről egy XV. századbéli író művéből tudunk, aki a felíratot le is írta. ³ Ez az író, akit — mivel neve nem ismeretes — *Antiquus*-nak nevez a szakirodalom, a síremlék lelhelyéül *Soklos* nevű helységet jelöl meg. ⁴ Krausz Sámuel a *Soklos* helységmegjelölés mellé kérdőjelet téve, úgy véli, hogy az emlék lelhelye «*mindenesetre a római főtelep, Aquincum vagy Ó-Buda közelébe esik*». Ez azonban tévedés. Az «*Oppidum Soklos*» alatt

¹ Krausz Sámuel: «Római emlékek a Pannon zsidókról». IMIT Évkönyv, 1902. 293. és köv. ll.

² Krausz Sámuel: «Jelvényes ókori zsidó sírkövek». Arch. Ért. Új folyam, XXIV. köt. 170. és köv. ll.

³ V. ö. Krausz: id. m. 297. l.

⁴ Ennek nyomán a *Corpus Inscr. Lat.* III. köt. 1. rész 463. lap, 3688. sz. a. írja: «*In oppido Soklos Ant.*» (t. i. *Antiquus*).

minden kételyt kizáróan a baranyamegyei Siklóst kell érteni.¹

A siklósi emléken látható D.(is) M.(anibus) sziglák pogány megjelölések s Krausz Sámuel felveti a kérdést, hogyan kerülnek ezek a betűk egy zsidóleány sírkövére? Megállapítja, hogy a zsidók «nem iszonyodtak e pogány formulának alkalmazásától, mint azt számos olaszországi sírkőnél láthatjuk». Krausz megállapítása helyes, de hozzá kell tennünk, hogy a D. M. betűk szepulkrális jelvényi jellegéből folyt, hogy az emberek — még ha tudtak is olvasni latin feliratokat — nem igen tudták, milyen értelem rejlik a betűk mögött. Különösen bizonyítja ezt egy a római vatikáni múzeumban őrzött márványtábla, egy sírkőkereskedő címtáblája, melyen ugyancsak rajta vannak a D. M. betűk.² Foglalkoztatta már ez a kérdés régészeinket, mert keresztény síremlékeken is gyakran találkozunk ezzel a pogány jelzettel, sőt van olyan keresztény síremlék is, amelyen nem sziglaszerűleg találkozunk a D. M. betűkkel, hanem

¹ Csánki Dezső: «Magyarország történelmi földrajza». II. 465. Előfordul Soklus, Soklous alakban is.

²

D. M.
TITVLOS SCRIBENDOS VEL
SI QUID OPERIS MARMORARI
OPVS FVERIT HIC HABES

Közölte *Gustav Greeven*: «Die Siglen D. M. auf altchristlichen Grabschriften und ihre Bedeutung», 1897.

teljesen ki van írva a «Dis Manibus» formula.¹ *Greeven Gustav* azt véli, hogy e sziglak alkalmazásánál nemcsak egy jel gondolattalan utánzásáról (nicht nur um die unachtsame Nachahmung eines Zeichens) van szó, amelynek a jelentését már el is felejtették, hanem egyenesen egy magábanvéve pogány formula gondolattalan átvételéről (geradezu um die gedankenlose Herübernahme einer an sich heidnischen Formel).²

A magam részéről nem tulajdonítok a dolognak nagyobb jelentőséget, mint amennyit megérdemel. A zsidók alkalmazkodtak környezetükhöz, szokásukat szívesen átvették, mai műkifejezéssel élve: «asszimilálódtak» már az ókorban is. A D. M. sziglak átvétele is ennek a jele, éppúgy, mint a karácsonyfa, a Miklós-napi «Krampusz» stb.

2. A dunapentelei emlékekkel alkalomadtán külön kívánok foglalkozni. E helyütt egész röviden csupán a következőket kívánom megjegyezni. Az emléktáblát Dunapentelén fedezte fel Rómer Flóris. Azután Budapestre került a Magyar Nemzeti Múzeumba. A felirat szerint az emlékmű egy *Cosmius* nevű állomási parancsnok által Alexander Severus császár és neje tiszteletére emelt fogadalmi tábla. Az állomás (vámállomás) a római *Intercisa* volt. Az emléktábla zsidó vonatkozása abban áll, hogy a szóban forgó *Cosmius* magát az állomás főnökének (pr[æfectus] sta[tionis]) nevezi és további cím gyanánt «*spondilla synag[ogae]*» megnevezést használ. A «*spondilla*» szó értelmét ezideig meg-

¹ U. o. 20. l.

² U. o. 154. és 155. ll.

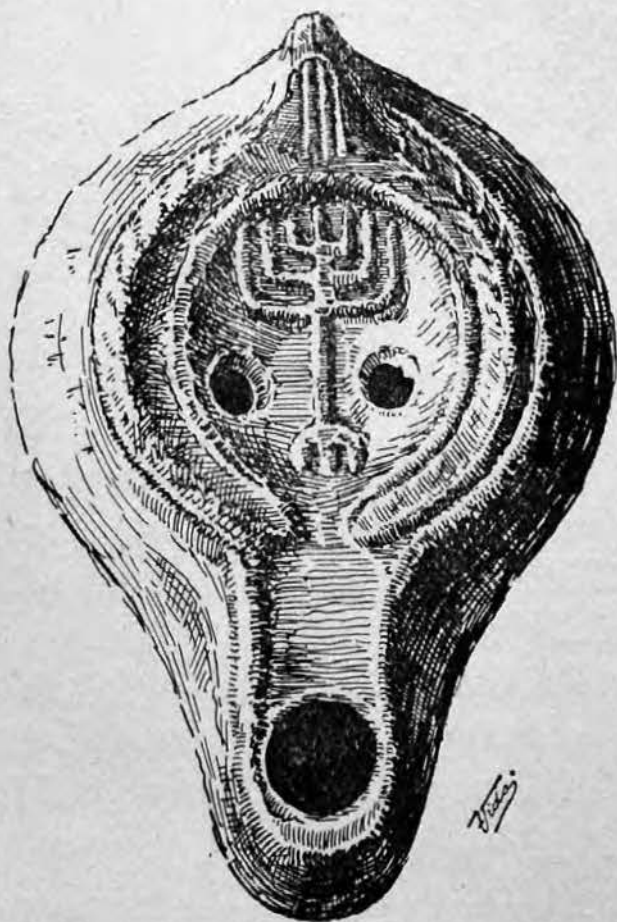
fejteni nem sikerült. Krausz Sámuel úgy vélte, hogy a vámállomás neve rejlik alatta, de maga is kénytelen elismerni, hogy ilyen nevű állomást «Pannonia eddig ismert névtárában nem találunk». Meg kell még jegyeznünk, hogy az emléktábla alapítójának nevét még Mommsen és Domaszevszky s az ő nyomukon Krausz Sámuel is «Cosmus»-nak olvasták.

Ez előzmények után ismertette az emléket Hampel József¹ s ebben a dolgozatban helyesen megállapítja, hogy a fogadalmi tábla alapítójának neve nem «*Cosmus*», hanem «*Cosmius*», egyben azonban kétségbevonja az emlékmű zsidó vonatkozását és vitatja, hogy a «*synagoga*» nem zsidó imaház, hanem olyan «*collegium*»-ot jelent, aminőt a legionáriusok szoktak létesíteni, különösen temetkezési célokra. Hogy a «*spondilla*» szó mit jelent, azt ő maga sem tudja, csak azt a vélekedését fejezi ki, hogy ez a szó a «*collegium*» valamely funkcionáriusának megjelölése lehet. Hampelnek erre az ellenvéleményére eddig — legalább tudomásommal — senki sem tett észrevételt. A magam részéről *Hampel feltevését nem tartom helytállónak*. Érveimet más alkalommal kívánom előadni, e helyütt egyedül annak megjegyzésére szorítkozom, hogy a collegiumokat az epigráfiai emlékek sehol sem nevezik synagogának, viszont a synagoga kifejezés nagyon gyakori az epigráfiai emlékeken, de mindenütt kivétel nélkül zsidó imaház a jelentése.

*

¹ «Archeologiai Értesítő», 1906. évi XXVI. köt. 230., 238. és 239. l.

Ezek előrebocsátása után az alábbiakban két zsidó-vonatkozású római kori leletre kívánom az érdeklődők figyelmét felhívni s a két lelettel a római kori zsidó-vonatkozású emlékek számát hatra emelni. Mind a

1. ábra.

Lucerna a Vasvármegyei Múzeumból.

kettőt a szombathelyi múzeum (Vasvármegyei Múzeum) őrzi. Az egyik egy mécses, a másik egy gemma.¹ Mind a kettő a menoradíszat viseli magán.

¹ Az elsőre dr. Oroszlán Zoltán egyetemi tanár úr, a másodikra dr. Erdélyi Gizella úrhölgy, a Magy. Nemz. Múzeum tisztje, hívták fel figyelmemet. Dr. Horváth T. Antal kanonok úr Ő méltósága, a

A mécses (1. ábra) a rómaiak által használt vörösayagból készült. Rajta féldomborművű menóradisz, jobb- és baloldalon pálmaág. Az ilyen díszítésű mécsesek elég gyakoriak a római kori emlékek között.¹ Legutóbb dr. Munkácsi Ernő barátom, a Pesti Izr. Hitközség nagytudású főügyésze is közölte egy ilyen menórával díszített mécses (lucerna) fényképmásolatát.²

2. ábra.

A gemma (2. ábra) kékszínű kövön féldomborművű menóradísz mutat. Az egyes karok hegyén a lángok is láthatók. A mellékelt ábra az eredeti nagyságot mutatja.

A két emléktárgyat a Szombathely helyén állott *Sabaria* nevű római kolónia (Pannonia fővárosa) romjai között találták. Zsidóvonatkozásukat a menóradisz minden kétségen felül emeli.³

A zsidóvonatkozású római kori régiségek számának emelkedése nemcsak történelmi irodalmi fontosságú. Politikai jelentősége van annak, hogy minél több adatot

Vasvármegyei Múzeum érdemes igazgatója, a legszívesebb előzenységgel készítette el részemre a két emlék rajzát, főtisztelendő dr. Horovitz József szombathelyi főrabbi úr pedig készséggel járt közben az emléktárgyak megkeresése és lerajzolása tárgyában. Mind a négyüknek ezúton mondok hálás köszönetet támogatásukért.

¹ V. ö. Kohn—Wicner: «Jüdische Kunstgeschichte».

² Dr. Munkácsi Ernő: «Római Napló», 1931., a 20. és 21. lapok között. A mécses eredetijét a Museo Nazionale d. T. Roma őrzi.

³ Krausz: Real Encycl. II. 271.

produkáljunk a felől, hogy a zsidók e haza földjén terjesztették a kultúrát már a legrégibb századokban. Sapiienti sat!

Budapest.

Dr. GÁBOR GYULA.

KÖLCSEY HIMNUSZA A MEXIKÓI HEGYEKBEN.

(A két öreg Schwarz-testvér históriája.)

(Felolvastatott az IMIT 1930. november 26-iki ülésén.)

Tisztelt hölgyeim és uraim!

Önök ismerik ugyebár Pufit, a mi derék, nagyszerű színművészünket, egy köztisztelteben álló budai zsidó-család nagytehetségű sarjadékát, aki a benne rejlő vis comica ellenállhatatlanságával és pompás ábrázoló erejével a budapesti közönség kedvencévé tudta magát csakhamar felküzdeni, de aki aztán kiment Hollywoodba, az amerikai filmvilág nagy metropolisába, ott is varázslatos gyorsasággal csinálta meg az útját, hogy aztán Bécsben és Berlinben ismét a színpadon arasson új diadalokat, s aki mostanában, mint immár világ-hírű filmszínész, Párizsban megint csak a filmhez tért vissza, mégpedig fokozódó sikerrel.

Hát az a rövid történet, amit most el akarok beszélni, Pufitól ered; ő mondta el, meghatottságtól remegő hangon, Hollywoodban Bíró Lajosnak, és Bíró Lajos ugyanolyan megindultsággal mondta el tovább nekem.

Én megpróbálom visszaadni a történetet azzal a keresetlen s épp ezért kétszeresen megható egyszerűséggel, ahogy azt Pufi Bíró Lajosnak, Bíró Lajos pedig nekem elmondta :

*

— Hollywoodban több napig nem várt rám munka, így hát elhatároztam, hogy Ford-kocsimon kirándulok Mexikóba. Magammal vittem egy magyar barátomat, aki történetesen szintén zsidó volt. Ahogy bebarangoltuk a mexikói határhegységet, egy napon utunk bele vitt egy nagy erdőségbe. A vidék elragadóan szép volt, elég jó volt az úttest is, mert az erdőben nagy favállalatok üzemei dolgoztak. Történt aztán egy nap, hogy az erdő közepén ránk esteledett, s mikor kocsimmal meg akartunk fordulni, az autó hirtelen megtagadta a szolgálatot. Addig kerestük a zavar okát, míg ránk borult az éji sötétség, s a nagyobb baj okáért még megrongálódott az akkumulátor is, melynek telepei világosságot nyujthattak volna. Hát most ott álltunk a mexikói erdős hegység közepén, teljesen ismeretlen tájon, koromsötét éjszakában, tehetetlenül és tanács-talanul. S amint azon töprengtünk, hol lehetne valahogy éjjeli szállást találnunk, hogy megvárjuk a hajnal hasadását s aztán megint rendbe hozzuk kocsinkat, egyszerre csak, nem túlságos nagy távolságban, megpillantunk valami halvány világosságot.

— Nini, mondtuk, csaknem egyidejűen, hiszen ott nyilván emberek laknak. Ebben a száraz erdőben mocsár nincs, az a derengő világosság tehát lidércfény nem lehet, gyerünk oda és próbáljunk szerencsét.

Odaballagtunk tehát, ahová a világosság hívott, és csakugyan találtunk ott egy szegényes kis kunyhót, annak az ablakából szűrődött ki a világosság.

Bekocogtunk az ablakon, de percekig hiába vártunk valami megmozdulásra. Most már erősebben dörömböltünk, s ekkor kinyílt az ablak, és valaki kidugta belőle a nagyszakállú bozontos fejét.

Spanyol nyelven kérdezte, kik vagyunk, mi járatban vagyunk. Mi angolul feleltünk, hogy eltévedt turisták vagyunk, akiknek a kocsija az erdőben elromlott, és éjjeli szállást kérnénk.

Kevés vártatva megnyílt a kunyhó ajtaja, s előttünk állt kézilámpásával a nagyszakállú és bozontos hajú ember, aki szembecslésünk szerint 65—70 éves lehetett. Most már ő is angolra fogta a szót s azt mondta:

— Térjenek be az urak, akad majd itt hálólhely a számukra.

Beléptünk a kunyhóba. A szoba, amibe benyitottunk, szegényes berendezésű volt, de örvendetes tisztaágú. Öreg vendéglátónk megkérdezte, nem vagyunk-e éhesek, amit mi bizony helybenhagytunk, mire öregünk így szólt:

— Sebaj, akad itt még egy kis tej, gyümölcs, meg kenyér. Üljenek az urak az asztal mellé.

Mindezt angolul mondta. Útitársam és én boldog örvendezéssel fogadtuk az öreg szavait, s én megböktém könyökömmel barátunk karját, így szólván hozzá magyarul:

— Nahát ezt nagyszerűen eltaláltuk. Több volt szerencsénk, mint az eszünk.

E percben aztán valami csodálatos dolog történt.

Vendéglátónk, aki éppen készült a kunyhó másik szobájába átmenni, kiejtette a kezéből a kézilámpát, szinte megtántorodott a meglepetéstől és felénk fordult ezekkel az ujongó szavakkal, még pedig *magyar nyelven*:

— Hát az urak magyarok? Boldog Isten, csakhogy ezt is megérhettem!

És máris otthagyt bennünket, átrohant a másik szobába, s mi hallhattuk, hogy ugyancsak magyar nyelven így szólt más valakihez:

— Gyere ki, Bernát, képzeld csak, magyar honfitársak vannak itt.

Pár perc múlva másodmagával állt előttünk az az öreg, aki ajtót nyitott volt nekünk. Társa egy nálánál valamivel öregebb férfi volt, de úgy hasonlítottak a ketten egymáshoz, hogy édestestvéreknek kellett lenniök. Hoztak magukkal tejet, gyümölcsöt, kenyeret. Aztán leültek velünk az asztalhoz és megkezdődött a beszélgetés.

Megtudtuk tőlük, hogy csakugyan testvérek. Schwarze Dávid és Schwarz Bernát a nevük. Kecskemétről valók. Vagy 40 évvel ezelőtt vándoroltak ki, mert otthon nehéz volt a megélhetés. Átjöttek tehát Amerikába szerencsét próbálni. Az Egyesült-Államokban nem ment sehogy a dolguk, átvergődtek hát Mexikóba. Itt sem tudtak soká boldogulni. Munkát keresve feljutottak ide a határhegyekbe és szétnéztek, hogyan lehetne a mindennapi kenyeret megkeresni. Ekkor látták, hogy az erdőben dolgozó famunkásokat a nagy hőségben állandóan gyötri a pokoli szomjúság. De ezt a szomjúságot nem lehetett enyhíteni, mert iható víz ebben a hegységben sehol nem található. Úgy gondol-

ták hát Bernát és Dávid, hogy majd széjjelnéznek a tájékon, hátha rábukkannak valami forrásra, melynek vizét, palackokba fejtve, fel lehetne ide hozni és itt a szomjazó munkások körében értékesíteni. Ez jó volna a munkásoknak is, akiket nem gyötörne tovább az égő szomjúság, de jó volna nekik maguknak is, mert a várható szerény keresetből mégis valahogy megélhetnének.

— Hát — mondta Dávid — lementünk a völgybe, ott szétnéztünk s vagy két órányi távolságban csakugyan ráakadtunk egy forrásra, amelyből bőven bugyogott a kristálytiszt, jéghideg víz. A legközelebb fekvő városba ballagtunk ekkor, és ami pár garasunk volt, azon vásároltunk palackokat, dugókat, és ketőnk számára egy-egy jó nagy hátikosarat. Másnap aztán telimertük a palackjainkat a friss forrásvízzel, felvittük az erdőbe, ott beástuk őket a földbe, hogy a víz hideg maradjon, aztán felkerestük a munkásokat és mondtuk nekik, nem kell már tovább szomjazniok, mert szolgálhatunk nekik immár nagyszerű friss forrásvízzel.

— Így indult meg — vette fel most már Bernát a szót — a mi vállalkozásunk. Egyre jobban terjedt el az erdőségben a híre, egyre jobban keresték nálunk a vizet, és nemsokára már annyi pénzt gyűjtöttünk össze, hogy be tudtunk szerezni egy öszvért meg egy szekeret, és most már sokkal több vizet, sokkal hamarabb tudtunk lentről ide felhozni. Aztán keresetünkből felépítettük ezt a kis kulipintyót, megvettük ezt a pár bútordarabot, s azóta így élünk itt megelégedetten, boldogan.

Így folyt a Dávid meg a Bernát előadása, mialatt a társam és én jóízűen fogyasztottuk az elibénk tett vacsorát.

A két öreg, noha 40 év óta vannak távol Magyarországtól és szűkebb kecskeméti hazájuktól, folyékonyan beszéltek a magyar nyelvet és hamisítatlanul őrizték meg még kecskeméti tájszólásukat is. Nem tudom leírni az érzést, amit bennünk ez a csodálatos dolog keltett. Íme a két öreg zsidó, aki 40 éve hogy elszakadt Magyarországtól s ide tévedt a mexikói határhegységbe, ahol magyar emberrel és magyar szóval nem volt soha alkalmuk találkozniok, s akiknek a szeméből most kiragyog a boldogság, hogy honfitársakkal lehetnek együtt, akikkel édes anyanyelvükön tudnak eldiskurálni.

Megindult aztán a Dávid és Bernát ajkairól a sűrű kérdezősködés az otthoni dolgok iránt. Mi történt azóta Magyarországon? Mi sorsa van a távol hazának? Hogy mennek otthon a dolgok? Él-e még Ferenc József király, jól bánik-e magyar népével? Él-e még Kossuth Lajos és visszatért-e már Magyarországra? Elmondtunk nekik mindent, és ők valami kimondhatatlan boldog érdeklődéssel csüggték ajkainkon.

Órák teltek el így, a két öreg akár reggelig is elbeszélgetett volna, de meglátták rajtunk a fáradtságot, s így szóltak:

— Jöjjenek most át az urak a másik szobába, az a mi jobbik szobánk, ott fognak majd aludni.

Kézenfogtak minket és átvittek a jobbik szobába. Hát ez meghatóan érdekes szoba volt. A maga szegényes egyszerűségében egy drága, kis nemzeti ereklyemúzeum.

Az egyik asztalon néhány magyar ujságlap a 70-es évekből; két ócska magyar kalendárium; néhány nemzetiszínű kokárda; egy csikóbőrös kulacs. Ezeket úgy hozták magukkal, mikor az óhazából útnak indultak, s azóta itt őrzik mint felbecsülhetetlen értékeket.

— Van úgy, — szól Dávid — hogy néhanapján, kivált csöndes nyári éjszakákon, nagyon erősen ránk jön a honvágy. Akkor aztán elővesszük ezeket az ujságokat és hangos szóval felolvasunk belőlük egymásnak, noha minden betűjüket már könyv nélkül tudjuk, de amint ezeket a régismert magyar dolgokat megint halljuk, úgy érezzük, mintha a régi haza szólna hozzánk. Nagy dolog az, higgyék el urak, 40 esztendő óta távol lenni attól a földtől, amelyen az ember született s amelyben az ember szülei porladoznak. Istenem, csak egyszer láthatnám még Magyarországot, csak egyszer járhatnék még Kecskeméten, csak egyszer látogathatnék még el boldogult szüleim sírjához.

Szolt erre a másik öreg:

— Mielőtt megpihennének az urak, mutatunk mi még maguknak valamit, amit úgy őrzünk, mint a szemünk fényét.

Odavittek minket egy fal felé, és ezen a falon valami fátyolféle takart el valamit. Ezt a fátylat az egyik öreg félrevonta, s mit láttunk mi akkor a falon?

Kossuth Lajosnak egy képmását, körülövezve egy örökzöld kerettel.

— Lám, urak, ez a mi örömünk és büszkeségünk. Itt messzeföldön zsidótemplom sehol sincs, ahol szent vallásunk parancsolatai szerint elvégezhetnénk imádásainkat. De azért itthon megtartjuk a szombatot és

találomra — mert zsidónaptárunk nincs — a nagyobb ünnepnapokat is. De van úgy, hogy vallásbeli imáink elvégeztével néha ideállunk Kossuth Lajos elé s itt is elvégezzük a mi magyar imádságunkat.

S ezeket mondván, Schwarz Dávid és Schwarz Bernát kezét kézbe rakva, egyszerre csak énekbe fogtak. Az aggkor rekedtségével tört elő a torkukból a dal, az «Isten áldd meg a magyart!» szövege és melódiája.

Lehajtott fővel, magkapó, szinte megrendítő bensőséggel énekelték a magyarok nemzeti imáját.

Reszketett az ajkuk és öreg szemeikből könnyek csurogtak nagy szakállukba, amikor oda értek, hogy :

— Balsors akit régen tép,
Hozz rá víg esztendőt.
Mebühödte már e nép
A multat s jövőndőt.

— Azt nem lehet leírni, — fejezte be elbeszélését Pufi — milyen hatással volt reánk ez a jelenet ; mi magunk is belekulcsoltuk kezünket a két öreg kezeibe, és a mi énekünk összefolyt az övékkel, mialatt a mi szemünkből is patakozott a meghatottság könnyzápora. Ezt az estét a két Schwarz-testvér kunyhójában oda-fönn a mexikói határhegyek erdős közepén még a halálom órájában sem fogom elfelejteni...

*

Így mondta el a históriát Biró Lajosnak Pufi, így adta azt tovább Biró Lajos nekem.

Én pedig elmondom itt tovább, hadd hallja meg a világ, s az IMIT Évkönyve hadd örökítse meg az utókor számára.

Budapest.

VÉSZI JÓZSEF.

MARTIN BUBER.

(Felolvastatott az IMIT 1930. december 31-iki ülésén.)

A huszadik század első negyedében teljesedett ki a zsidó renaissance-mozgalom, melynek kezdetei visszanyulnak a tizennyolcadik század második feléig. A felvilágosodás közelebb hozta a zsidóságot a hellenisztikus európai kultúrához és megtelítette a zsidó lelket e kultúra értékeivel. Ugyancsak a tizennyolcadik század közepe táján indult meg a zsidó misztikának, a chasidizmusnak mozgalma. E két szellemi mozgalomnak, a felvilágosodásnak és a misztikának szintézisére törekedtek azok a férfiak, akiktől a zsidó renaissance-mozgalom kiindult és akik ezt a mozgalmat beteljesedéshez segítették.

Moses Hess, a modern cionizmus eszméinek első hirdetője, *Rom und Jerusalem* című munkájában, mely 1862-ben jelent meg, azt hangoztatja, hogy a chasidizmus a zsidó szellemi életen belül átmenetet jelent a középkori zsidóságtól a regenerálthoz, amely még csak alakulóban van. Ha a zsidó mozgalom a chasidizmust magába olvasztja, ez kiszámíthatatlan következményekkel fog járni.

Achad Haam, a cion-mozgalom nagy gondolkodója és irányítója, kísérelte meg azután a zsidóság újjászületéséről szóló tanában a felvilágosodás és a misztika szellemi áramlatainak egyesítését.

Ezt a szintézist hajtotta végre és ezzel a renaissance-mozgalmat beteljesedéshez vezette *Martin Buber*.

Ez a férfiú a jelenkori német zsidóságnak sok tekintetben reprezentatív alakja. Három évtized óta működik a zsidó mozgalom vezérkarában. A cion-eszme fejlődése és térhódítása szempontjából nagyhatású tevékenységet fejtett ki. A zsidó misztika felélesztése, népszerűsítése körül elévülhetetlen érdemeket szerzett. Nemcsak a zsidó, hanem az általános vallástudomány terén is korunk vezető férfiai közé tartozik. A zsidó ifjúság, még pedig nemcsak a cionista, hanem a liberális, sőt még az ortodoxifjúság is, elhatározó ösztönzést, irányítást nyert tőle. Irodalmi munkásságán kívül az eleven szó erejével hat hallgatóságára, nem csupán a frankfurti egyetemen és az ottani Jüdisches Lehrhaus tantermében, hanem szerte Németországban, Svájcban, Hollandiában, Palesztinában is. A felekezetiség határain túl kapcsolatot tart fenn mindazokkal a körökkel, amelyek a mai ember szociológiai és pedagógiai problémáinak megoldásán, a vallásos életforma elmélyítésén, a vallásos szellem felszításán munkálkodnak.

Martin Buber a mi korunk ezerrétű szellemi életében a legmozgékonyabb, leghatékonyabb szellemek egyike. Mintha prófétáink lelke élne benne, olyan hevület, megszállottság, ihletettség ösztönzi. Agitál, lelkeket ébresztget, sarkal, nevel. Nemcsak élőszóval, a nagy nyilvánosság előtt, gyülekezetekben, kongresszusokon, egyesületekben, de írásaiban is. Agitál és lelkeket nevel mint szerkesztő és kiadó is. Mint ifjú ember szerkeszti egy ideig a cionista központi közlönyt, majd a világháború éveiben a német zsidóság legelőkelőbb színvonalú folyóiratát és néhány év óta résztvesz egy felekezetközi eszmei célokat szolgáló folyóirat szerkesztésében. Szer-

kesztője volt egy szociálpszichológiai monográfiásorozatnak. Gyűjtötte és magyarázta minden népek és korok mitikus történeteit. Kiadta a finn nép eposzát, a Kalevalát, kelta mondák és kínai szellemtörténetek gyűjteményét. Nagyobbszerű kiadványa a vallásos misztika forrásműveinek gyűjteménye, mely az ind, arab, görög, őskeresztény misztikától kezdve a franciskánus, németalföldi, olasz és spanyol misztikán át a tizenkilencedik századig terjed. Kiadja azután Tschuang-Tse, az időszámításunk előtti negyedik században élt kínai bölcselő beszédeit és paraboláit. S amikor a misztika irodalmában bűvárkodik, rábukkan a zsidó misztikára. Ennek költőjévé lesz és négy örökbecsű munkával gazdagítja az emberiség szellemi kincstárát. Féléletét szent könyveink bűvárlatában tölti és barátjával, a geniális Franz Rosenzweiggal, vállalkozik a biblia lefordítására. Ezzel a nagy munkával függ össze vallástudományi főműve. Mindezek mellett pedig ott van bölcséleti könyveinek sora és publicisztikai írásainak tömege.

Martin Buber szellemének mélysége, egyéniségének lendülete, munkásságának sokoldalúsága ama nagy szellemek sorába emelik, kik nemcsak kortársaikra, hanem a nemzedékek sorára gyakorolnak nevelő hatást.

Nem lehet feladatunk, hogy bibliafordításának jelentőségéről szóljunk, bölcséleti gondolatrendszerét fejtegetssük, vallástudományi munkásságát értékeljük. Meg kell elégednünk azzal, hogy rövid vonásokban rámutatunk a zsidó mozgalomban vitt szerepére, mely különösen tanulságos e mozgalom bonyolult problémaköré-

nek megítélésére nézve. És szólunk Buberről, a chaszidizmus költőjéről.

*

Martin Buber Bécsben született 1878-ban. Gyermekkorát Lembergben töltötte nagyatyjának, Salomon Bubernek házában. Itt nyert alapos kiképzést a bibliában, a zsidó irodalomban és a héber nyelvben. Nagyatyjától ragadt rá a zsidóság mélységes szeretete és ismerete, a szellemi munka szenvedelme, a szünetelést, pihenést nem ismerő kutatásra való hajlam.

A leMBERGI lengyel tannyelvű gimnáziumban végzi középiskolai tanulmányait. Egyetemi tanulmányait Bécsben, Lipcsében, Zürichben és Berlinben végzi. A természettudományok felé orientálódó filozófia, művészet- és irodalomtörténet, pszichiatria, germanisztika és közgazdaságtan körébe vágó előadásokat hallgat. Egyetemi tanulmányai végeztével Bécsbe költözik és ennek a városnak sokrétű kultúrája ejti meg. Mély hatással van rá Nietzsche és az a veszély fenyegeti, hogy a századvég túlfinomult esztéticizmusának esik rabjává.

Bécs városa akkor központja volt a cionmozgalomnak. Ez a mozgalom ragadja magával az ifjú Bubert. Ez azonban nem jelent számára célt, hanem csupán kiindulási pontot. Héber és jiddis költőket fordít, maga is ír zsidótárgyú belletrisztikai munkákat. A harmadik cionista kongresszuson 1899-ben a huszonegyéves Buber a propaganda-bizottság előadója. Két évvel utóbb átveszi a pártközlöny szerkesztését, de csak félévig tölti be ezt a tiszteletet, mert mély ellentét választotta el a párt vezérétől, Theodor Herzltől.

Buber kezdettől fogva a szellemi, kulturális és etikai cionizmust vallja, melyet az általános zsidó renaissance-mozgalom részeként fog fel. Ennek a mozgalomnak kulturális és művészi alkotásokat kell megérlelnie és bele kell kapcsolódnia az egész emberiség javát célzó mozgalmakba.

Az ötödik cionista kongresszuson Buber a zsidó művészetéről tart nagyszabású referátumot. Barátaival, Liliennel és Feiwellel, vezető szerepet visz a nyugat-európai zsidómozgalom kulturális kifejlesztésében. Barátaival megalapítja a berlini Jüdischer Verlag-ot. Ennek kiadásában jelenik meg Buber gyűjteményes műve a jelenkori nagy zsidó művészekről.

Theodor Herzl halála évében, 1904-ben, Buber teljesen visszavonul a pártmozgalomtól. Elmélyed a zsidó hagyományban, egyre növekvő alapossággal búvárkodik, tanul, felkutatja a chaszidizmus irodalmát. Chaszidikus művein kívül ezekben az években adja ki a mitosz és misztika világát ismertető könyveit.

Visszavonultságából kilép, mikor a prágai Barkochba ifjúsági egyesület felszólítására megírja és ennek az egyesületnek körében előadja beszédeit a zsidóságról. E beszédek a jelenkori zsidóság szellemi helyzetét világítják meg, a zsidó embernek a zsidósághoz és az emberiséghez való viszonyáról, a zsidóság megújhodásának szükségességéről szólnak, a megújhodás történeti erőit, a zsidó mitoszt, a zsidó vallásosságot mutatják fel. E beszédek révén terelte vissza Buber az asszimiláns, a zsidóságtól eltávolodott, elidegenedett ifjúságot megint a zsidósághoz.

Buber felveti a kérdést: Mi az értelme annak, hogy

zsidóknak mondjuk magunkat? Mely erők határozták meg, alakították a zsidóság multját és hatnak ki jövőjére? Mi a zsidóság lényege és mi a zsidóság feladata az emberiséggel szemben?

Ezekre a kérdésekre felel Buber. E beszédekhez fűzött előszó szerint azokat «egy zsidóember intézi zsidóemberekhez». De ez a korlátozás nem azt jelenti, mintha e beszédek csak a zsidóságra szorítkoznának. A zsidó vallásosságról szóló beszéd hangoztatja, hogy a zsidó religiozitás csupán legvilágosabb megnyilatkozási formája az általánosan emberi, igazi vallásosságnak, amely «a föld anyagából akarja a feltétlent kiformálni, a világ tömbjéből akarja Istennek arculatát kifaragni». «A szentség útjáról» pedig kifejezetten nem csupán a zsidókhoz, hanem a népekhez is szól (Ein Wort an die Juden und an die Völker), mert a kitűzött cél: az isteninek megvalósítása az emberiség körében oly feladat, amelyet az egész emberiségnek kell vállalnia.

Az utóbbi beszédben Buber visszatekint a zsidóság multjára és felveti a kérdést: Hová vezet Izrael útja? Hogyan valósulhat meg Izrael igazsága? Mit kell Izraelnek tennie? E kérdésekre válaszul három utat szoktak mutatni a zsidóság számára: a humanitarizmus, a formális nacionalizmus és a vallási konzervativizmus útját. Ezeket az utakat vizsgálja és elveti Buber és rámutat a szerinte egyetlen helyes útra, mely Cionon keresztül az emberi közösség megújulásához vezet.

A világháború második évében indítja meg Buber folyóiratát *Der Jude* címmel. Ugyanezt a címet adta Gabriel Rieszer, a német zsidóság nagy harcosa is

folyóiratának, amelyet 1892-ben indított meg «a vallás és lelkiismereti szabadság érdekében». «A zsidón» Rieszer az egyes zsidó embert értette, kinek számára a polgári egyenjogúsítást követelte. Buber nem az egyest érti rajta, hanem a zsidót, aki síkra száll a népközösségért és ennek feladataiért. Buber folyóirata nem a felekezet tagjainak lelkiismereti szabadságáért küzd, hanem egy elnyomott népközösség élet- és munkaszabadságáért. Küzd az önosság és szétbontás erői ellen, amelyek magában a zsidóságban a népközösség nagy feladatainak ellenszegülnek. A jelenkori zsidó ember nem jelent célt, hanem kiindulási pontot: «Wir wollen den Juden, dessen hohes Bild wir im Gedächtnis und in der Hoffnung tragen, verwirklichen.» Ennek a magas célnak szolgálatában áll Buber folyóirata.

A világháború a zsidóság helyzetét a népek között a maga tragikus problematikájában felfokozta és szörnyű módon megvilágította. Buber hisz abban, hogy ez a szörnyű megpróbáltatás a zsidóságot magáraeszmélésre, önmegismerésre, egybefogásra fogja indítani. A háború nagy élménye folytán a zsidóságban fel kell ébrednie a felelősségérzetnek a közösség sorsáért. Ha arról van szó, hogy a zsidóság számára központi otthon teremtsék, ez nem azt jelenti, hogy szaporíttassék a nemzetiségek száma, melyek egymásra törnek és leselkednek. Nem az a zsidóság dolga, hogy a népek szét-húzását előmozdítsa, hanem hogy a népek társulásának szolgálatában álljon.

Buber elutasítja magától a politikai tevékenységet. Ő a zsidóság örök tartalmát, értelmét és hivatását akarja a jelenkor problematikus anyagán, e korszak

zsidó emberén kipróbálni és beváltani. Elfordul a zsidó mozgalomnak attól az irányától, amely politikai és diplomatikai pártszempontok szerint a modern nemzeti mozgalmak módszereit követi.

Buber 1921-ben a cionista kongresszuson az arabokkal való következetes megegyezési politika követését hirdeti és minden hatalompolitikai célkitűzést ellenez. Amint pályája elején tette, most is a belső szellemi fejlődésre helyezi a fősúlyt. A mozgalomban nem a politikai cél fontos, hanem a közvetlen jelennek zsidó élettel való megtelítése. Nem a gazdasági és hatalompolitikai előrejutás a mozgalom lényege, hanem a belső felszabadulás és megtisztulás.

Beszédeiben éppúgy mint publicisztikai irataiban hirdeti Buber, hogy a zsidó mozgalom nem lehet egyéb, mint a zsidó történetnek és zsidó vallásosságnak függvénye. Egy új nemzedék nevelésére, hatalmas és gyökeres népnevelésre van szükség. Nem évek, hanem nemzedékek munkájáról van szó. A zsidó mozgalomnak a szellemi élet új földjét, az emberi együttélésnek új formáit kell megteremtenie.

*

Hosszas studiumok gyökereztetették meg Buberben a hitet, hogy a jelenkori zsidó mozgalom csak úgy vezethet a vallásos élet elmélyüléséhez, megújulásához, ha magába olvasztja a chaszidizmus elemeit. A zsidó misztikának ez a mozgalma Buber meggyőződése szerint a zsidóság újkori fejlődésének korszakos jelentőségű ténye. Benne a zsidóság őseréje él. Anélkül, hogy a törvényeken, szabványokon, normákon bármit is

változtatna, új fényt derít a régen megszokott életformákra.

A tizennyolcadik század közepe táján indult meg ez a mozgalom, rövid virágzási korszak után elfajult, de még ma is kiterjed a keleti zsidóság nagy tömegeire. Mély gyökeret vert a zsidóságban, de sok üldöztetésben és félreértésben is volt része. Graetz még mint a legsívárabb vakhitről szól róla. Csak néhány évtized óta tett szert elismerésre és valósággal újjászületett. A gúny és megvetés helyébe a komoly tudományos kutatás és méltatás lépett.

Buber maga beszámolt arról, hogy miképpen jutott el a chaszidizmushoz. Gyermekkorában egy bukovinai gazdaságban töltötte a nyári szünidőket. Atyjával eljut a közelfekvő Sadagorába és itt megismeri a chaszidok életét. Az akkor szerzett benyomások mély nyomokat hagytak lelkében. Huszadik évéig és még azon túl is a századvég szellemi mozgalmi ejtik rabul és ezek behatása alatt eltávolodik a zsidóságtól. Mikor aztán a cionmozgalom magával ragadja, ezzel együttjár a törekvés, hogy megismerje a zsidóságot. Ez nem azt jelenti, hogy a zsidóságra vonatkozó embertani, történelmi és társadalomtudományi ismereteket igyekszik felhalmozni, hanem jelenti a közvetlen megismerést, az eleven népléleknek megismerését az eredeti forrásokból. Ezen az úton jutott el Buber a chaszidizmushoz.

Héber tudását, amely már gyermekkorában szíve vérévé vált, s melyet éveken át elhanyagolt, felfrissíti, újból megszerzi és a héber nyelvet felfogja a maga lényegében, amelyről maga mondja, hogy semminő

más nyelvre, legkevésbé valamely nyugati nyelvre, át nem ültethető. Elmélyed a chaszidizmus irodalmában és itt feltárul előtte a zsidó vallásosság ősi világa, mely a számkivetettség sötétségében új, tudatos kifejeződésre jutott. A chaszidizmusban az embernek Isten képmására teremtet volt mint cselekvés, létesülés, feladat nyilatkozott meg előtte, a zsidóság pedig mint religiozitás, jámbor élet, chaszidut. Előtte fénylik a kép, amely gyermekkorában beléje rögződött, a caddiknak és községének képe. És felismeri a maga hivatását abban, hogy a chaszidizmus eszméit hirdesse kortársai számára.

Előbb azonban a tanulmány ideje következett. Miután huszanhat éves korában a cionista pártmozgalomtól visszavonult, öt teljes esztendőn keresztül él ennek a studiumnak, gyűjti a szétszórt és részben elkallódott chaszidikus irodalmat.

A zsidó misztikát Laotse, Plotinos vagy Eckhart misztikájához viszonyítva egyenlőtlennek, zavarosnak, helyenkint kicsinyesnek találja. Mégis az a véleménye, hogy ez a misztika a zsidóság ősi fájának csodálatos hajtása, a bensőséges lelki elmélyedésnek és ekstázisnak ritka nyilatkozása. A zsidó lelkiségnek egyik jellemző vonásából, a pátoszból, meríti erejét, de nyomot hagyott benne a számkivetettséget, otthontalanságot, martiromságot szenvedő nép sorsa is. Nem aszkézist hirdet, hanem Istenben való örömet. Egy évezred óta volt uralmon az örömtelen vallástörvény; a chaszidok számára, akik nagyrészt nem város lakó, hanem falusi emberek voltak, ez örömmel ez a kinyilatkoztatása felszabadulást jelentett.

A chaszidizmus alapítója, Balsem körül, valamint ennek tanítványai körül gazdag legendakör képződött. Sok száz népkönyvben maradt fenn a legendáris történetek tömege, melyeket a chaszidok mesterük dicsőítésére egymásnak elmeséltek. Erről a legendáris anyagról mondja Buber, hogy nyers érc, nemes érc, de teljesen formátlan és formálatlan, minthogy ez az elbeszélő költészet nem támaszkodhatott semmiféle irodalmi formára. Míg a buddhisztikus legenda mellett kialakult az ind irodalmi mese, a franciszkánus legenda mellett a korai olasz novella, addig a chaszidikus legenda mellett irodalmi elbeszélő forma csak a mi időnkben kezdett kialakulni.

Buber azt tekintette feladatának, hogy azoknak a történeteknek, amelyeket az aligát tekinthető gazdagságú tömegből kiválasztott, megadja a megfelelő irodalmi formát. Nem toldja meg a talált motívumokat, nem alakítja vagy költi át a talált anyagot, csupán a kellő elbeszélő formába olvasztja be.

A tartalomhoz teljesen illő irodalmi formát nem találta meg egykönnyen. Elsőnek a bratzlavi Rabbi Nachman meséit dolgozza fel. Rabbi Nachman, Balsem dédunokája, a chaszidizmus hanyatlási korának legvonzóbb alakja. Tanításait népmesék alakjában fejezte ki. Ezeknek a népmeséknek fordítását kísérelte meg eredetileg Buber. Ez a fordítás azonban sehogysen volt így, mert az idegen nyelven még jobban elhomályosult az eredeti meseforma. Hogy ezt a meseformát megőrizhesse, újra költötte a meséket. Ebben a feldolgozásban még túlteng a modern novellisztikus elbeszélőforma.

Így járt el Buber a Balsemről szóló legendákkal is.

A következő chaszidikus könyveiben megtalálja Buber a kongresszus irodalmi formát elbeszélései számára.

Ez a forma a legendáris anekdota.

Buber szerint a legendának két művészi faja van: a legendáris novella és a legendáris anekdota. Novellának nevezi Buber valamely embersorsnak elbeszélését, amely egyes eseményben megmutatkozik; anekdotának pedig valamely történetet, amely egy teljes embersorsra rávilágít. A legendáris anekdota az egyetlen esemény elmondására szorítkozó legenda. A legendáris novella és anekdota «sűrített» elbeszélésformák, amelyek sem a díszítő elemeket, sem a lélektani elemzést meg nem tűrik.

A chaszidikus elbeszélések alaktalan anyaga is e két forma felé tendál. Novella kisebb számmal akad, az anyag legnagyobb része legendáris anekdotákból áll.

Buber az anekdotikus anyag gyakoriságát a rendkívül eleven zsidó élce hatására vezeti vissza. *Der grosse Maggid und seine Nachfolge* című könyvébe csak oly történeteket vett fel, amelyek a legendáris anekdota formáját kétségtelenül mutatják. A százakra menő legendákból, melyek az egyes caddikokról szólnak, azokat választotta ki, melyek valóban rávilágítanak egy teljes embersorsra s különösen jellemzőek az illető caddikra nézve. Ezeket a történeteket azután úgy foglalta össze, hogy egy-egy caddik életének és jellemének képét nyújtják. Ezek az élet és jellemrajzok a maguk sors- és értelemszerű összefüggésében az egész vallásos mozgalomról eleven és szemléletes képet adnak.

Eleven példák ezek, melyek jobb betekintést engednek a chaszidizmus lényegébe, mint ahogy ezt tudományos fejtegetések tehetik. Nagy tanító és nevelő erő rejlik e történetekben, mert hőseik példaadó emberek.

A nagy maggidról és követőiről szóló művek folytatása Buber következő chaszidikus könyve: *Das verborgene Licht* című. Ez is túlnyomó részben legendáris anekdotákat foglal magában. Buber körülbelül tízezerre menő ilyenféle anekdotát gyűjtött össze és ebből a tömegből választott ki négy vagy ötszáz különösen jellemző és sokatmondó darabot. A legendáris anekdotához járul ebben a kötetben egy új elbeszélő forma, melyet Buber feleletmondásnak (Antwortspruch) nevez. A tanítóhoz, a caddikhoz kérdést intéznek az írás valamely igéjének értelme, valamely szokás jelentősége felől. S mikor a caddik útbaigazítást ad, többet mond, mint amennyit a kérdező hallani remélt. Ezeket a feleletes történeteket is héber nyelven írott népkönyvekből merítette Buber, nem pedig a chaszidizmus gazdag teoretikus irodalmából. Míg előbbi könyvében a caddikok személye köré csoportosította az anyagot, ebben a könyvben a chaszidizmus nagy kérdéseire fűződnek a feleletmondások. A chaszidikus tant, amint ez a caddikok életében és gondolkodásában megmutatkozik, tárja elénk Buber e gyűjteményben. Természetesen nem szabad ezt az életbe átvitt tant olybá venni, mint valami gondolatrendszert. Az olvasó ne akadjon fel a feltűnő ellenmondásokon, ne akarjon egy világnézetet megismerni, hanem járja meg az utat, amelynek egyes állomásai ezek az ellenmondások.

A gyűjtemény intencióját árulja el a címben foglalt történet :

Az elrejtett fény.

A talmud tanítja, hogy a teremtés legelején alkotott fényben az ember ellátott a világ egyik végétől a másikig ; mikor pedig az emberek nemzetsége megromlott, Isten eltávolította tőle a fényt és elrejtette. Kinek a számára rejtette el? Így szól a kérdés. Az igazak számára. És hová rejtette el? A tanba. Mit tesznek azonban az igazak a tanban talált fénnel? Életük által elővarázsolják.

Istenről és emberről szólnak ezek a történetek :

Kinek szavára.

A kobrini rabbi egyik chaszidja a közmunkáknál volt alkalmazva. Egy reggelen munkaközben valami gond lepte meg, nem tudta mitévő legyen, végül abbahagyta a munkát, bement a városba, s nem is nézett a saját háza tája felé, hanem egyenest a chaszidhoz állított be. Ennek éppen árpakása ételt tálaltak be reggelire és efelett mondta az áldást : «... kinek szavára minden létesült.» A belépő chaszidra pillantást sem vetett és kezét sem nyújtotta neki. Az a falnál állott és várta, hogy előhozakodhassék a maga dolgával. Végül így szólt hozzá a rabbi : «Te Salamon, én azt hittem, hogy apádhoz hasonlítasz ; de íme látom, hogy nem hasonlítasz hozzá. Egyszer az apád jó csomó gonddal jött el hozzám. Mikor belépett, akár csak ma, éppen az áldást mondtam : «... kinek szavára minden léte-

sült.» Mikor ezt végigmondtam, észrevettem, hogy apád már távozni akart. «Avremel» szoltam, «nincs valami óhajod?» «Nincs» felelte ő és búcsút vett. Érted-e? Ha a zsidó ember hallja, hogy minden Isten szavára létesült, mi kérdezni valója lehet még? Hiszen ezzel minden kérdésére és bajára feleletet kapott!» És Rabbi Mose üdvözlésül kezét nyújtotta a chaszidnak. Ez egy darabig hallgatott, aztán búcsút vett és megvigasztalódva visszatért munkájához.

Én.

A nagy maggid egyik tanítványának néhány éven keresztül mestere tanításában volt része s hazatérni készült. Útközben eszébe jutott, hogy Karlinban felkeresi Rabbi Áront, ki a maggid tanházában tanuló-társa volt. Éjfélre járt az idő, midőn a városba ért, de alig várta már, hogy barátját szemtől szembe lássa, így hát azonnal annak háza felé vette útját és a megvilágított ablakon kopogtatott. «Ki szólít?» kérdezte az ismert hang és ő, abban a hiszemben, hogy az övét is megismerik, csak annyit felelt: «Én!» De az ablak zárva maradt és belülről újabb meg újabb kopogtatásra sem jött válasz. Végül kétségbeesetten kiáltotta: «Áron, miért nem eresztesz be?» Ekkor választ adott a barát hangja, de oly komolyan és hatalmasan, hogy szinte idegennek tetszett neki. «Ki az, aki magát Ennek nevezni merészli, ami egyesegyedül Istenhez illő!» Mikor a tanítvány ezt hallotta, magábaszállva így szólt: «Tanulóéveim még nem teltek be» és haladéktalanul visszatért Mezricsbe.

Az imáról szólnak a következő feleletmondások:

A helytelen kérelem.

A ropsici rabbi beszélt :

Mikor Szebasztopol ostrománál Miklós cár végiglovagolt a sáncok egyikén, egy ellenséges íjász célba vette. Ezt messziről észrevette egy orosz katona és rikoltással félreugrasztotta a császár lovát, úgyhogy a nyíl nem talált célba. A cár szólt a katonának, hogy kérjen valami jutalmat. «A káplárom», szólt ez, «kegyetlen ember, minduntalan megver, hátha más káplárhoz kerülhetnék!» «Te bolond», kiáltotta Miklós, «légy magad káplár!» Így esdekelünk mi a hétköznapi kiszerű szükségleteiért és nem tudunk azért imádkozni, hogy ránk jöjjön a megváltás.

A szóba.

A kobrini rabbi tanította :

«Ha Isten előtt egy szót mondasz, foglald abba magadat minden porcikáddal.»

Egy hallgató kérdezte :

«Hogyan lehetséges, hogy a nagy ember magát befoglalja a kis szóba?»

«Aki magát nagyobbra tartja a szónál», mondta a caddik, «arról ne beszéljünk.»

Az égről és földről szólnak a következők :

Az ember fiainak.

Valahányszor Rabbi Henoch a zsoltárverset elmondta: «Az egek Istennek egei, de a földet az ember fiainak

adta», szünetet tartott és így szólt: «Az egek Istennek egei, amint hogy valójuk mennyei, és a földet az ember fiainak adta', hogy ők azt mennyei valamivé tegyék.»

A porban.

Valaki kérdezte a geri rabbit: «Miért sírnak mindig az emberek, mikor e szavakat mondják: „Az ember, a porból ered és a porban ér véget?” Ha aranyból eredne és porban érne véget, illenék sírni, de nem akkor, ha oda tér meg, ahonnan eredt.»

A caddik így felelt: «A világ eredete a porban van és az ember azért helyeztetett a világba, hogy a port szellemmé emelje fel. De az embernek az a vége, — mindig megint az a vége, hogy megcsalatkozik és minden feloszlik a porban.»

A tanról, tanításról és tanulásról ezek a feleletmondások:

Adás és elfogadás.

Kérdezték a kocki rabbit: «Miért nevezik a kinyilatkoztatás ünnepét Tóránk adása idejének, nem pedig Tóránk elfogadása idejének?»

«Azon a napon», felelte ő, «amelyre az ünnep emlékeztet, az adás történt, az elfogadás ellenben minden időben történik. A Tóra mindenki számára egyenlő mértékben adatott, de nem mindenki fogadta el egyenlő mértékben.»

A lánc.

Mordechai, a lechovici rabbi így szólt tanítványaihoz :

A caddik csak akkor hirdetheti a tannak szavait, ha lelkét előbb meghalt tanítója lelkéhez, vagy tanítója tanítójának lelkéhez kapcsolja. Akkor azután láncszem láncszemhez tapad és a tan Mózesztől Józsuáig, Józsuától az öregekhez árad és így tovább az ő tanítójáig és ettől hozzá.

A caddik és az emberek.

A rizini rabbi így szólt :

Mint mikor valaki egy fát fejszével széthasítani akar és hatalmasan rásuhint, de elvéti és a fejsze a földre fúródik, azonképpen esik meg, hogy a caddik az emberekhez szól és szívüket Isten szolgálatára akarja indítani, ők azonban nem erre ügyelnek, hanem gondolatait és szónoki művészetét bámulják.

Az útról szólnak ezek :

A veszély.

A geri rabbi utazás közben egyik meghitt emberével meredek hegyről jött lefelé. A chaszid kitekintett a kocsiból és megborzadt ; de amint a caddikra nézett, ennek arca nyugodt volt, mint egyébkor. «Hogyan lehetséges», kérdezte, «hogy a veszély meg nem ijeszt?» «Aki minden pillanatban érzi a veszélyt», válaszolta a caddik, «azt semminő pillanat meg nem döbbsenetheti.»

Beletörődés.

A cauzi rabbi ezt szokta beszélni :

«Ifjúkoromban, amikor Isten szerelmétől lángolt a lelkem, azt hittem, hogy az egész világot megtérítem Istenhez. De csakhamar beláttam, hogy elegendő lesz, ha földijeimet térítem meg és sokáig törtem magam, de sehogysem tudtam ezt elérni. Ekkor észrevettem, hogy túlnagy feladatra vállalkoztam és lakótársaimmal kezdtem törődni. Nem tudtam őket megtéríteni. Végül megvilágosodott előttem : önmagamot kell helyrealkotnom, hogy igazán szolgálhassam Istent. De még ezt a térítést sem vittem véghez.»

A növekvő fa.

Rabbi Uri ezt tanította :

Az ember hasonlít a fához. Hiába állsz a fa elé és kémleled szünetlenül, miképpen nő és mennyire nőtt már? Semmit sem fogsz látni. De ápolj minden időben, vagdosd, ami rajta haszontalan, óvd meg minden ártalomtól, majd megnő a maga idejére. Így van az ember is : csak az akadályokat kell leküzdeni, hogy nőjön és gyarapodjék ; de illetlen dolog óránként utánanézni, hogy mennyire gyarapodott már.

A szeretetről szóló feleletmondások :

A szer.

Egy tudós és fukarszívű ember megszólította a stre-tini Rabbi Abrahamot : «Úgy mondják, titkos gyógy-

szereket adsz az embereknek és szereidnek jó hatása van. Adj hát nekem valami szert, hogy istenfélelemhez jussak!»

«Isten félelmére», mondta Rabbi Abraham, «nincsen szerem. De ha tetszik, kaphatsz egyet Isten szeretetére.»

«Erre még inkább vágyom», kiáltotta amaz. «Ide vele . . .»

«Ez a szer», válaszolta a caddik, «az emberszeretet.»

A tükörkép.

A primislani Rabbi Meirnél egy italmérő panaszt emelt egy másik ellen, hogy szomszédságában boltot nyitott és keresetét elveszi előle. A rabbi kérdezte: «Láttál-e már lovat, amint a folyóból iszik? A lábával kirug valami láthatatlan dolog felé. Azért teszi ezt, mert a tükörképét látja és azt hiszi, hogy egy másik ló el akarja inni előle a vizet, továbbá azt is hiszi, hogy ez a másik ló feléje kirug. Így félsz te is tenmagadtól és a saját tested ellen törsz. Mert szomszédod senki más, mint tenmagad; emberfia, kit Isten a világra teremtett, hogy dolgozzék és örömét lelje itt.»

A jóról:

Tulajdonságok.

Rabbi Pinchasz mondotta:

«Mindig attól félek, hogy jámborságomat túlhaladhatja okosságom.»

És azután hozzátette:

«Az okosságnál kedvesebb előttem a jámborság, de a jámborságnál és okosságnál kedvesebb előttem a jóság.»

Büszkeségről és alázatosságról szólnak ezek:

A vég nélküli harc.

Rabbi Rafael, aki egész életében alázatos volt és minden megtisztelés elől kitért, újból meg újból arra kérte tanítóját, a kiváló Rabbi Pinchaszt, mondja meg neki, miképpen mentesülhetne teljesen minden büszkeségtől. De útbaigazítást nem kapott. Egyszer megint szorongatta a mestert. «Jaj, rabbi, a büszkeség!» «Mit akarsz» szólt Rabbi Pinchasz, «ez az a munka, amellyel az embernek minden időben vesződnie kell s amelynek sohasem jut a végére. Mert Istennek öltözete a büszkeség, amint írva van: «Isten király, büszkeségbe öltözött.» Isten pedig a határtalan lény s aki büszke, a határtalannak öltözetén ejt foltot. Így nincsen korlátja a legyőzés munkájának sem.

Ott és itt.

Rabbi Uri tanította:

Így szól a zsoltár: «Ha az égbe emelkedném, ott talállak, s ha az alvilágba telepednék, íme itt vagy.» Ha nagynak képzelem magam s azt hiszem, hogy az eget érintem, tapasztalom, hogy Isten a távoli messzeség és annál távolabb van, minél magasabbra emelkedem. Ha pedig a mélységbe ágyazom magam és lelkemet a legalantibb világba mélyesztem, Ő ott van nálam.

Világításra.

Rabbi Mose, a kosnici maggid fia mondta:

Az írás így szól: «Hozzanak neked tiszta törött

faolajat a világításra.» Legyen az ember összetörve és zúzva, de nem tespedésre, hanem világításra!

Bánatról és örömről szólnak ezek :

Köszönni kell a bajt.

Egy chaszid kérdezte a lublini rabbit : «A misna mondásához : «Az ember a bajért dicsőítéssel hálálkodjék Istennek, a gemara hozzáfűzi : örömmel és vidám szívvel.» Miképen történhetik ez?

A caddik hallotta, hogy ez a kérdés egy szenvedéssel tele szívből eredt és így felelt : «Te nem érted a gemarát, én meg nem értem magát a misnát. Van-e igazában baj a világon?»

Amire szükség van.

A zlocsovi maggid kezdetben nagyon szűkösén élt, de a jókedv egy órára sem hagyta el.

Egyszer egyik tanítványa kérdezte : «Rabbi, miképen mondhatod mindennap az imában : «Áldott legyen, aki megszerzi nekem minden szükségletemet.» Hiszen mindennek híján vagy, amire embernek szüksége van!» Ő így felelt : «Amire szükségem van, bizonyára éppen a szegénység és az nekem megadatott.»

Az áldás.

A zlocsovi maggid egyszer így szólt fiaihoz :

«Életemet az az áldás kísérte, hogy sohasem éreztem szükségét bárminek is, míg birtokába nem jutottam.»

A választás.

«Ha módunkban állana», mondta egyszer Rabbi Nachum, a rizini rabbi fia, a körülötte levő chaszidoknak, «hogyan lerázzuk magunkról bajainkat és mindenki kedve szerint választhatná azokat, melyek leginkább inyére vannak, mindenki a saját bajait szedné ki megint, mert valamennyi mást még rosszabbnak ítélné.»

A jó fájdalmak.

A lechovici Rabbi Michelnek lábbaja volt és nap mint nap nagy fájdalmakat szenvedett. Egyszer meglátogatta a kobrini rabbi, aki vele együtt a kiváló Rabbi Mardechai tanítványa volt. A lakománál a vendég ráköszöntötte poharát: «Isten éltesse! Küldjön teljes gyógyulást!» «Te igazán jó emberem vagy» válaszolta Michel, «hogyan kívánhatsz nekem ilyet? Ha nem volna ez a bajom, csak az Isten tudja, mire jutottam volna!»

Igaz bánat és igaz öröm.

Arra a kérdésre, melyik az igazi út, a bánaté-e vagy az öröme, így felelt a berdicsevi rabbi:

Kétféle a bánat és kétféle az öröm. Ha valaki a reászakadt szerencsétlenségen búslakodik, szobájába zárkózik és lemond a reményről, ez ama visszataszító szomorkodás, amelyről azt mondja az írás: «A sechina nem lakozik a mélabú helyén.» A másik annak az embernek tisztos bánkódása, aki tudja, hogy minek van hijával. Így az öröm is. Oktalan ember az, akinek

lényében üresség van és kábán vígadozva nem érzi és nem gondol rá, hogy azt betöltse. Az igazán örvendező úgy jár, mint akinek leégett a háza és lelkében elszenvedte a bajt, de aztán hozzálátott az új ház építéséhez és minden lerakott kő felett örvendezik a szíve.

Végül a megváltásról szól ez a feleletmondás :

Miért?

Mikor a kossovi Rabbi Mendelt egyszer azzal a kérdéssel ostromolták : «Miért nem jó a Messiás?» ő ezt felelte :

«Így szól az írás : „Miért nem jött Jisáj fia sem tegnap, sem ma?“ Halljátok a választ : Miért nem jött el a messiás, Jisáj fia? Mert olyanok vagyunk ma, mint amilyenek tegnap voltunk.»

*

E szemelvények talán fogalmat adnak Buber chasidikus művének jelentőségéről. Ez a mű többet követel az olvasótól, mint passzív tudomásulvételt. Elmélyedést, elmélkedést, introspekciót, önbírálatot, új kezdést, új elgondolásokat követel olvasójától Buber.

«Mióta húsz év előtt» mondja ő, «a chasidikus írással foglalkozni kezdtem, a tan és az út lebegett előttem. De akkor azt hittem, hogy ez olyasmi, amit csupán szemlélni is lehet és szabad. Azóta rájöttem, hogy a tan tanulásra való és az út arra, hogy járjanak rajta. Minél mélyebben tapasztaltam ezt, annál inkább vált a munkásság, amelyre rászántam és melyért kockáztattam életemet, kérdéssé, szenvedéssé és mégis

vígasztalássá is számomra. Azt óhajtom, hogy e könyv olvasói is így járjanak.»

Így agitál, így ébresztget lelkeket Martin Buber chaszidikus könyveivel is. Azt mondja magáról, hogy ő nem chaszid, nem Istenben megállapodott ember, hanem az Istenség világosságáért küzködő, az Istenség meredélyein veszélyeztetett lélek. És mégis ő egyike a mai Izrael nagy tanítómestereinek, nevelőinek.

Jellemző, hogy Németország irodalmi és társadalmi köreiből műveinél és működésénél is többre tartják Buberben az *embert*, a magas intenciójú példaadó egyéniséget. És méltán. Goethe mondotta, hogy mitsem ér az író tehetségének minden mesterkedése, ha nem nyilatkozik meg egy irodalmi műben szerzőjének nagy egyénisége. Ez az egyetlen, ami átmegy a nemzet kultúrájába.

Martin Buber pályája delén áll most. Tavalyelőtt ünnepelték barátai, a mai Németország szellemi vezető gárdája, az ő ötvenedik születésnapját. Nemrég nevezték ki a frankfurti egyetem zsidó vallástudományi tanészékére. Előtte van még az élet gyümölcsöző ősze.

Óróla joggal el lehet mondani, hogy egyéniségének magas intenciói a mai Izrael leghatékonyabb erői közé tartoznak. Számunkra felemelő érzés, hogy reá mint kortársunkra tekinthetünk. Kinek munkásságát állandó figyelemmel kísérjük, kitől rengeteget tanulhatunk, kinek egyénisége és működése a szó legnemesebb értelmében példaadó.

Budapest.

Dr. GEDŐ SIMON.

ÁRNYAK.

Ahogy az évek múlnak, múlnak egyre
S már nem törtetek föl zord sziklahegyre,
Mind sűrűbben keresnek föl az álmok
S hozzám azok a nagyvárosba szállnak,
Kiket elhagytam félszázadja tán,
Ifjúkorom csodás-szép hajnalán.
Most, amikor már rámborul az este,
Besurrannak halkan, föl-fölkeresve.
S minél inkább múlnak napok meg évek,
Álmomban hozzám annál több betéved.
Mind többen jönnek s mindinkább gyakorta,
Számukra nyitva áll az álomporta.
Jön a rabbi, kabátja földig ér,
És a szakálla, mint a hó fehér,
S szól halkan, ősz szakállát megsodorva :
Templomba jársz-e? Hangja nem mogorva,
De szemrehányón néz rám kék szeme
S szívem szégyentől mintha vérzene
S szorongva találok ürügyet, százat,
Mért látom oly ritkán az imaházat.
S jön a tanítóm, egy pici emberke,
Aki belém a tudományt beverte.
Kikérdez újból. Csurog a verejték.
Fejét csóválja, mert sok hibát ejték.
S a Rózsika ez! Atyja fűszeres.
Hányszor rebegtem neki, hogy : Szeress!
Most felém oly szomorúan tekint :
Elhagytál, de én itt vagyok megint!
És jönnek-tűnnek sorba egyre csak ;
Blau koldus, kinek mindkét szeme vak,
Jön a kántor büszkén tekintve szét :
Ki tud kívágni ilyen magas cé-t?

S jön Spitzer, a kopott, vén templomszolga.
 Nincs már hívó, nincs is hát semmi dolga.
 És ideáll mosolyogva elibem
 A plébános és rám néz szeliden.
 Ő most is hirdeti, hogy földre döntsék
 A gyűlölség bálványát, nincs különbség
 Egy ember és más ember között,
 Ne legyen üldöző és üldözött.
 S beszáll most, rám édesen mosolyogva
 Rég holt anyám és kezemet megfogja.
 Megcirogat, megfogja kezemet,
 Mint mikor iskolába vezetett,
 És kérdi: «Fiam, mért vagy halavány?
 Betegség bánt? Sok a gondod talán?
 Itt nincs más, csak gyűlölség, gyötrelem.
 Mire vársz még? Fiam, csak jőjj velem!
 Rég elhagyott falunkba gyere ismét!
 Nézd, kis kertünk feléd mosolyogva int még.
 Én megvetettem újra puha párnád,
 És házikónkban újra jó ágy vár rád.
 Az iskolába jársz te majd megint —
 Mult ötven év, az álom, mese mind!...
 S megfogja szeliden mindkét kezem.
 Gyermek vagyok megint, úgy érzem.
 Elindulunk át erdőn, ligeten,
 Sok régi pajtás vígan int nekem
 És elmarad a gond, a harc, a munka,
 Így indulunk kettesben kis falunkba.

Két ember vagyok. Nappal küzdök itten
 A nagyvárosban csüggedőn a hitben
 S gyermek leszek én minden éjjelen —
 Boldog vagyok, hisz anyám énvelem!

A FILOZÓFIAI KRITICIZMUS ZSIDÓ KÉPVISELŐI.

Ez év áprilisában mult el 150 éve annak, hogy az újkori filozófia alapvető műve, Kant «Kritik der reinen Vernunft»-ja, először látott napvilágot. Kant főművének megjelenése korszakot alkot a filozófia történetében. A Tiszta Ész Bírálata megjelenéséig a filozófia a naiv realizmus és a megismerés korlátlan lehetőségeinek dogmatikus hitében élt. Ebben a művében Kant vizsgálat tárgyává teszi a tudományos megismerés lehetőségét és határait. A tudás lehetősége kétségtelen Kant számára, csak az a kérdés, hogyan lehet azt igazolni. Kant kriticismusa a 19. és a 20. század filozófiájának centruma. A kriticista gondolat megszületése óta ugyanis a filozófia úgyszólván nem más, mint állásfoglalás a kriticizmussal szemben, mellette vagy ellene. A filozófusok vagy kantiánusok, vagy antikantiánusok,* de Kant mellett elhaladni és róla tudomást nem venni — lehetetlen.

Jelen dolgozatunkban azokat a zsidó filozófusokat akarjuk bemutatni, akik a kriticizmus principiumait terjesztették vagy továbbfejlesztették, meggazdagítva az eredeti gondolatot zsidó eszmetartalommal.

* L. Grózinger M. József, Kant metafizikai törekvései. Pécs, 1927.

I.

Kant hatása a felvilágosodás korának zsidóságára.

Mint a felvilágosodás filozófiai betetőzője, Kant tartós befolyást gyakorolt a művelt zsidó nagyközönségre. Kant volt a művelt zsidók divatfilozófusa. Schleiermacher szerint három vagy négy művelt zsidó családapa közül legalább az egyik kantianus. A szakfilozófusok is Kant műveivel foglalkoztak. Mendelssohn Mózesre ugyan, amint máshol* kimutattuk, Kant nem lehetett hatással, de annál inkább tanítványaira, akik Kant filozófiáját a művelt nagyközönség körében igyekeznek népszerűsíteni. Ebben a munkában az első hely Markus Herz-et, a berlini zsidó kórház orvosát illeti.

Herz (1747—1803), Kant kedvelt zsidó studiózusa, volt az első, aki szélesebb művelt rétegekben terjesztette a kriticismusnak a kultúremberiség egész gondolkodását gyökeresen átalakító eszméit. Népszerű felolvasásait Berlin minden néprétege látogatta. A királyi család tagjai, Berlin magasrangú tisztjei és hivatalnokai is szívesen hallgatták. A kortársak között kevesen voltak, akik Kant fogalomrendszerét a filozófiában kevésbé jártasok előtt úgy tudták volna előadni, mint Herz. Hiszen maga a mester a következő, igen hízelt szavakkal tüntette ki kedves tanítványát: «Mendelssohnra, Tetensre és Önre számítottam leg-

* L. M. Josef Grózinger, Geschichte der jüdischen Philosophie und der jüdischen Philosophen von Moses Mendelssohn bis zur Gegenwart. Erster Band. Von Moses Mendelssohn bis Salomon Maimon. Berlin, Philo-Verlag, 1930.

inkább». A kanti filozófia genézisében jártasok előtt ismeretes, hogy Kant 1770-től 1781-ig egy sor írást sem publikált. E tizenegy esztendőre vonatkozóan a Herzcel folytatott levelezés ad felvilágosítást. 1772. február 21-én kelt levelében értesíti szeretett tanítványát arról a szándékáról, hogy meg akarja írni A Tiszta Ész Bírálata, és amikor az óriási mű végül 1781-ben elkészül, ugyancsak Herz az, akinek Kant tudtára adja, hogy az a munkája, amelyet három hónap alatt gondolt kidolgozhatónak, kilenc évet vett igénybe. Bizalommal fordultak tehát hozzá és örömmel sereglettek a tudást szomjazó művelt nők és férfiak Herz előadótermébe, mert benne látták Kant kongeniális megértőjét. Herz indította meg azt a szellemtörténeti folyamatot, amely Bendavidon, Maimon Salamonon és Cohen Hermannon át vezetett a mai kantianizmushoz.

A másik, Mendelssohn köréhez tartozó filozófus, aki Kantnak egyik legbuzgóbb propagátora, Lazarus *Bendavid* (1762—1832). Ami Herz Németországnak, az volt Lazarus Bendavid Ausztriának. Bécsben az ő felolvasásai tették Kantot ismertté. Kant nehézkes kifejezési módja megakadályozta filozófiájának elterjedését a művelt nagyközönség között. Bendavid nem magyarázta bele Kant filozófiájába a saját filozófiáját, hanem igyekezett az eredeti szöveg alapján, mindenki előtt érthető előadásmóddal a homályt eltávolítani. Ötvenhét felolvasása, amelyet Kant három Kritikájáról tartott, mindent magában foglal, amit Kant tanított. Ő maga mondja, hogy elődjeivel szemben, akik Kantot igen absztrakt módon, vagy nagyon röviden, vagy nagyon hosszadalmasan tárgyalták, ő azt óhajtja,

hogy Kantot a lehető legrövidebb és a legegyszerűbb módon mutassa be. Ez valóban sikerült is neki.

A harmadik a zsidó kantianusok sorában Salamon Maimon volt (1754—1800). Az ő élete nem volt oly harmónikus és kiegyensúlyozott, mint e szellemi kör első két tagjáé. Küzdelem, nélkülözés, lemondás, mellőzés, megvetés és örökös bolyongás volt osztályrésze, de a mostoha viszonyok ellenére is az elsők közé küzdötte fel magát. Nem mindennapos tehetségét Kant maga is nagyra becsülte.

Kantnak Herz mutatta be Maimont. A bemutatkozás Herznek Kanthoz 1789. április 7-én írt levelében történt. Herz a következőket írja: «Maimon Salamon úr, néhány év óta lánge sze, éleselméjűsége és szorgalma révén különös módon majdnem az összes magasabb tudományokban jártasságra tett szert és főleg az utóbbi években úgy elsajátította az Ön filozófiáját, vagy legalább is az Ön filozófálási módját, hogy bizalommal állíthatom, hogy a Föld jelenlegi lakói közül ő azon kevesekhez tartozik, akik Önt egészen megértették és felfogták». Amikor Kant elolvasta Maimon Transzcendentális Filozófiáját, az elragadtatás hangján beszél a műről és szerzőjéről, s ettől fogva rendszeresen levelezik vele. Kant azt írja Herznek, hogy az összes kortársak között nincs még egy gondolkodó, aki őt úgy megértette volna, mint Maimon Salamon.

Kant filozófiájának eme tökéletes megértéséből következik Maimon megkülönböztetett állásfoglalása a kriticismussal szemben. Maimon filozófiai beállítottsága más, mint a többi korabeli kantianusé. Herz és Bendauid nem foglalnak állást Kanttal szemben, csak ma-

gyarázzák a mester szavait, de nem bírálják. Ők megértetni, de nem továbbfejleszteni óhajtják Kantot. Maimon azonban már a kritikus szemével nézi Kant filozófiáját.

Kant szerint a Ding an sich az a megismerhetetlen, kívülről ható valami, amit tudatunkban az érzeteket kelti. Maimon nem vesz fel kívülről jövő hatást, a Ding an sich szerinte a racionális megismerés határát jelző fogalom, az érzetek pedig «a tudat differenciáljai». A kanti «ideákat» fantazmagóriáknak mondja és a hallucinációk fantasztikus birodalmába utalja. Még az etikában is eltér Kanttól. Maimon szerint nem a cselekvés maximája, hanem a cselekvés maga határozza meg valamely tett erkölcsi voltát. Megegyezik Kanttal abban, hogy csak akkor vagyunk szabadok, ha nem heteronóm, külső indítékok determinálják cselekedeteinket, hanem az autonóm, törvényhozó lelkiismeret, a kategórikus imperativus kötelező szózata. Kant szerint a szabadság csak többé-kevésbé megvalósítható eszmény, érzékfeletti idea, úgynevezett határfogalom. Evvel szemben Maimon a szabadságot konkrét és tapasztalati valóságnak tartja, amiért is mindenki tettéért felelősségre vonható, mert mindenki szabad ura elhatározásának. Kantnál Isten fogalma is csak ideális fogalom, úgynevezett regulatív, szabályozó eszme. Maimonnál Isten léte valóságos lét, pozitív realitás, életet formáló és életet fenntartó konstituens, az egész világ fenntartója.

II.

Zsidó újkantiánusok.

Az eddig tárgyalt zsidó kantiánusok nem nézték Kant filozófiáját zsidó szemszögből. Herz és Bendavid népszerű előadásaikban nem kutattak Kant filozófiájában zsidó vonatkozások után és Maimon sem keresett kapcsolatot a kanti filozófia és a zsidóság eszmei tartalma között. Az ebben a fejezetben tárgyalásra kerülő zsidó kantiánusokat elsősorban az jellemzi, hogy Kant bölceletében ama filozófiai elemek után kutatnak, amelyek a zsidóság gondolatvilágával összhangba hozhatók. Hermann Cohenről és iskolájáról később fogunk szólni. Előbb Moritz *Lazarus* kantizmusát óhajtjuk bemutatni, mégpedig «Die Ethik des Judentums» című kétkötetes műve alapján.*

Lazarusnak a zsidó etikáról szóló művét bírálva, Hermann Cohen azt állapítja meg, hogy e mű egész tartalma Kant filozófiájában gyökerezik. Valóban Lazarus műve a rabbinikus irodalom erkölcsi vonatkozásait Kant etikájával igyekszik összeegyeztetni. Lép-ten-nyomon hangoztatja Lazarus az eszmék feltűnő rokonságát és a szóban lévő műve második kötetének Bevezetésében nyíltan azt tűzi ki céljául, hogy rámutasson a kanti gondolat és a zsidó szellem hasonlóságára.

Miben nyilvánul meg ez a hasonlóság?

Kant szerint az erkölcsi törvény nem Isten pa-

* Lazarus helyéről a filozófia történetében máshol szólunk. (L. említett munkám legközelebb megjelenő második kötetét: Von Nachman Krockmal bis Moritz Lazarus.)

rancsaként, hanem mint az eszmény személytelen követelménye kötelez. Az erkölcsiség független minden személyes törvényhozótól. Kant eme racionálisztikus erkölcstanítása hasonlít a Talmud Jósua traktatus 67 b lapján kifejtett törvénymagyarázathoz, amely szerint a törvény független minden törvényhozástól. Ezért olvashatjuk Kiddusim traktatus utolsó misnájában, hogy Ábrahám már a szinaji törvényhozás előtt minden parancsolatot megtartott. Azt akarja ezzel illusztrálni, hogy Ábrahám saját lelkéből merítette az erkölcsi tanításokat, a nélkül, hogy azokat valahol megírva találta volna.

Mint a Talmud, úgy hirdeti tehát Kant is az íratlan törvények primátusát. Nem a törvényhozás fellebbezhetetlen parancsa, nem autoritativ kényszer lehet erkölcsiségünk mértékzsinórja, hanem belső meggyőződésünk, amint ezt a Deuteronomiumban olvashatjuk, amely szerint az erkölcsi tanítás «szánkban és szívünkben van, nem pedig túl a tengeren». Kant nyelvére lefordítva, ezek a bibliai szavak azt jelentik, hogy az erkölcsi törvény nem heteronóm, hanem autonóm. Erőltetettnek látszik ugyan, de mégsem elfogadhatatlan Lazarusnak az az interpretációja, hogy Kant kategórikus imperativusa a Deuteronomium 23. fejezetének harmadik mondatából is kiolvasható. Az elveszett tárgy visszaadásáról van szó ebben a versben és azzal fejezi be, hogy a megtaláló nem zárkozhatik el a visszaadás elől. Vagyis ez a mondat azt jelenti, amit Kant kategórikus imperativusa fejez ki: a belső, kikerülhetetlen szükségességet, a lelkiismeret parancsát.

Az a talmudi tanítás is, hogy minden cselekedetünk

a Tóra nevében (lisemá) és egész életirányunk az Isten nevében (lesém sámájim) szabályoztassék, magában foglalja Kantnak azt a gondolatát, hogy erkölcsi habitusunk, etikai magatartásunk mozgatóereje nem gyökerezhetik önös érdekekben, hogy cselekvésünk motívumai csak morális eredetűek lehetnek.

Ha Lazarus még élne, bizonyára tiltakoznék az ellen, hogy Hermann *Cohent* állítjuk melléje, aki pedig oly kíméletlenül bírálta az «*Ethik des Judentums*» c. művét. De ezt a sorrendet a kronológiai igazságon kívül még az is igazolja, hogy Cohen irodalmi működését a Lazarus és Steinthal alapította «*Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*»-ban kezdte meg.

Ezidőtájt a német filozófia nagyon sivár képet mutatott. Hegel halála után (1831) a német spekulatív szellem hanyatlott. Ellenhatásaként a Büchnerek és Vogtok durva materializmusa jelentkezett, amely a szellem önálló létét tagadta és minden pszichikai megnyilvánulást fizikai inger pusztá reakciójának vagy fiziológiai visszahatásnak tartott. Számukra ismeretelméleti és etikai kérdések nem az intellektus fóruma előtt, hanem a laboratóriumban dőlnek el. Ebben a korban a ráció hatalmát hirdetni — kilátástalan vállalkozásnak látszott. De Cohen előtt nem tetszett annak. A «*Kants Theorie der Erfahrung*»-jában az ész mindenhatóságát hirdette és e mű megjelenési éve (1871) a neokantianizmus idealizmusának megszületését jelenti.

Nézzük most már Cohen filozófiáját közelebbről. A «*System der Philosophie*» három vaskos kötetében, a «*Religion der Vernunft*» c. könyvében és a többi, itt

fel nem sorolható műveiben Hermann Cohen kifejtette, hogy az ismeretelmélet, az etika, az esztétika, a vallásfilozófia, a kultúrfilozófia problémái csak a logos, a ratio útján közelíthetők meg. E felosztás alapján beszélünk a következőkben Cohen tiszta ismereti logikájáról, tiszta akarati etikájáról, tiszta érzelmi esztétikájáról és tiszta racionális vallásfilozófiájáról.

Az ideákról elmélkedve, Kant azt a paradox tételt állítja fel, hogy a gondolkodás történetében nem egészen szokatlan jelenség, hogy valamely szerzőt gondolatainak összehasonlítása útján jobban megértsünk, mint ő maga megértette magát. Amit Kant Platóval szemben érzett, azt érezte Cohen Kanttal szemben. Ezzel az érzéssel kezdte Kant rekonstruálását és csodálkozott a fölött, hogy alapfogalmai értelmét eddig nem fogták fel helyesen.

A legsűrűbb homály az *ismeret* problémájára nehezedett. Az ismeret fogalmát kellett ezért mindennekeelőtt a pszichológizmus salakjától megtisztítani. Ismereten pszichikai folyamatot, megismerési aktust értettek. Ha azonban az ismeret egységét biztosítani akarjuk, nem szabad rajta pszichológisztikus megismerést értenünk. A pszichológisztikus ismeretelmélet passzivizmusával szemben Cohen az ismeret aktivitását hirdeti. Az ismeret nem a külvilági tárgyak behatására reagáló affekció, nem eredmény, hanem kezdet, eredet (Ursprung), amely megteremti, létrehozza a tárgyat. Az ismeret az az abszolút priusz, amely feltétele, *hypothesis-e*, alapvetése (Grundlegung) minden tárgynak. A lét alapjait a gondolkodás teremti meg. A gondolkodás az eredete minden létezőnek, a prin-

cipiuma, a kezdete minden valóságnak. A tiszta ismeret nem adottságok szintézise. A szintézis fogalma helyébe, amely mindig feltételez valami adottságot, a létrehozás, az «Erzeugen» fogalma lép, amely minden adottságtól függetlenül maga teremti meg, maga hozza létre a tárgyi világot.

Ennek megfelelően a *logika* feladata abban áll, hogy a gondolkodás alapvető, létrehozó momentumait állapítsa meg, vagyis a logika centrális problémája az eredet mibenlétének a megállapítása. Az eredet logikája az ismeret létrehozó tényezőit kutatja és megállapítja, hogy a lét a gondolkodás szüverén hatalmának a szülötte, hogy a gondolkodás teremtő szintézise képes a létet nemcsak felfedezni, hanem létre is hozni. A külvilág tárgyai, a lét formációi — mind csak kérdőjelek a gondolkodás számára, amely ezeket a kérdéseket megfejt, azaz választ adó funkciójában valósággá formálja. Az eredet gondolkodása egy folyton áradó, lüktető funkcióprincípium, amely a feléje özönlő kérdéseket kategóriai segítségével megoldja. Az eredet gondolkodása nem befejezett statikus állapot, hanem dinamikus folyamat. A dolgok nem adottak, hanem *feladottak*, a gondolkodás nem merül ki az adottak befogadásában, hanem a feladottak spontán megoldásában. Az eredet gondolkodása a transzcendentális módszer legmegfelelőbb kifejezése, mert keresi az utat a feladott kérdések megoldásához és ezt az utat az «Erzeugen»-ben, a dolgok létrehozásában, a tárgyak független teremtésében látja meg. A tárgyi szféra feladott kérdéseinek egyetlen lehetséges választ csak az eredet gondolkodásában találhatjuk meg, amely a tár-

gyak titokzatos szövevényét kibetűzi és olvashatóvá teszi.

A tárgyak ily módon történő megszólaltatása, a metódus illetően értelmezése avatja Cohent igaz zsidó filozófussá. Hermann Cohen, a coswigi zsidó tanító fia, a talmud neveltje volt, akit jámbor apja korán megismertetett a talmuddal, amely rendszerének nemcsak külső architektónikájára, de egész tartalmára is rásütötte bélyegét. Az öreg coswigi tanítónak, aki minden vasárnap Dessaubá utazott gimnázista fiához és az egész napot a héber stúdiumok mélyítésére vele töltötte, sikerült a talmudi dialektikát fiával úgy elsajátíttatni, hogy az sohasem tudta magát alóla felszabadítani, hanem beleszótt, beledolgozta saját rendszerébe. Cohen «metódizmus», amely nem kész eredményekre, hanem fáradhatatlan gondolkodási tevékenységre és végnélküli kutatásra, feladott kérdésekre való válaszdadásra és szüntelen igazságkeresésre irányul, a talmud módszerében, a rabbinikus tanítási eljárásban gyökerezik.

Ha logikájában megtaláljuk kutató módszerét, *etikája* viszont a zsidó próféták tanításának modern filozófiai újjágondolása.

Minden időben akadtak szkeptikusok, akik a filozófia értékét kétségbe vonták, de az etikáét soha. Amikor Sokrates az etikát mint tudományt felfedezte, egyúttal az embert is felfedezte. Az ember azonban nem mint egyén érdekli az etikát, hanem mint szociális egyéniség. Az individuum tárgyalása az antropológiába és a pszichológiába tartozik. Az etika azonban nem függhet a pszichológiától, mert az utóbbi a fiziológiá-

val való kapcsolata miatt materializmushoz vezet, amelyet az etikától távol kell tartani. Kant megkülönböztetése a Sein és Sollen, a lét és kellő között szabja meg az etika tárgyát. Ezért nem is keletkezhetett Kant előtt igazi etika. Az egyén naturalizmusa uralkodott a Kant előtti etikában. A kanti gondolkodás a jó vagy tiszta akaratot teszi meg az etika tengelyévé. Az akarat tisztaságát a Sollen, a *kellő* fogalma biztosítja. Az az akarat, amelyet nem a Sollen sugall, nem akarat, hanem vágy, és mint ilyen, a pszichológiába, nem pedig az etikába tartozik. Az etika a tiszta akarról szóló tudomány, arról az akarról, amely a kötelességteljesítés abszolút eszményének keresésében merül ki. Nem az egyén az etika ideálja, hanem a közösséggel szemben érzett kötelesség önzetlen teljesítése.

Ezért az összes tudományok közt a jogtudomány áll a legszorosabb viszonyban az etikával, mert az egyén és a közösség közti korrelációt az etika mellett a jogtudomány fejezi ki a legtisztábban. Az etika célja a humanizmus, a társadalom, az egész emberiség morálizálása, ami az államban, a jogban valósítható meg a legbiztosabban. A tiszta akarat, az emberiség szolgálatába szegődött morális egyéniség itt valósulhat meg igazán. A tiszta akarat tendenciája nem az egoisztikus örömkeresés és fájdalomkerülés, hanem az eszményi feladat keresése, az erkölcsi ideál megvalósítása. A tiszta akarat az öntudat autonóm törvényhozására, az erkölcsi világrend realizálására, a praktikus ész hegemoniájára irányul, az egyéni boldogságot biztosító legalitás helyett a moralitás uralmát követeli. Az érdek heteronómiája helyébe az öntudat autonómiáját, a

szabadságot teszi. Minthogy azonban a szabadság csak az intelligibilis világban található, ezért a tiszta akarat az intelligibilis világ felé mutat, az ideálok honába való jutást óhajtja és az erkölcsi világrend eljövételét célozza.

Az eljövendő morális világrend felé tekintés jellemzi a tiszta akarat etikáját. Az eddigi etikák a jelenben gyökereznek és a múlt aranykorára mutatnak. Az eddigi retrospektív etikákkal szemben a tiszta akarat etikája prospektív, mint a próféták etikája, amely szintén a jövőre utal. Az elmúlt dicső aranykorra visszatekintő görög mítosszal ellentétben, a próféták a jövőt remélik, azt a jövőt, amikor az ideálok bizodalma megvalósul. A messiánikus jövőbe vetíti a próféta a moralitás eszményének a megvalósulását, amikor a háború által szétszakadt emberiség egy nagy közösségben fog egyesülni és a tiszta humanizmus eszménye valóságot ölt. A tiszta akarat etikája a prófétizmus messzianikus ideáljaihoz való közeledés feltételeit keresi. A prófétai ideálok megvalósításának feltételei abban az őshatalomban és erőben keresendők, amely minden valóság alapja és teremtetője. Isten fogalma biztosítja számomra a prófétai eszmények valóraválását, az erkölcsi ideálokban való tökéletesedés lehetőségét.

Cohen etikájának a zsidó prófétizmusban való ki-
csendülését a hivatalos filozófia nem tudta megbocsátani. Azt vetették szemére, hogy a prófétai eszméket hirdető etikájával a német filozófia elzsidósítását célozta és Kuno Fischer a *«Mehr Rasse als Philosophie»* ismert kitételével intézte el Cohen tanításait. Cohen etikájában valóban a zsidó erkölctan alapelveinek al-

kalmazásával állunk szemben. Azonban kicsinyesség volna azt a fajelmélet szempontjából nézni, inkább bámulni kell azt az etikai szenvedélyt, amely a marburgi filozófus-prófétát fűtötte.

Etikája zsidó eredetét csak könyve olvasása közben árulja el Cohen, *vallásfilozófiájának* zsidó alapjait azonban már könyve címével adja tudtunkra: vallásfilozófiai főműve a «Die Religion der Vernunft aus den Quellen des Judentums» címet viseli. Forrásokul pedig a pentateuchus és a próféták mellett a zsoltárokat, a példabeszédeket, a midrást, a talmudot, az alexandriai filozófiát, a biblia-exegézist, Maimonidest, Jehuda Halévit, Ibn Gabirolt, a pijutköltészetet stb. jelöli meg.

A vallás, melynek egyedüli forrása és kizárólagos kritériuma Cohen szerint csak az ész lehet, az etika kiegészítőjeként fogható fel. Az etika nem ismeri az individuumot, és tárgya nem az egyes ember, hanem az emberiség. Ezért van szüksége az etikának kiegészítésre a vallás által, amely az egyes embert egyenjogúnak proklamálja az emberiséggel. Az ember mellett Isten a vallás másik kardinális fogalma; Isten viszonya az emberhez és a világhoz a vallásfilozófia tárgya.

A monoteizmus egységfogalma nem jelenti Isten egységét a politeizmus sokistenségével szemben, hanem Isten egyetlenségét a kozmosszal, a világegyetemmel szemben. Az egység (achdut) helyettesítése az egyetlenség (jichud) fogalma által azt jelenti, hogy az egyetlen Isten létével szemben minden más lét semmis. Egyedül Isten a lét hordozója, az egész világ Isten

egyetlenségével szemben csak nemlét. Az egész létező világ Isten létében gyökerezik, minden ezen a világon Isten lényegében létezik csak, amely egyedül változatlan és örökké fennálló a változatos természet forratagában. Isten egyetlen léte a világ immanens oka, a mindenség teremő principiuma.

Isten egyetlensége mellett az ember egyetlensége Cohen vallásfilozófiájának második sarkalatos problémája. Az előbbi Isten viszonyát az emberhez, az utóbbi az ember viszonyát Istenhez tárgyalja a kinyilatkoztatás fogalma segítségével. A kinyilatkoztatás aktusában az ember Isten korrelatívumává válik. A kinyilatkoztatás tartalmát észelvek alkotják és az Isten és az ember közt fennálló viszony elemei ezekből az észelvekből adódnak. Mint ahogy Becalél, a bírák, a próféták Isten szellemében részesedtek, akként válik ama korreláció által az ember szelleme Isten szellemének részesévé. Az összekötő kapocs, a korrelatív mozzanat Isten és ember között az ész, elsősorban az etikai, a gyakorlati ész. Az ismert tizenhárom attributum nem Isten, hanem a cselekvés attributumai, a cselekvés normái az ember számára. Ezek az attributumok Isten lényétől kölcsönzik normatív hatásukat és mintaképpül szolgálnak az embernek. A korrelatív viszony által az ember intenzív indítékot érez magában Isten szelleméhez közeledni, Isten szentségében, a sechinában részesedni. Az embernek sohasem sikerült még tetteiben és cselekedeteiben szentté válni, de a feladat teljesítését célozni, a tökéletesedés felé haladni az emberi célok legszebbike, amit a korreláció kölcsönös kapcsolata elősegít. Az erkölcsi követelményeknek meg-

felelően cselekvő ember főcélja csak az lehet, hogy Istennel a korrelációt keresse és fenntartsa.

A korreláció megvalósításához a felebaráti szeretet gyakorlása vezet. Az Istennel kötendő korrelációt megelőzi az emberek közti korreláció, az egymást segítő és szerető emberek korrelációja teremti meg a lehetőségét annak, hogy az Isten és az ember között fennálló korreláció állandósuljon. Így jön létre a szeretet hármas alapformája: Isten szeretete az ember iránt, az ember szeretete Isten iránt és az ember szeretete az ember iránt. A felebaráti szeretet a szeretet első állomása, amely az összemberiség szeretetéhez, a humanizmushoz vezet. A szociális érzés ápolása az egyetemes szeretet magasztos eszméjének megvalósítását teszi lehetővé és magában hordozza az ideális emberiség prófétai meglátásának, a messzianizmus megvalósulásának feltételeit. A szeretet legmagasabb formája az ember szeretete Isten iránt. Az Isten iránti szeretet nem érzéki, hanem az idea szeretete, az erkölcsi cselekvés ősképe, az erkölcsiség mintaképe, a szeretete, a jóság ősforrásának a sóvárgása. Az Isten iránti szeretet nem teomorfisztikus hasonulást, nem egyesülést és nem panteisztikus egységet jelent, hanem közeledést, folytonos törekvést a legmagasabb ideál felé, az isteni korreláció útján létrejövő messzianisztikus feladatok megvalósulása felé.

Az egyetemes szeretet fogalma döntő szerepet visz Cohen *esztétikájában* is. Az esztétika és etika mellérendelt tudományok. Mind a kettő a szabadság ideálját célozza a törvényszerűség keretén belül. Az etika az erkölcsi szabadságot az egyén önszabta törvényszerű-

ségében látja, az esztétika a szabadságot a lángész törvényszerűségének fogja fel. Az etika és az esztétika közt fennálló viszonyból következik, hogy az esztétika feladata az erkölcsiség újjáalakítása. Ezért kiküszöbölendő az esztétikából minden affektív mozzanat, minden, ami a gyönyör és fájdalom fiziológiai és lélektani tulajdonságaira épít és egyedül az esztétikai tudat tiszta érzelve lehet tárgya. Mint a logikában az eredet teremtet, spontaneitása és az etikában az akarat aktivitása, úgy érvényesül az esztétikában az érzelmek érdekmentes tisztasága, az esztétikai tudat alkotó géniusza. A tiszta érzelmek centrális funkciója a tiszta szeretet, a szeretet minden ember iránt, az emberiség egyetemes szeretete, amely a művész alkotásában és a műélvezetben jut kifejezésre. Az erkölcsi motívumokból következő esztétikai szeretet az emberi méltóság iránt a műtárgyban nyilatkozik meg a legtisztábban. A tiszta érzelmek esztétikája a humanitás eszméjével esik egybe.

A humanitás mellett a jó ideáljának hite mondható a második esztétikai kritériumnak. A bizalom az eszmények megvalósulása iránt az etikában csak követelmény marad, a vallásban csak mint remény csillan fel; a művészetben azonban valósággá válik. A tökéletes művészetben a jó ideálja teljes megtestesülést nyer.

A tiszta érzelmek feltétele a művész énjének és a műtárgy között fennálló korrelációban van. Módszeres igazolását az érzelmek tisztasága attól a felső fogalomtól kapja, amely az én és a tárgy közvetítését végzi. Ez a felső fogalom a szépség fogalma, amely a legalkal-

masabb arra, hogy az érzelem tisztasága és a műtárgy tisztasága között közvetítsen. A szép fogalma azt jelenti, hogy nem lehet a művészet tárgya, ami a szépség fogalmával ellentétben áll. A szépség momentumai a fenséges és a humor. A fenséges a szépség integráló mozzanata. A fenséges az egyetemes szeretet utáni végtelen vágy kifejezése. A szépség két mozzanata, a fenséges és a humor, elősegítik a szépség ideáljának, amely csak mint a tiszta érzelem feladata szerepelhet, valóraválását. A szép megvalósulása a feladata minden igazi művészetnek, amely örökös törekvést jelent a tökéletesedés felé.

A marburgi professzor filozófiájának híre az egész világot bejárta. Mindenfelől — Spanyolországból, Oroszországból, Lengyelországból stb. — jöttek egyetemi hallgatók és főiskolai docensek Marburgba, hogy személyesen hallgassák Cohen filozófiáját. A párizsi Sorbonne egyik legtehetségesebb hallgatónőjét, Alice Stériadot küldte Marburgba, hogy az eredeti forrásnál ismerkedjék meg a mester filozófiájával. Alice Stériad azután «L'interprétation de la doctrine de Kant par l'école de Marburg» című könyvében részletes beszámolót adott a marburgi filozófiáról.

Cohen filozófiájának legmegbízhatóbb interpretálója a korán elhunyt Benzion Kellermann és a nemrég meghalt Franz Rosenzweig voltak. Cohen követői közül kiválnak: Ernst Cassirer, a hamburgi egyetem filozófia tanára, és a berlini Arthur Liebert, a «Kantstudien» kiadója.

Említést kell még tennünk a magyar zsidó újkantiánusokról. *Alexander Bernát* és *Bánóczi József* a mult

század hetvenes éveiben a német egyetemekről újkantiánus szellemtől áthatva tértek vissza.* Kant «Kritik der reinen Vernunft»-ját közösen fordítják le és adják ki az általuk megindított Filozófiai Írók Társaságában. A Kritik der reinen Vernunft megjelenésének századik évfordulójára, 1881-re pedig Alexander Bernát megírja Kantról szóló munkájának első kötetét, amelyet a Tudományos Akadémia a Marczibányi jutalommal tüntetett ki.

Budapest.

Dr. GRÓZINGER M. JÓZSEF.

PAP IZSÁK: VERSEK.

Jom-kippur.

Tárult tenyéren szent áldozatot,
Szívemet hoztam, Uram, eléd, —
Szomorú, véres, égő sebét
Megláthatod.

Lázban vonaglik, kín veri, marja,
Lágy öle tépett, árka szakadt,
Gennyes fekély a síma falat
Töri varba.

Sebe hullt álmok tar temetője,
Holt hite vérben róla csorog,
Mult napok, évek, ostorosok,
Belenőve.

* L. Grózinger M. József, Alexander Bernát. A Pesti Izr. Hitk. Alápitv. Reálgimnáziumának értesítője az 1927—1928 iskolaévről.

Ma ős fájdalom lecsillapodik,
 Balzsamos ír hull bús sebekre,
 Fölötte, ki jön jaj-szepegve,
 Hajnalodik.

Beteg szívemmel — csönd — odacsúszok,
 Hol oltár lépcséje fölfele lép
 S leteszek búnt, bajt szótlan eléd,
 Te mind tudod.

Minden tetőled, minden tehozzád.
 Örök, téphetlen köldök-zsinór,
 Alázat, véték, keserü kór
 Száz-egy orcád.

Ma rám teríted fölébem hajlott,
 Lágy mosolyod, — tiszta, fehér lent
 S öledbe rejtéd szívem, a szent
 Áldozatot.

A pallón.

Uram, a vékony palló vad vizek felett,
 Mely keskeny útján túlra átvezet,
 Bánat-terhétől törni hajol
 S rémek leskődnek a híd alól.

Már minden mult, — előtte semmi,
 Csak vinni a sorsot s menni, menni,
 Csak várni, az útnak hogy vége szakad
 És mállik a palló nagy súlya alatt.

Túlhan a part már éjbe borul,
 Csöndje elárad, bús köde hull,
 Megroskad a palló, inogva recseg, —
 Én Uram, Isten, add a kezed.

Csend, béke.

Valahol csend van, valahol béke,
 Bókoló szívemmel hadd megyek el érte,
 Átgázolok bűnön, kínon, könnyön, véren
 S hozzá közeledvén meghajtom a térdem.

Meghajtom a térdem, borulok elébe :
 Istenem és mátkám, — szép, fehér a képe,
 Elbujtatom arcom bársony-köpenyében,
 Rámhajol és békét csendesít fölébem.

Monor.

NAGYMAGYARORSZÁG ZSIDÓ KÖZÉPISKOLÁI.

Az IMIT tavalyi Évkönyvében (222—258. l.) összefoglaló tanulmányt közöltem «Németország zsidó középiskoláiról», mely némi változtatásokkal és pótlásokkal a breslaui «Monatsschrift» 1931. évi 1—2. füzetében is megjelent. Most továbbvezetni és kiegészíteni akarom ezt a témakört egyelőre ama zsidó középiskolák rövid ismertetésével, melyek Nagymagyarország területén létesültek. Az elszakított területeken a zsidóságnak is alkalmazkodnia kellett az adott körülményekhez, és bár érzésben hű maradt régi hazájához, iskolaügye nyelvében, szellemében számot kellett vetnie új fenhatósága követelményeivel. Ám az imperiumcserével együttjáró súlyos lelki válságok másféle megoldásoknak is előkészítették a talajt, melyek a zsidónemzeti álláspont szintje felé közeledtek vagy azon álltak. Így

az itt tárgyalandó iskolák sorozata még változatosabb, érdekesebb képet ad, mint a tavaly tárgyalt egyöntetűbb, egy szellemtől áthatott német iskolák sora.

1. Izr. felső kereskedelmi iskola, Nagykanizsa.

Megesonkított Magyarország délnyugati határához közel fekszik hazánk legrégibb zsidó középiskolája, az egyetlen, mely kezdetétől mai napig a gyakorlati kiképzést és kereskedelmi oktatást tartotta szem előtt. Nagykanizsának, a zalai és szomszédforgalmi cserekereskedelem virágzó gócpontjának, melynek jómódú zsidóságába korán befészkelte magát a felvilágosodás szelleme, már II. József ideje óta volt zsidó iskolája. A múlt század 30-as éveiben egy előkészítő tanfolyamon kívül, melybe négyéves gyermekeket vettek fel, volt három osztálya, mindegyik azonban két évfolyamból állott, úgy hogy a tanulók iskoláztatása hét évig tartott.* 1841-ben került oda Löw Lipót rabbinak, abban az időben, amikor hatalmas lendületet vett a zsidók emancipációjának ügye. Nagy volt a felbuzdulás, a bizakodás, a cselekedni akarás, hisz az egyenlő jogok az új honpolgároknak egyenlő kötelességeket is jelentettek. Így Löw Lipótnak rövid páresztendős lelkipásztorkodása alatt sikerült községét rábírní arra, hogy nemcsak kétéves osztállyal és külön leányosztályokkal bővítette iskoláját, hanem csinos, egészséges iskolaépületet is emelt számára, melyben a kereskedelmi

* A tanítás szelleméről, zsidó jellegéről (mindennapi istentisztelet, péntek délután szidra- és haftaraolvasás) l. Villányi Henrik: A nagykanizsai izr. hitközség tanintézeteinek története. 1891.

iskola ma is elhelyezést talál. Az eleminek ez a felső osztálya (mely tulajdonképpen már a középiskola negyedik osztályának felelt meg) merőben gyakorlati irányú,* mint ahogyan Nagykanizsán alakult ezidőtájt az első «iparos- és kézműves-egyesület» és a tanoncok oktatására hazánk legelső alsófokú ipariskolája. Bár a tanítás nyelve a német volt, egyes tantárgyakat honi nyelven adtak elő, a harmadik osztálytól kezdve franciául is tanultak. Kiváló érdemei vannak e téren a nagyműveltségű «igazgatóságnak» (iskolaszék),** valamint az intézetek első pedagógiai vezetőjének, Eichberg Adolfnak, kinek tanítványait — köztük számos keresztényt is — messze földön keresték, főleg nyelvismerteik, tetszetős kézírásuk és kereskedelmi jártasságuk miatt.

A Thun-féle Organisationsentwurf (1854) megtiltotta másfelekezetűek oktatását, megszüntette a magyar nyelvet az elemiben, ellenben megengedte, hogy az iskola egy új, kétév folyamatos osztály nyitásával reáliskolává fejlesztesse, mely tulajdonképpen kereskedelmi iskola volt és osztrák mintára gyakran Real-Commercialschule néven szerepel. Hosszabb ingadozás után csak 1890-ben alakult át az intézet államilag elismert felső kereskedelmi iskolává; ennek alsó fokozatául a hitközség ugyanabban az esztendőben négy-

* Löw L. ezen az alapon «Útmutatást» is szerkeszt «a nagyobb zsidó községek kebelében intézendő reáliskolák szerkesztésére, fenntartására és kormányzására».

** Egyik különösen vonzó egyénisége a héberül író és verselő Löwy József, l. Magyar írók a bécsi héber sajtóban c. könyvismertetésemet. M. Zs. Szemle 1930. 7—12. szám.

osztályú polgári iskolát léptet életbe. Az intézet német-nyelvű krónikása,* az 1868—1916 vezetőhelyen működött Bún Samu, méltán büszkélkedik a hitközség eme «kultúrmű»-vével, mely az ABC-foktól az érettségig felvezette tanítványait és mely «a hazai művelődés történetében kiváló helyet biztosít Nagykanizsának.» Sajnos, a polgári iskola 10 évi eredményes működés után (1902) beszüntette működését, «az asszimiláció áldozata» — mint Winkler dr. főrabbi írja — ellenben a felső kereskedelmi iskola, amely 1893/4-ben bocsátotta ki első abiturientienseit, a tavalyi 70. jubiláris esztendőig összesen 1109 érettségi bizonyítványt adott ki; a világháborúban 54 volt tanítványával áldozott a hazának és az országos törvényeknek megfelelőleg 1919-ben négyosztályúvá fejlődött.

Az elmúlt tanévben összesen 147 tanuló látogatta az iskolát, kik közül csak 52 volt zsidó, 84 katolikus és 9 protestáns, sőt az iskolával kapcsolatos női kereskedelmi tanfolyam 32 látogatója közt 26 másfelekezetű. Tíztagú tanári testületének egy tagja nemzsidó; élén Balog Dávid igazgató áll. Mivel a felekezeti viszonyok mindig ilyenek voltak, az iskola kezdettől fogva megelégedett a törvényesen előírt két hittani órával, melyet — mivel a szombaton kívül a vasárnapot is szabad nappá kellett tenni — vasárnaponként tartanak. Egy külön Talmud Tórában dr. Winkler főrabbi buzgólkodik az ifjúság vallásos nevelésén. Az intézet fenntartója, a Nagykanizsai Izr. Hitközség, az iskola ügyeinek intézésével az iskolai szakosztályt bízta meg. Évi

* Isr. Höhere Handelsschule in Nagykanizsa, 1913.

költségvetése körülbelül P 43,000. Ennek felét tandíjak fedezik, azonkívül az állam gondoskodik a tanárok fizetésének kiegészítéséről (P 11,000), a város pedig a dologi kiadásokhoz járul hozzá (P 6000-vel). Bár így az iskola legnagyobb részében önmagát tartja fenn, nem szűntek meg a hitközség kebelén belül a törekvések, hogy az intézetet vagy az állam, vagy a város kezelésébe átadják. Egészében érdekes emléke ez a tanintézet annak a kornak, mikor a zsidóság egyedüli kulturális feladatát abban látta, hogy a hazának derék, művelt polgárokat neveljen, iskoláival az ország ilynemű terhein lehetőség szerint könnyítsen.

2. Izr. főreáliskola, Vágújhely.

«Ha Jaffában támad zsidó gimnázium, szinte természetes, ha majnai Frankfurtban két zsidó reáliskola is alakul, nem csoda. De, hogy éppen Vágújhely másfél évszázaddal azelőtt reáliskolát teremtet, az bámulatot kelthet, mikor számra, vagyonra annyi más község fölülhaladja.» Ezekkel a szavakkal kezdi dr. Heller Bernát professzor a «Zsidó Középiskolákról» szóló Évkönyvbeli cikkének* vonatkozó részét, melynek egyes adatait én is felhasználtam. A tény magyarázatául hivatkozik az ú. n. «tót zsidók» nagy kultúrszomjára, vagy amint az intézet 50 éves jubileumán Mészáros Gyula igazgató kifejtette:** «A három évszázaddal

* IMIT 1912. Évkönyve, 84. l.

** A vágújhelyi államilag segélyezett izr. reáliskola ötvenéves fennállásának jubiláris Emlékkönyvében, 1912.

ezelőtt Ung. Bródból idemenekült hitsorsosaink körében a kultúra szeretete szinte hagyomány volt. Hitközségünk tagjai körében számos nagyhirű héber tudós mellett az egészséges haladás lelkes és tettekre kész híveit is megtaláljuk.» A másik tényező — melyet Heller dr. kevésbé méltat — egy Morvából ideszakadt, ritka tudású, nagyműveltségű, pedagógiai rátermettséggel bíró derék rabbinus volt, akinek 1855-ben történt megválasztása új, fényes korszaknak a hajnalát jelentette hitközségünk életében.» Dr. Weisse József Vágújhely Löw Lipótja, iskolájának megteremtője és első vezetője. Miután eddigelé kilenc zugiskola mellett egy félig hitközségi magániskola tengette életét, 1855-ben a bécsi minisztérium megadta a Hauptschulénak, melynek felső évfolyamai tulajdondonképpen alreáliskola jellegével bírtak, a nyilvánossági jogot. Egy a rákövetkező évben pusztító nagy tűzvész következtében az iskola csak 1862-ben léphetett életbe, kivált Ófelségének az Izr. Közalapból való kegyes adományával. Innét kezdve Weisse rabbi igazgatta az iskolát és tanította a hittant, a nélkül, hogy ezért a lelkiismeretes és szakértő munkásságáért fizetést elfogadott volna. Ő rendezte be 1859-ben az első ifjúsági istentiszteletet, és gondoskodott róla, hogy az ugyanakkor megnyílt leányiskolában is behatóbban tanítsák a hittant. 1865/6-ban megnyílt a reáliskola II. osztálya, 1873-ban a III. és az új középiskolai törvénynek megfelelőleg 1884/5-ben a IV. 1894-ben az iskola saját, újonnan épült otthonába költözhetett. Egyidejűleg megkapta az intézet első állami szubvencióját, mely a század végén 5000 frtig emelkedett. A tanárok állami fizetés-

kiegészítést kaptak és az országos nyugdíjintézetnek lettek tagjai. Ennek fejében a hitközségnek le kellett mondania autonómiájának egy részéről, tanrendjének egészen az államhoz kellett igazodnia.

«Igaz, hogy ezzel a jogával addig is alig élt» mondja Heller. Az iskola, mely «cseh, morva és német tanítóknak köszöni felvirágoztatását», főleg Mahler Miksa igazgatása óta (1877—1895) legfőbb törekvését abban látta, hogy tanítványait, kik között néha 40 %-ig keresztény szülők gyermekei voltak, a magyar nyelvbe és műveltségbe bevezesse s így ezen a vegyesajkú vidéken valóban nemzeti hivatást teljesített. Vallási tekintetben bizonyos egészséges konzervatizmusnak hódolt és hitoktatásában, melynek heti három órát szentelt, a legnagyobb gondot az érzület nevelésére fordította.

Ötvenéves jubileumára, közvetlenül a fennidézett díszes Emlékalbumának megjelenése után, az addig csonka intézet megkapta a jogot, hogy a főreáliskola négy felső osztályát is kiépíthesse. Ez megtörtént és a háború második évében (1915/6) megtarthatták az első érettségit. Sajnos, az iskola nem soká örvendezhetett eme késői dicsőségnek: 1917/8-ban 12 tanár nyolc osztályban még 246 tanulót taníthatott, köztük 89 nemzsidót. De a forradalom rémes napjaiban (1918 nov. 4.) a szomszéd falvak felbőszített lakói törtek a városra, pusztítottak, raboltak, úgy hogy tanárok, tanítványok, kik tótul amúgy sem tudtak, kénytelenek voltak otthagyni Vágújhelyt. Az épületet állami polgári iskola céljaira bérli ma a cseh állam, mely felekezeti iskolákat nem ismer; felszerelésének egy részét a

helybeli Stefanik-gimnázium kapta ajándékba, jelentős része a munkácsi Héber Gimnáziumnak jutott.* (Lásd alább!)

3. A Ferenc József Orsz. Rabbiképző-Intézet gimnáziumi tanfolyama, Budapest.

A maga nemében egyedülálló középiskola az az előkészítő gimnázialis tanfolyam, mely a Ferenc József Országos Rabbiképző-Intézettel kapcsolatos és annak szerves alkotórészének tekintendő. Keletkezése előzményeit szintén Heller prof. vázolja említett dolgozatában,** ötvenéves történetét legutóbb Blau Lajos dr. foglalta össze az 1927-ben kiadott Emlékkönyv I. részében. Tudvalevőleg az Orsz. Rabbiképző, valamint az Orsz. Tanítóképzőintézet annak a hadisarnak köszöni létét, melyet Haynau generális a hazafiasan érző zsidó hitközségekre kivetett és melyet királyi kegyelem később Orsz. Izr. Iskolaalappá változtatott. Midőn 1877. okt. 4-én az ezen alap terhére emelt épületben megnyílt a rabbiszeminárium, ugyanakkor életbe lépett az «alsó tanfolyama» is, melynek növendékeit — ellentétben a teológiai kurzus «hallgatóival» — tanulóknak nevezik. Kezdetről fogva úgy volt tervezve, hogy ez a tanfolyam a humanisztikus gimnázium négy felső osztályának anyagát öt év alatt dolgozza fel, míg a többi idő beható héber tanulmányoknak jusson. Célja, hogy «a jesiba és a nemzeti műveltség közt közvetítsen»,

* Mészáros Gy. igazgató úr közlése.

** IMIT Évkönyve, 1912. 91. l.

hogy egyrészt a nálunk még elég gyakori «bachuri» elemeknek hiányos világi ismereteit pótolja, másfelől talmudi tudással telítse azt a «laikus» ifjúságot, mely rabbipályára készül, vagy egyébként érdeklődik a zsidó tudomány iránt.

Ennek megfelelően a tanfolyam számára külön teológiai tanszékeket szerveztek, a héber diszciplinák heti óraszámát osztályonként ma is 16. Egyébként pontosan követi az állami tantervet, csak a zsidó históriának jut természetszerűen több tér és más tárgyakban is kiemelik a zsidó vonatkozásokat. Az érettségi vizsgálatokon a tanker. főigazgató vagy helyettese elnököl, különben az ő hatásköre a «Vezérlő Bizottságnak» van fenntartva. A tanárok, kik nagyrészükből közösek a főiskolával, állami tisztviselők, igazgatója mindig a szeminárium rektora, az évvégi Értesítőt is közösen adják ki. Az utóbbiakból kiderül, hogy e tanfolyam látogatottsága meglehetősen ingadozó. Míg görbéje eleinte egyenletesen emelkedett és 1888-ban elérte a maximumot, 108 tanulót, a háború előtt és alatt leszállt, s a borzalom esztendejében elérte a mélypontot 18 fővel. Ma átlag 70 növendék látogatja az öt osztályt, de nagyobb része nem lesz rabbi, hanem «az intézetben szerzett héber tudását vallási, kulturális és humanitárius téren értékesíti.» Számadatokat erre nézve az Emlékkönyv nem közöl.

4. Országos Izr. Tanítóképző-Intézet, Budapest.

A rabbiszemináriumnál 20 évvel idősebb az izr. tanítóképző, mely ma vele együtt az ú. n. «vörösház-

ban» van elhelyezve. Multjának változatos, érdekes történetét pontos adatok alapján Bánóczi József dr. írta meg az intézet 40 éves jubileuma alkalmából.¹ Mint szólítja fel a helytartótanács a pesti hitközséget mintafőelemi létesítésére, mely tanítóképzővel legyen kapcsolatos, mint nyílik meg 1857. októberében a Herminatéren (ma : Dalszínház-u. 10.) az előbbi,² majd két évvel rá, a Kazinczy-hét elején az Izr. Iskolaalap költségén a tanítóképző Lederer Ábrahám igazgatása alatt, mint veszi fel a zsidó tanítójelölteket «korra való tekintet nélkül», kik eddig a kat. tanítóképzőket előzőnlőtték,³ mint önállósul egyre jobban a mintafőtanodától, melynek tanítói még soká oktattak a képzőben is, míg végre az 1877/8. évben, Deutsch Henrik idejében, beköltözött mai helyére, ahol a tanítójelöltek gyakorlóiskolájává lett az elemi. Szervezeti tekintetben eleinte a pestvárosi igazgatóság és in hebraicis a hitközség fenhatósága alatt állott az intézet, majd a tankerületi kir. főigazgatóság és az Orsz. Iroda osztokodtak vezetésén, ma tanulmányi szempontból a tanító- és tanítónőképzők kir. főigazgatósága alá tartozik, autonómügyeit a minisztertől kinevezett Igazgatótanács intézi. Az intézet persze lépést tartott

¹ Az Orsz. Izr. Tanítóképző-Intézet története 1857—97. Budapest, 1897.

² Bánóczi szerint (i. m. 84. l.) ezt az iskolát «1867-től fogva a főigazgató zsidó iskolai ügyekben felsőbb fórumnak tekinti, mintegy zsidó közoktatási tanácsnak.»

³ A pesti kat. preparandiában száznál több volt az izr. növendék, több, mint a katolikus. Igaz, hogy zsidó elemi iskola is 1858-ban 304 volt az országban; míg ma, 73 év multán, csak a fele : 154. Persze feleországban.

a tanítóképzők általános fejlődésével: a kezdetben kétéves iskola 1868-ban harmadik, 1881-ben negyedik évfolyammal bővült és 1923 óta ötéves. Tantestületében mindenkor kiváló pedagógusok működtek, 1887—1926-ig a felejtethetlen Bánóczi állt az élén; ma a kiváló filozófiai író, dr. Szemere Samu vezeti az intézetet, melynek — a gyakorlóiskolával együtt — 11 rendes és több kisegítő tanereje van. A tantervben a zsidó tantárgyak mindenkor nagy szerepet vittek,* mai heti óraszámuk osztályonként hat. Az intézet látogatottsága hasonló hullámzást mutat, mint a Rabbiképző gimnáziumáé; az utóbbi években átlag 120-ra tehető. Származásra és illetőségre nézve úgyszólván az ország minden vidéke szolgáltatja és szolgáltatja a növendékeket, kik régebben itt lettek magyarokká — nyelvben és érzésben. De már 1897-ben panaszkodik Bánóczi,** «milyen nagy baj, hogy sehogy se tudnak németül». Mindenesetre ez a tanintézet látja el 73 éve az ország zsidó iskoláit, még pedig ortodox, neológ és status quo hitközségekben egyaránt jelesen képzett tanerőkkel, kiknek összlétszáma az 1930. évig 1589.

A Rabbi- és a Tanítóképző növendékeinek ellátásáról a múlt tanév óta egy a szomszéd épületben elhelyezett menza és internátus gondoskodik, mely elsősorban Freund József és neje bőkezű alapítványának köszöni létét; fenntartásáról a Pesti Izr. Hitközségen és a Pesti Chevrán kívül egyes adományozók gondoskodnak. 1926-ban a híres Gomperz-család hatalmas összegű

* 1897-ben pl. az állami képzők 6 órája helyett 21 volt a négy osztály heti óráinak összege. L. Bánóczi i. m. táblázatát 42. l.

** I. m. 60. l.

alapítványt tett avval a rendeltetéssel, hogy belőle lehetőleg tanítónőképző állíttassék. Sajnos, az alapítvány nagyrészt elértéktelenedett, úgy hogy ily intézmény létesítése csak az elmúlt esztendőben sikerült a vidéken.

5. Izr. Tanítónőképző-Intézet, Miskolc.

Felső-Magyarország eme legnépesebb ortodox hitközségében már évek óta élt egy nagyobb szabású zsidó iskolaszervezet szükségességének tudata, mely útját állja az ifjúság elidegenedésének, elvallástalanodásának. A háborút követő erkölcsi züllés különösen a nőnevelés hiányosságát éreztette, azért a hitközség — a helyi körülmények tekintetbevételével — 1919-ben négyosztályú leánypolgári iskolát létesített, melyhez 1923-ban négyosztályos fiúpolgári csatlakozott, mindegyik körülbelül 200 növendékkel. Ám a magasabb műveltségre törekvő városi lakosság igényeit — éppen az otthon nevelendő leányok szempontjából — ez a polgári iskola nem elégítette ki. Továbbfejlesztése középiskolává (leánykollégiummá) nem sikerült (1926—28), ellenben Serbu Adolf dr., leánypolgári isk. igazgató ösztönzésére a hitközség elnöksége elhatározta, hogy «nemcsak a miskolci zsidó társadalom ilyirányú kívánságainak tesz eleget, hanem a történeti határokon belül élő egész zsidóság felekezeti oktatásügyének legnagyobb problémáját szünteti meg»* egy a polgárihoz csatlakozó tanítónőképző-intézet felállításával.

* A miskolci ort. izr. hitközség tanítónőképző-intézetének Értesítője, 1929/30. Első év. Közli dr. Serbu Adolf igazgató.

Célját az I. Értesítője következőképpen írja körül: «A nyilvános iskola mellett a zsidó család is nehezen nélkülözte a vallásos nevelésű és kellő zsidótudású nevelőnőket. Messzebbmenőleg azonban azt a célt kívánjuk szolgálni, hogy pedagógiailag is képzett, magasabb általános műveltségű anyákat neveljünk.» Az 1929/30. esztendőben a leánypolgári épületében elhelyezett, vele közös igazgatás alatt álló és közös tanerőkkel rendelkező új intézetben 38 leány jelentkezett felvételre (ezidén már 66 a számuk), kik közül — feltűnő módon — csak 14 miskolci, a többi az ország mindenféle részéből való, evvel is jelezvén az intézet országos jellegét. A hittani órák száma: hat, mellette hébernyelvi kurzus is működik. «A vallásos nevelés intenzitása az iskola feladatából folyik. A legtisztább emberszeretet jegyében törekedtünk növendékeinket ősi vallásunk hagyományainak ismeretére és követésére, minden embertársunk vallásos meggyőződésének feltétlen tiszteletére reánevelni. Szombati vallásos összejöveteleinken a leányoknak is juttattunk szerepet, egy-egy erkölcstani tétel, misna fejtegetésével bízva meg őket.»*

6. A Pesti Izr. Hitközség Alapítványi Gimnáziuma.

Szűk körnek szakműveltséget nyújtanak az eddig tárgyalt zsidó középfokú iskolák, de a magyar zsidóságnak még nem volt zsidó középiskolája. Nemzedékek vágya érlelte az eszmét, ám csak tűzben, tűzből született meg a tett. «Mikor hazánk évezredes alapjait szét-

* U. o. 14. l.

vetni megkísérelték»,* vetette meg egy férfi tüzes lelkesedése a kettős gimnázium alapjait. 1919-et írtak, körülöttünk tombolt a rombolás vádja, a gyűlölet, és Feleki Béla dr., a hitközség oktatásügyi előljárója: épített. Sugalmazója és meghitt munkatársa a hitközség főtitkárja: Kramer Marcell titkár. Persze új alkotásuknak már akkor évtizedes története volt.

Már 1886-ban mozgalmat indított a nagykonceptiójú *præceptor Hungariæ*, Kármán Mór, «hogya felekezetünk is a többi felekezetekkel versenyezve, középiskolák állításával szolgálatába álljon nemzeti közművelődésünknek». És a 90-es évek folyamán máris három hatalmas alapítvány létesült, melyeket e feladat megvalósítása céljából bíztak a Pesti Izr. Hitközségre, illetőleg egy külön e célra szervezett Felügyelő Bizottságra. Különféle tervek merültek fel, így a Rabbiképző fennemlített gimnaziális tanfolyamának kiegészítése lefelé, vagy Kármán kedvenc eszméje: a *collegium trium linguarum*, melyben a héber nyelv a göröggel és latinnal karöltve a klasszikus műveltségnek képezze alappilléreit. Ám évtizedeknek kellett elmúlniuk, míg az «elkülönülés» elleni inkább belső, mint külső ellenállásoknak leküzdésével a «Freystädtler-féle kuratórium» 1909-ben megköthette gr. Apponyi kultuszminiszterrel a gimnázium alapítványi szerződését. Most megindult a munka. Igazgatójelöltek részletesen kidolgozott tanítás-tervezeteket terjesztenek Kármán elé, Lajta Béla pedig meg-

* A pesti izr. hitk. alapítványi főgimnáziumának első Értesítője. Közzétette dr. Heller Bernát. 7. l.

tervezi és megépíti egyik legművészibb iskolapalotáját a Városliget környékén megvásárolt terjedelmes telekre.

Ekkor közbeszól Mars Imperator, minden építkezés megszakad és a háború végeztével a lelkiész idején a félig kész falak is majdnem veszendőbe mennek. Mikor aztán 1919 őszén a közvélemény sürgető követelésére megnyílik a fiú- és a leánygimnázium első osztálya, mindkettőt ideiglenes helyiségben kellett elhelyezni. De a döntő lépés megtörtént és az ügy most már a vis inertiae folytán is feltartóztatlanul haladt előre. Az alapítványok elértéktelenedtek, a «Zsidó Gimnázium Barátainak Egyesülete» papirmilliárdokat épített bele az iskolába, különösen gyönyörűen ékesített templomába, nehézségek támadtak a fizetések «parifikálása» körül. 1928-ban Glücksthal Samu dr. elnökhelyettes erélyes intézkedésére a Pesti Izr. Hitközség előljárósága veszi át az alapítványok és az iskolák kezelését, s ezek fenntartásáról azóta ő gondoskodik.

a) *Fiúreálgimnázium.*

Stern Ábrahám kéthónapos igazgatósága után Heller Bernát dr., rabbi és középiskolai tanár, a kitűnő pedagógus, filológus és folklorista, veszi át mindkét gimnázium belső megszervezésének munkáját és három évig ő a fiúgimnázium direktora. Ez az intézet 1923-ban beköltözik ideiglenesen berendezett saját helyiségeibe és 1924/25 óta reálgimnáziummá lesz. Látogatottsága, népszerűsége évről-évre nő: vallástalan szülők a legtávolabbi kerületekből is ideküldik fiaikat, hogy az

ellenséges viszonyok ellensúlyozására itt zsidó hitben, önértékben, tudásban gyarapodjanak. A hittan és héber nyelv tanítására az állam kivételesen öt órát engedélyezett, melyeket kezdetben, a tárgy tekintélyének emelésére, kizárólag «laikus» tanárok látnak el. Ők igyekeztek megteremteni azokat a «zsidó hagyományokat», melyek kívülről alig voltak átvehetők. Widder S. tanár a tradicionális formák teljes megtartásával modern, rendezett istentiszteletet szervez, mely más-
hol is utánzásra talál; a bar-micvó gyerekek a «Bará-
toktól» a templomi emblémákkal díszített imakönyvet,
az abiturientek miniatúr-bibliát kapnak «útravalóul»,
a távozó osztályok viszont e célra írt tóratekercekkel
ajándékozzák meg a zsinagógát * stb.

Az új iskola kifelé is derekasan megállta helyét. Az első érettségije után (1927) soronkívül megkapta a végleges nyilvánossági jogot, tanulói első díjakat nyernek az évvégi tanulmányversenyeken, valamint a sport és torna terén. Zsidó gimnazista viseli évek óta «Buda-
pest legjobb sportoló diákja» címét, mások az úszásban, vívásban, gyűrűhintán szereztek bajnokságot. Jelenleg az agilis Goldberger Salamon igazgatása alatt 26 tanár működik az intézetben, köztük négy hittanár — a kiváló matematikus Fekete Mihály a jeruzsálemi egyetemre van szabadságolva; — osztályai közül öt párhuzamos, tanulóinak száma az 1929/30. tanévben 603 volt + 22 magántanuló.

* A templom érdekesen szemléltető díszablakairól, a jeruzsálemi Becalél-nál készített különféle tóradíszairól l. a Mult és Jövő különböző számait 1929—31.

b) *Leánygimnázium.*

Kezdetről fogva az Andrássy-út előkelő villanegyedében elhelyezve, Wirth Kálmán ügyes vezetése alatt, csakhamar a főváros csekélyszámú humanisztikus gimnáziumainak egyik legkedveltebbje lett. Külső és belső fejlődése zavartalanul folyt le, szűkre szabott területén szépen tudott terjeszkedni. A testvérintézettel nemes versenyben a leánygimnázium is rendez ifjúsági istentiszteletet, amelynek számára a maturandák tóráköpenyt hímeznek; a rituális háztartás megismertetése céljából az iskola főző- és gazdasági tanfolyamot tart. Az osztályonként heti három órai hitoktatást itt elejétől fogva hittanárok látták el, az anyag felöleli a Tóra, a próféták és zsoltárok legszebb szemelvényeit, azonkívül zsidó történelmet és héber nyelvtant. Tanulmányi tekintetben az iskola kiváló eredményei városszerte ismeretesek: a tanulóknak éppúgy, mint az érettségizőknek 50—60 %-a jeles és jó; a különféle országos versenyeken első díjakat nyertek a matematikából, gyorsírásból, úszásból stb. A bel- és külföldi egyetemeken tanuló volt növendékekről a «Jóbarátok és volt növendékek Egyesülete» gondoskodik. A tanárok száma 29, az osztályoké 17 (kilenc párhuzamos), a tanulóké 668 + 31.

Szeptember elején a leánygimnázium is átköltözik az addig befejezett és kibővített Abonyi-ucca 7/9. alatti palotába, ahol — két egymásból szigorúan elkülönített szárnyban — immár Európának tán legnépesebb, legimpozánsabb zsidó középiskolája fog helyet foglalni.

7. Zsidó reálgymnázium, Debrecen.

A budapesti példa utánzásra csábított és mivel a zavaros idők szerencsétlen iskolapolitikája a kálvinista Rómában is éreztette hatását, az ottani status quo hitközség kebelében felvetődött egy felekezeti középiskola gondolata. Megvalósulásának két személyi természetű adottság jött segítségére. A község új rabbija, dr. Schlesinger Sámuel, mély vallásos érzésű és pedagógiai belátású férfiú, és a debreceni áll. főreáliskola igazgatója, dr. Kardos Albert, az egyetlen zsidó, ki Nagymagyarországon ilyen tisztséget viselt és akit 35 évi szolgálat után éppen akkor küldtek nyugdíjba. Európai hírnű tudós ősök büszke unokája s éppen olyan jó zsidó, amilyen ismert művelője a magyar irodalomnak és kultúrának. Az «öreg úr» friss erővel, fiatalos lelkesedéssel fog a kedvére való munkához, a zsidó gymnasium megszervezéséhez. «Az iskola az 1921—22. iskola-évvvel megnyílik, 3 1/2 év mulva saját épületébe költözik, a nyolcadik évben pedig a kitűnően sikerült első érettségi vizsgálatl és az iskolai zászló felavatásával — melyre jelmondatul ráhímeztette: «Ősi zsidó hittel, rendületlen magyar hűséggel» — megkoronázza azt a nagy munkát, amelyről joggal el lehet mondani, hogy Kardos Albert legszemélyesebb alkotása.»*

A hitoktatás kérdése kezdettől fogva a főrabbi kezében központosult, mellette egy «világi» és egy vallás-tanár működtek. A hittant és héber nyelvet heti négy

* Dr. K. A. és a debreceni zsidó reálgymnázium, dr. Vág Sándortól, az intézet 1929/30. évi Értesítőjében. 6. l.

órában tanítják, az utóbbinak begyakorlására a fő-rabbi külön «bibliai kört» szervezett, ahol a hagiografák-ból olvasnak héberül tartott magyarázatok nyomán. Az ifjúsági istentiszteletet az intézet udvarán álló köz-ségi zsinagógában tartják, azon a kántori és felolvasói tisztséget is diákok látják el. A szülők konzervatívabb beállitottsága az egész iskolára rányomja bélyegét (sok fiú sapkában ül az előadások alatt), a héber nyelv élő-nyelvi szerepéről mégis élénk vita folyt a legutóbbi szülői értekezleten. Az iskolaközi szellemi mérkőzéseken az intézet ezidén először vehetett részt, igen szép eredménnyel; a Sámson-Sportkör Debrecenben tekintélynek örvend.

Az intézet fenntartója a Debreceni Izr. Hitközség, mely a maga jogait a felügyelőbizottság által gyakorolja. Mult évi költségvetése körülbelül P 85,000, melyben benne van az állam építési járuléka (P 5000), valamint a városnak most folyósított szubvenciója. Dr. Kardos tavalyi nyugalombavonulása óta dr. Vág Sándor igazgatja az intézetet, a tanáritestület 13 tag-ból áll. A reálgimnázium nyolc osztályába kerek 400 tanuló volt beírva, köztük 11 nem-zsidó; 52 magán-tanulója közt 15 leányt is találunk. Büszkeséggel emeli ki minden Értesítő, mint az intézet vonzóerejének bizonyítékát, azt a 30—40 tanulót, kik évente a határokon túlról keresik fel az iskolát.

*

Debrecentől alig pár órányira húzódik a trianoni határ. Azon túl «a Romániához csatolt területen 182,294 zsidó lakott, kik közül 70.11 % vallotta magát magyar-

nak» mondja a legújabban megjelent Erdélyi Magyar Évkönyv,* (1. évf. 1918—29), mely külön fejezetet szentel «Az erdélyi magyar anyanyelvű zsidóság»-nak. (109—117. l.) Ezeket a zsidókat már a párizsi konferencián «etnikai kisebbségnek» nevezték, melynek anyanyelve csak román lehet, vagy héber. Ezt az álláspontot az iskolában is érvényesíteni kívánták, viszont «képtelenségnek» mondja a nagyvárad-i hitközség felirata, hisz egyik nyelven sem beszélnek. A nagy dilemmából egyedül a «felekezeti autonómia» kínálkozott kiútnak, melyet a békeszerződések kisebbségi joga is biztosított és mely alapon az 1919—20. években valóban három középiskola indul meg az országban, más-más politikai célkitűzéssel, más-más nyelvi módszerrel, de valamennyi a magyarság nyelvi érdekeinek biztosítására, a zsidóság összetartozási érzésének erősítésére. «Az első években a zsidó iskolák helyzete kifelé, a kormány felé kétséges volt, befelé válságos» mondja az említett Évkönyv. Az állam mindenféle intézkedésekkel megnehezítette életüket, míg az Anghelescu-féle nyelvrendelet 1923-ban véglegesen elrendelte minden iskolára nézve mint egyedüli tannyelvet a románt. Azóta küzdés az iskolák élete anyagilag, szellemileg.

8. Dr. Kecskeméti Lipót-féle fiúliceum, Oradea (Nagyvárad).

Nagyváradon elsősorban a neológ izr. hitközség vállalkozott arra, hogy a zavaros időkben a magyar

* Szerkesztik dr. Sulyok J. és dr. Fritz L. az Orsz. Magyar Párt megbízásából. Kolozsvár, Juventus-nyomda. 1930.

zsidóságnak mentsvárat építsen. Az 1919. augusztusában megszűnt m. kir. áll. főreáliskola helyébe, melynek növendékei évtizedek óta 70—80 %-ban zsidók, a közszükséglet teremtette meg a nagyvárad Zsidó Líceumot.* 1920-ban nyílt meg nyolc osztállyal, nagyrészt magyar szolgálatból elbocsátott tanárokkal, tannyelvül a magyart használta. Spiritus rektora dr. Kecskeméti Lipót főrabbi, kinek 40 éves lelkeszi jubileuma alkalmából az intézet a nevét is felvette. Tanítványainak száma a legutóbbi tanévben 208 volt, kiket 21, részben bejáró, keresztény tanár oktat. Igazgatója Salamon E. 1923 óta persze román az előadás nyelve, de a magyar irodalmat továbbra is figyelemmel kísérik. Politikai tekintetben az iskola teljesen semleges; héberül minden osztályban a két kötelező vallástani órán kívül egy órában tanítanak, a IV. és V. osztályban zsidó történelmet is. A nyilvánossági joggal bíró intézet fenntartásáról a neológ izr. hitközség gondoskodik annyiban, hogy a körülbelül 1.600,000 leit kitevő költségeknek vagy $\frac{1}{4}$ -ét fedezi, a többi tandíjakból és adományokból folyik be. Értesítőt eddig még nem adtak ki.

9. Az ort. izr. hitközség algimnáziumai, Oradea (Nagyvárad).

A másik nagyvárad hitközségnek, a Fuchs-féle ort. nagyközségnek a XVIII. századba visszanyúló, régi, jóhírű iskolaszervezete volt, mely két elemi és két polgári iskolából állott és soká az elismert Gábel Jakab

* Erdélyi Magyar Évkönyv, 113. 1.

vezetése alatt volt. Az imperiumváltozás után az iskolák tervezett továbbfejlesztése anyagi okokból abban maradt, az 1921/2. évi Értesítő bevezető cikke: «Jubilálunk», nagyon sötétnek látja a helyzetet: «Ha a nemrég kibocsátott nyelvrendelet végrehajtásától a felső tanügyi hatóságok el nem állnak, az egy csapással megsemmisíti évtizedek buzgó munkájának gyümölcsét.»¹ Az állam törvényeinek mégis engedelmeskedni kellett, sőt 1929-ben a két polgári átalakult — román nomenclatura szerint — hétosztályú algimnáziummá, franciával, mint egyedüli idegen nyelvvel. Az iskola szigorúan vallásos szellemének megfelelően, a zsidó tárgyakra igen nagy súlyt helyeznek, heti 8—10 órában tanítják, azonban a héber nyelv számára csak 1921-ben rendeztek be tanszéket, avval a programmatikus megokolással, hogy «az eleven héber nyelv párhuzamos gyakorlása lényegesen meg fogja könnyíteni a Tórának és a többi Szentiratoknak megértését. Különösen nálunk, ahol a tanítványok a jiddist még nem bírják jobban, mint a hébert.»² Mégis ugyanebben az évben elhatározza a hitközség közgyűlése, hogy «a biblia fordítása ezentúl jiddis, illetőleg német nyelven történjék mind az elemi, mind a polgári iskolában»³ (magyar helyett?). A legutóbbi román Értesítő⁴ tanúsága szerint, melyet a régi igazgató, Biró Márk szerkesz-

¹ Az oradea-marei — nagyváradi ort. izr. hitk. iskolái nak az 1921/22. isk. évről szóló Értesítője, közli Biró Márk. 5. l.

² U. o. 25. l. Dr. Feldmann S.: A héber nyelvoktatás szelleme iskolánkban.

³ U. o. 24. l.

⁴ Annarul gimnasiului 1929/30.

tett, 124 fiú és 118 leány látogatta a két külön épületben elhelyezett iskolát; a 21 tanerő közül 7 volt nemzsidó. A 2.200,000 lei költségekhez a fenntartó hitközség körülbelül egy millióval járult.

10. Zsidó Líceum, Timisoara, (Temesvár).

Hiteles helyzetképet a temesvári — de általában az erdélyi — viszonyok alakulásáról a megszállás első esztendeiben a «Temesvári Zsidó Líceum» Szervezeti Szabályzatának tervezete és indokolása» nyújt, mely 1921-ben jelent meg és bevezető soraiban azt mondja: «Midőn a román imperium átvétele és a gyulafehérvári nemzetgyűlés határozatai folytán a nagyszebeni kormányzótanács elrendelte, hogy az állami középiskolákban az oktatás nyelve a román legyen, szinte önmagától vetődött fel a gondolat városunk tanférfia, valamint a Zsidó Nemzeti Szövetség és az izraelita hitközségek vezetői körében, hogy a magyar anyanyelvű, románul nem értő zsidó tanulóifjúság számára zsidó középiskola létesíttessék, magyar oktatási nyelvvel. A gondolat megérlelésére egyéb körülmény is közrehatott: a nemzeti érzés felébresztése a zsidóság körében, a békekonferenciának a nemzetiségi, faji és vallási kisebbségek kulturális érdekei védelmére hozott határozatainak köztudomásra jutása, az a reménykedés, hogy a helybeli zsidóságnak egy közös középiskolája a különváltan működő kultuszközségek közeledését, esetleg egyesülését is hathatósan előmozdíthatja és nem utolsó sorban a zsidóságnak az a régi vágya, hogy gyermekeit megóvhassa ama megaláztatásoktól, melyeket zsidó

volta miatt felekezeti és állami iskolákban elszenvedni kényszerült.» Így létesült 1919-ben a «Zsidó Líceum»,* mely magában foglalt gimnáziumot, reáliskolát és felső kereskedelmit, és koedukációs alapon vagy 650 tanítványt tanított. A tanítási nyelv 1923-ig a magyar volt, akkor — hogy a nyilvánossági jogát megőrizze — a románra kellett áttérnie, csak a hittant és a zsidó tárgyakat adják elő héberül. A kereskedelmi iskolai igazgató, Márton Izidor közlése szerint «a héber tanterv ezidőszerint átmeneti jellegű, inkább a nyelv elsajátítását célozza, a hebraizálást, mint az irodalom megismerését. Az oktatás iránya nemzeti és vallásos.» 1928-ban az intézet saját, 10 millió lei költségen felépített palotájába költözött, viszont le kellett mondania a koedukációról, valamint a főreáliskolai tagozatról, úgy hogy ma hétosztályú fiúliceuma van, 154 növendékkel, (idegen nyelvei: francia, latin, német és görög), felső kereskedelmi iskolája, négy osztályban 82 diákkal (francia, német, angol), és leánygimnáziuma három felső osztállyal, 64 növendékkel, franciával, mint egyedüli idegen nyelvvel. Mindegyik iskola külön igazgatás alatt áll; tantestülete nagyrészt közös, 30 tagja közt hét külső, a román nyelv, történelem és földrajz tanítására. A Zsidó Líceum anyagi ügyeit egy a három fenntartó hitközség, valamint a Zsidó Nemzeti Szövetség delegáltjaiból álló kuratórium intézi, melynek élén dr. Vértés Adolf állott 1930-ban bekövetkezett haláláig,

* A Szervezeti Szabályzat 2. §-a értelmében: «ezidőszerint felekezeti jellegű autonóm középiskola fiú- és leánynövendékek számára. Felekezeti jellegét később a kormányhatóság hozzájárulásával nemzetiségi jellegűvé változtathatja.»

ma Nyíri Jenő és Vermes Ernő vezetik. Az évi budget négymillió lei körül jár, melyhez az állam és a város is hozzájárul nem igen jelentékeny szubvenciókkal. Az iskola modernül felszerelt internátussal kapcsolatos, melyet ma már egész Románia területéről felkeresnek, hisz «az állami érettségi bizottságok előtt tanulóink feltétlenül megállják a helyüket. Évek óta az országban a legszebb érettségi eredményeink vannak.» (Márton J. közlése.)

11. Tarbuth-Líceum, Cluj (Kolozsvár).

A két előbbi középiskolával egyidőben Erdély fővárosában, Kolozsvárott is alakult — itt már nem felekezeti, hanem nemzetiségi alapon — zsidó líceum, mégpedig nagy lendülettel mindjárt 400 tanulóval töltvén meg a nyolcosztályú fiú- és 200 növendékkel a szintén teljes leánygimnáziumot. Tanáraik 20, illetőleg 12, magyarországi iskolák tanerőiből kerültek ki; igazgatója dr. Kohányi Menyhért, főigazgatója dr. Antal Márk volt. Létrehozója és fenntartója az ismert cionista kultúregyesület, a Tarbuth, mely programjához híven, az ifjúság zsidó nemzeti szellemben való nevelését tartván főcélnek, az összes tárgyakat — a román kivételével — héber nyelven tanította. A héber diszciplinákra heti kilenc órát fordított. Az első években mint kisegítő nyelv, a magyar is használatban volt. Az 1923. esztendővel lényegesen megváltoztak a viszonyok. Román lett az általános oktatás nyelve, csak a hittani tárgyakban maradt meg a héber. Evvel azonban, úgylátszik, megszűnt az iskola létjogosult-

sága, létalappjai meginogtak, saját épülete nem volt, évi költségeit, melyek egymillió lei körül mozogtak és amikhez a neológ és ortodox hitközség is hozzájárultak, nem tudta fedezni, így tanárai, tanítványai szétszéledtek. És mivel a hatóságok nehézségeket támasztottak, az ort. hitközséggel az iskola átvétele ügyében folytatott tárgyalások pedig eredménytelenek voltak, az iskola kénytelen volt 1925 júniusában, alig ötéves, nem siker nélküli működés után bezárni kapuit.

12. Hebräisches Reformrealgymnasium, Munkacevo (Munkács).

Ami a kolozsvári Tarbuth-iskoláknak nem sikerült, hogy zsidónemzeti alapon *héber* iskolaügyet fejlesszen, az megvalósult a Csehországhoz csatolt ú. n. «Podkarpatska Rus»-ban, a keleti-zsidó kultúrájáról, sőt rebbe-kultuszáról nevezetes Munkácson. «Némely zsidó körök cionista lelkesedése, mások aggodalma, hogy gyermekeiket magyar iskolákba küldjék»,* vezetett ahhoz, hogy a forradalom után Karpatorusszia kicsiny falvaiban 10 elemi iskola keletkezett héber tannyelvvel és azok betetőzéseként 1925-ben, a munkácsi Héber Gimnázium. A népiskolák egy része ugyan idővel megszűnt, azonban a saját épületében elhelyezett gimnázium továbbfejlődik, ezidén hét osztályban 210 tanítványt, fiút és leányt közösen oktat és a következő, 1931/2. tanévben készül az első érettségire. Érdekes, hogy a tanítók mind — a héber és cseh nyelven kiadott

* Igazgató közlése.

Értesítő tanúsága szerint — nemcsak zsidó vallásúaknak mondják magukat,* hanem héber anyanyelvűeknek is, ami csak az elemi iskolák hatásával magyarázható, némi jóakarattal.

Tantervében az iskola az államit követi avval a módosítással, hogy tannyelvül és első élő nyelvül a hébert tanítja, az első osztálytól kezdve a csehet és orosz is 19, illetőleg 11 órában (némely tárgyak előadási nyelve a cseh), a III-tól a francia helyett angolt, V-től latint és VII-től németet tanítanak. (Hat nyelv! Kissé sok tán munkácsi koponyának is!) A héber heti órák száma 5—3-ig fogy, a mellett minden osztálynak van 2—3 hittani órája, melynek célja, hogy lehetőleg az egész T'nachot (Biblia) végigmenjenek, azonkívül a IV—VII. osztályokban Misnát is tanulnak. «Az intézet zsidónemzeti szelleme az egész tanítás módjában mutatkozik meg és nemcsak a zsidó tárgyakban, pl. a zsidóság történetét nem tanítják külön, hanem a világhistóriával kapcsolatosan.» «Palesztina földrajza, az Erec gondolata jelentős tért foglal el diákjaink gondolatvilágában.»** Hogy Masaryk, Jirásek és a «kis nemzetek felszabadulási ünnepe» mellett Trumpeldor-nak és a szentföldi pogromoknak is kijut a méltatásból, csak természetes. Az osztályfőnökök tanítványaikkal hetenként «Szichóth»-t (társalgást) tartanak, melyeken általános kérdések mellett a zsidóság problémái is szóba kerülnek.

* Lásd pl. az 1929/30. évi Értesítő: Výroční Zpráva, «Din v'chesban snószí» 11. l.

** Igazgató szavai.

Az iskola fenntartása a podkarpatská rus-i héber iskolaegyesület vállain nyugszik ; támogatására alakult legutóbb egy Tarbuth-szervezet, Prossnitz székhellyel, amint a legjelentékenyebb hozzájárulások is a köztársaság nyugati feléből érkeznek. A 250,000 čk-nyi évi költségeknek alig 30—35 %-a folyik be tandíjakból ; a túlnyomóan a konzervatív középosztályhoz tartozó szülők gyermekei nagyrészt tandíjmentesek, sőt jelen tanévtől fogva menzai ellátásban is részesülnek. Állami támogatást az iskola eddig nem kaphatott, mivel erről alapszabályaiban le kellett mondania, de ebben az ügyben tárgyalások folynak. Tanári testülete, melynek összeállítása nyelvi okokból is nagy nehézségekbe ütközik, még állami nyugdíjban nem részesül, anyagi helyzete éppenséggel nem rózsás, mégis a következő idealisztikus szavakkal zárja dr. Kugel Chajim, jelenlegi direktor, szíves informáló sorait : «A mi véleményünk szerint a héber iskola útja az egyedüli, mely az itteni zsidó lakosságot nemcsak szellemi tompultságából van hivatva kiemelni, hanem kiutat mutatni borzalmas gazdasági helyzetéből is. Csak ezen az úton nevelhetünk új generációt, mely kellő értelmi, erkölcsi fegyverekkel rendelkezik az élet harcához, másfelől népétől sem idegenedett el.»

Budapest. •

Dr. FÜRST ALADÁR.

ÁRON ÖT KÖNYVE.

Tanulmány egy műről és egy problémáról.

(Felolvastatott az IMIT 1931. január 8-iki ülésén.)

*Aron öt könyve** nem új zsidó tanítás Mózes öt könyve helyett. Nem is akarja Áronnak, a főpapnak nevét és az öt könyv vallásos képzetét egy mai szegény zsidó szürke és sokszor bűnnel terhes életével profán módon összekapcsolni. Az ő hőse, *Aron*, úgy mondja az író, a mai életben akarja keresztülvinni azt, amit Mózes elrendelt, és úgy akar élni, mint a próféták az egyetemes emberi eszmét örök érvénnyel megformulálták. Az író megfogta a mai zsidó sorsnak, de általában az emberi sorsnak a Mózes Tórájában megírt zsidó sorssal való hasonlósága. Úgy érzi, mindnyájan átéljük a teremtetést, az előítéletekből való felszabadulást, a család- és államalakítást, eszmei berendezkedést, az önmagunk és Isten keresését és a boldogság honának keresését. Jöttünk az ős Keletről és a hatalmasok a gettó egyiptomi rabságába zártak minket. A zsidó ma Pitom és Ramszész helyett New-Yorkot és Budapestet építi és a befogadó nép eszméinek lett a papja. Ha elbukik ebben a küzdelemben, bukását nem tekintik tragikusnak, csak bűnösnek. És akkor vándorol a megnemértés sivár pusztaságában. A szenvedések pusztájában új meg új színáji kinyilatkoztatás részese lesz. Az igazságot akarja

* Rózsa Ignác: *Aron öt könyve*. 5 kötet. 1929—30. A szerző kiadása.

szüntelen. S ha új állandó oltárt, házat, hazát keres és bolyong Dántól Beérsebéig: örök honkeresése az igazság keresése.

Ebbe a szélesszögű perspektívába állítja be a szerző a maga életének szűkebbkörű tapasztalatait, fájdalmait, kételyeit, reményeit. Áron öt könyve egy magyar zsidó története, *egy szegény zsidó regénye*.

Weisz Áron a Nagy Magyar Alföld közepén, a Tisza táján született. Négyéves korában már cipeli az agyagfazekakat a vásárra fagyos, zimankós téli hajnalokon.

Jön a döntő élmény és a sorsforduló. A vizsgán kitűnően felel és a gazdag Gras úr elhatározza, hogy taníttatja, gimnáziumba küldi Áront. Nagy a feltűnés a faluban: «Gras kitaníttatja Áront, aztán hozzáadja a lányát», szalad szét a jólétesült hitközségi pletyka. Ez a szó Áron fülébe is eljut és a lelke elevenjébe talál. A szépséges, finom, szőkefürtű Liliért dolgozni, nagy emberré lenni Áronnak való programm. Ahogyan egy falusi szegény kisfiúnak ez a csacska álma magot vet a lélekben s egy fél életen át minden küzdésnek, megpróbáltatásnak, győzelemnek mozgatója, álomszép célja, excelsior-elve ez a sugárzó leányarc, az a műnek egyik legfinomabb írói meglátása.

Azon az egész pályaszakaszon, míg a nagyréti szegény árvából, Weisz Áronból, dr. Fehér Áron lesz, az élet minden válaszútján két motívum jelöli ki az álmok és a realitások kompromisszum-útját: az aranyfürttel koronázott leányarc a fölfelé hívó ideál; a szegénység eleve-elíteltettsége, a minden tisztátalan eszköztől elriadó becsületesség társadalmi ügyefogyottsága, az öntudatos, árulásra nem kapható zsidó gerinc merevsége

a lefelé húzó gravitáció. E két erő eredője egy becsületes, de nehéz és csak nagy kerülőkkel felfelé vezető életút. És ennek az életnek öntudatlan keserű mellékíze, hogy tehetség, ambíció, kitartó munka ellenére a hivatalos siker és az, hogy egy-egy merész gondolat miatt meg nem kövezték: mindig egy-egy jóbarát kéretlen protekciójának volt köszönhető.

Áron a háborúban a fronton küzd, a proletárdiktatura alatt kényszerűségből vállalja az agitátor-iskola tanári állását. Az ellenforradalom idején attól fél, hogy úgy jár, mint Mózes, aki leütötte az egyiptomit. Magának nem kell félnie az uccai inzultustól, mert véletlenül szőke a haja, kék a szeme, egyenes az orra, de fél, hogy tehetetlen öregek megtámadtatását látván, nem tudja magát türtőztetni és magát sodorja végzetes bajba. Ezért külföldre megy, közben vádiratot adnak ki ellene, így hát valóságos emigráns lesz belőle. Évekig szenved az emigrációban, végre elévül ügye, visszajöhet. Itt azonban hivatalos rehabilitációra volna szükség, de csupán kegyelmet kaphat, igazságot nem. Nem bírja tovább a lelki gyötrelmeket, Erec Jiszraélbe megy. De Magyarországot elfeledni ott sem tudja, a Revizióért dolgozik odakünn is és ezért egy zelota ujságíró azt írja róla: héberül ír, de a lelke magyar. Áron csalódva jön vissza Magyarországra. Magyar verseskötetéről azonban azt írja egy kritikus: magyarul ír, de a lelke héber. Áron, az izzó magyar, az öntudatos zsidó, sem itt, sem ott nem tud nyugalmat lelni. Tragikus akkordban csendülne ki a könyv, ha nem volna két kiengesztelő momentum. *A szenvedés az életerőt fokozza bennünk* — ez az egyik kiengesztelő momentum. A másik momentum

az, hogy a magyar és a zsidó érzés minden poklokon keresztül, mindhalálíg ég bennünk. Mintha Madách szava szólna a zsidónak s a magyar zsidónak: Mondottam ember, küzdj és bízva bízzál.

Röviden így foglalhatjuk össze a regény cselekvényét. De a történés egyes mozzanataira, epizódjaira még vissza kell térnünk a regény szerkezetének, alakjainak és problémáinak tárgyalásakor.

Először azonban a mű stílusáról és jellegéről kell néhány szót ejteni. Az ismertetők többször kiemelték a nyelv magyarosságát. Én nem emelném ki ezt a magyarosságot, mert ez nem valami pompázó dísz a regényen, hanem valami természetesség, valami, ami nem is lehet máskép. Ebben az egyszerű, cikornyátlan, alföldi beszédben semmi sincs a Makkai Sándor pompázatos, tarka-színes, ízes, méltóságos, székelly magyarságából, vagy Móricz Zsigmond tompán hulló, pörölyütéses szavából, sem Szabó Dezső robbanásos mondataiból. Inkább az Alföldről városba szakadt embernek sem kimért, sem bősavú, tárgyhozszabott, ritkán elérzékenyülő, ünnepibe ritkán öltözködő hétköznapi nyelve, mely nem tekinti magát többnek, mint a mondanivaló közlési eszközének. Ami pátoszt nagy ritkán magára ölt, az — azt hiszem, jól sejtem — a zsidó lélek megnyilatkozása e józan magyar nyelv közegén.

A stílus az író. A mű egész jellegét meghatározza e formula. Semmi technikai bravur, semmi zsonglőrködés szavakkal, sorsokkal, semmi mesterségbeli fogás. Manapság, a nagy idők s kis emberek korában, divatja van azoknak a könyveknek, amelyekben az élmények nagyszerűsége lenyűgözi az olvasót szinte az író hozzáátétele

nélkül úgy, hogy az író mintegy a háttérbe vonul, mintegy hangsúlyozza a maga nem-író voltát. A háborús regényeknek szinte az adja meg a varázsát, hogy érezzük, a polgár, az egyszerű ember csetlik-botlik most a történelminek nevezett időkben. Az Áron öt könyvében is van valami vonás ebből a — *sit venia verbo* — civilirodalomból. Hogy a különbség szemünkbe tűnjék, gondoljuk el, hogy ha pl. Thomas Mann valamelyik könyvében belép a cselekvénybe egy epizód-szereplő s azonnal megtudjuk, milyen a termete, a ruhája, a szemüvege, a mozdulata és hogyan mondja ki az *r* betűt, akkor az az érzésünk: jól megformálta, remekül s életszerűen látta az író ezt a képzeletteremtette alakot és a művészi teremtés erejével milyen plasztikusan élénk vázolta-faragta. Ha Rózsa könyvében fellép egy új szereplő, ha a falusi zsidóasszony a szegényekről beszél, ha Códek bácsi az imaszijakért lelkesedik, akkor az az olvasó első gondolata: de jól elleste, he híven fotografálta ezt az embert. Nagy jegyzőkönyv ez a regény és nagy, egyetemes report egy ember életéről, egy szegény zsidó életéről, a magyar zsidóság utolsó évszázadáról és a zsidó sors fájdalmas, szép problémájáról.

Nem jelenti ez éppen az írói meglátások hiányát. A Gras Lili motivumon kívül pl. ki kell emelni egy fejezetét az I. kötetnek, a címe: *Magaviseletből példás*. Arról szól, hogy Áronra mindenki vigyáz és Áron szeretne mindenkinek eleget tenni. És Áronról elterjed a jó hírnév, hogy ő példás jó gyerek. Ez a jó hír szinte külön gúzs a gyerek lelkén. Néhány sort idézek.

«Nagyréten az izr. hitközség kebelében, az én nyilvános életem a folytonos vigyázás, az erre-arra tekintés

Scyllája és Charybdise között telt el... Ezek a folytonos vigyázz-állások, melyek egyáltalában nem egyeznek a gyermeki természettel, elvették gyermekkoromnak azokat a játékos örömeit is, melyek még a legszegényebb gyermeknek is rendelkezésére állanak, melyek egyedüli narkotikumai lehetnek a gyermek gondjainak, megpróbáltatásainak. Természettől fogva pajkos, mozgékony voltam. Ha senki sem látott, úgy ugráltam, másztam, futottam lélekzetfogyásig, mint a legtöbb korombeli, egészséges gyermek. De már megtorpantam a futásban, ha valaki, aki nem tartozott a mi szegény osztályunkhoz, meglátott. Talán nem is illik egy szegény fiúnak, kinek anyja fát kap télire, futni, hóval dobálódzni. Szánkát csináltam olyat, hogy a nagyréti zsidó gyerekek között senki különbet, de csak egy pár intímusabb barátommal együtt mertem használni, hátha azt mondják: özvegy Weisz Ignácné fia szánkót csinál az ajándékba kapott fából.»

Tehát nem hiányoznak az írói finom meglátások, de ezek is az éles, lelkiismeretes megfigyelés, a pontosan működő emlékezet s a tárgyias kifejezés közös nevezőjére hozhatók.

Ez az írói attitude, ez a report-beállítottság magyarázza a mű szerkezetét is. Öt könyvre, öt életszakaszra oszlik a történet, annak az alapötletnek a fonalán, hogy az egyén sűrítve végigéli faja történetét. Ezt példázzák a nagy életszakaszok. De e szakaszokon belül Áron nem szimbolum többé, hanem individuum. A regény egy egyéni élet önvallomás-szerű leírása, *Dichtung und Wahrheit*, mint minden önéletrajz, de ez kiváltképen *Wahrheit*. Innen van, hogy bonyolult mesét, a részletek

kiszámított elhelyezését, olyan szerkezetet, amelyben minden mondat és minden fejezet csak ott lehet, ahol éppen van — ilyesmit hiába keresnénk e könyvben.

És innen van, hogy az őszinteséget minden más esztétikai kategória fölé helyezi. Ez az őszinteség — és nyíltság — itt-ott aztán — egy ismertető szavával — csakugyan az esztétikailag megengedhetőnek határát szorolja s néhol fárasztó is. Erre a számlára kell írni az erotikum bántó eluralkodását a mű középső három kötetében. Ezen a területen az őszinteséget és a nyíltságot az ízlés rovására is túlozza. Pedig ez azt a veszélyt rejti magában, hogy az íróba vetett bizalmunk meg-inog és hogy az őszinteség motivumainak feltétlen nemessége iránt könnyen kétely ébredhet az olvasóban. De megvan ennek az őszinteségnek az értéke is : a rajzolt emberek és helyzetek dokumentumszerű ereje. Itt érkeztünk ahhoz a ponthoz, amely e művet az I. M. I. T. figyelmébe ajánlta : a zsidó vonatkozásokhoz.

Mert zsidó vonatkozásúak a könyv alakjai, milieu-i, problémái.

Az alakok hatalmas serege vonul el előttünk. A falusi zsidó élet a maga pénzen alapuló, szigorú kasztrendszerével, az alföldi városok zsidó alakjai, diákok, tanárok, (részben zsidók, részben zsidókkal való relációik folytán kerülnek említésre), a keresztények úgy, ahogy a zsidó látja őket, s a zsidók úgy, amilyenek. Azután felvidéki ortodoxok, zseniális bócherek, kevésbé zseniális kis és nagy polgárok, azután szabadkőművesek, meg forradalmárok — vörösek, fehérek és színjátászok — csehek, svábok, palesztinaiak, jók és rosszak és rengeteg zsidó és nemzsidó nő. (Kevesebb — több volna!)

Egynéhány alak, egynéhány epizód s nem utolsó sorban a főalak és egész sorsa igen meggondolkoztató módon világot vetnek a zsidóság problematikájának egész bonyolult szövedékére. Kiemelkedik Lilien bácsi, a nagyréti bölcs, a szentéletű, szent lelkű, nagyhitű, becsületes szegény zsidó, a Tóra embere, a békességes szívű, aki úgy él, mint egy elvarázsolt királyfi, a maga nem méltányolt tudásának biborát úgy rejti kopottas gúnyája alá — és úgy hal meg, mint akit, a régi, poétikus zsidó ígével szólván, az Isten csókja szólít az örök fényesség világába.

Szellemi rokona Códék bácsi, a szolnoki talmudtudós, akitől a zsidó papi hivatás ígéit tanulta Áron, aki a zsidó kultúr-öntudatot oltotta gyermeki lelkébe. Códék bácsit, Lilien bácsit úgy mutatja fel az író a zsidóknak és a nemzsidóknak, mint igaz, eredeti zsidó ereklét, hogy hát nézzétek ti, akik csak a pénzével kérkedő zsidót ismeritek és gyűlölitek, nézzétek, ez is zsidó, ez a két szegény, szentlelkű bölcs, aki fejfel magasodik mindenrendű és fajú környezete fölé, *fejfel* magasodik — igen! — és *szívvel*.

Az íróban van bátorság, hogy erre rámutasson és hogy rámutasson más értékes, kiemelő zsidó tulajdonságra. A nagyműveltségű, már nem is fiatal fiúnak gyengéd, bensőséges, szeretettel teljes tisztelete az anyja iránt, az öreg, analfabéta falusi zsidóasszony iránt — az értékes zsidó vonások egyike. De van több is. A zsidó lélek megdöbbenése azon, mikor valaki élő emberek várható haláláról beszél. A zsidó együttérzése minden üldözöttel, gyengével, megalázottal. A zsidó lelkesedése az emberiség haladása, a nagy emberi esz-

mények hódításai iránt. És ide tartoznék a magyar zsidó hazaszeretete is, de erről később.

Hanem aztán éppen így van bátorsága az írónak megírni a zsidók hibáit is. Hogy a gazdag zsidó miként igyekezett az egyenlőség eszméjének szédületében életének minden zsidó vonását és egyáltalában zsidó voltát eltakarni, eltagadni, elfelejteni, megtagadni.

Hogy a vallástalan gazdag zsidó szemforgatóan elvárta, megkövetelte, hogy a szegény zsidó vallásos legyen. A keresztény úr mer keresztet vetni a templom előtt, a zsidó előkelőségek szégyellik a vallásukat, vallásuk minden szimbolumát. A szolnoki gimnázium hittanórái botránykövei voltak az iskolának, szégyene a zsidóságnak, mert a zsidó fiúk tűntettek azzal keresztény társaik előtt: mennyire neheztelnek szüleikre, hogy elmulasztották őket megkereszteltetni. Aztán egyes Tórával telített ortodoxok, akik minden külső parancsolatot féltő gonddal őriznek és képesek a leglényegesebb parancsolatokat, a becsület, a tisztesség parancsolatait áthágni, mérhetetlen erkölcsi kárt okozván a zsidóságnak. Ide tartoznak a képmutatók, a tojástáncot járók, a minden idegen előtt hajlongók, a zsidó sors alól magukat kivonók, akik a *többi* zsidót okolják a zsidó szenvedésekért és beállanak a zsidógyűlölők soraiba.

És hogy viselkedik ezekkel és velünk szemben a keresztény társadalom? A «svihák» zsidónak, a magát jól adminisztráló zsidónak sokszor talán nagyobb respektusa, mindenesetre könnyebb érvényesülési lehetősége van, mint a becsületes, őszinte, öntudatos zsidónak.

Általában furcsán állunk a zsidógyűlölettel. Gyűlöl-

nek minket azért, ami határozott erényünk, és sokszor elismernek olyasmiért, ami nem éppen nagy erény. A szellemi kiváltságot pl. sokszor nehezen bocsátják meg, a kivételesen jelentkező verekedő hajlamot, a nagy testi erőt respektálják. Zavarodottan meghökkennek, ha a zsidó visszaüt. Ezért írja meg Áron az egyetemi verekedések idején cikkét: *«Ne hagyd magad Schlesinger! Ne hagyd magad te sem Roth, Weisz, Grün, hanem üss vissza! Ha lefogják karjaidat, rúgj! Ha fogaid még ki nem ütötték, harapj!... Csak csendesesen, lehajtott fővel ne fogadj szót, ha kitessékelnek és gyáva megadással ne túrd, hogy a Sziszerahad anélkül üssön agyon, hogy öklöd, lábad, fogad nyomát ne érezzék!»* Természetesen egyetlen zsidó lap sem közölte a cikket. Sőt otthon, a felesége sem nagyon lelkesedett azért, hogy a fia vérbefagyva maradjon az egyetem csarnokában. Inkább meneküljön, ha gyanús neszt hall. És Áron megadóan mondja: Fogadj az anyádnak szót, fiam! Túrj megaláztatást, mert akkor jobb zsidó maradsz... Hogy megvalósuljon a próféták által hirdetett messiási eszme, a zsidónak szenvednie kell!...» Szenvednie kell — ez az író meggyőződése, de harcolva kell szenvednie.

És szenved, különös, érthetetlen fájdalmakat visel a zsidó.

És a magyar zsidó! Aki úgy szerette, szereti ezt a hazát a kirekesztettnék fájdalmával, reménytelen szerelemmel. Őszinte ez a szeretet és annál rosszabb a zsidóra nézve. Mert ha nem lenne őszinte, kevesebb lenne a csalódása. És ha nem lenne őszinte, akkor mehetne boldogabb hazák felé és elfelejthetné a magyar fájdalma-

kat. De aki az Alföldön született, akinek serdülő korában a Tisza füzesei suttoztak a fülébe magyar dalt, aki magyarul tanult beszélni az édesanyjától, aki magyar ígét hallgatott a pap ajkáról, aki Magyarország haladásának szeretné az életét áldozni, az könnyen azt hiszi, hogy ő is tagja e nemzetnek, e nemzetnek, mely oly szívesen ölel keblére magyarul is alig tudó, buzgó svábokat. És az ilyen léleknek nincs nagyobb bántódása, mint mikor azt hallja : zsidó és magyar. Ezt a megkülönböztetést nem bírja elviselni, törni-zúzni kezd, ha azt mondják neki : *zsidó* — pedig különben büszke az ő zsidóságára. És a lelkébe mar, ha azt mondja a paraszt kötekedve : te Jordán, hiszen nem a Jordánhoz, a Tiszához húz az ő szíve, «a Jordán csak emlék, a Tisza élő valóság». És mégis, azt kell éreznie, hogy egyedül marad az ő nagy szerelmével, hogy egyoldalú az ő nagy vonzódása. És nemcsak az antiszemita, de a legneme-sebb, legszabadabban gondolkozó ember lelkének mélyéről is fölsziszteg a szó a válságos pillanatokban : zsidó. És a legjobb indulatú ember is megkülönbözteti a zsidót és a magyart.

Hazafiasságának nem hisznek itthon, az elszakított területeken pedig irredentával gyanúsítják. Itt azért szenved, mert nem magyar, ott azért, mert magyar, voltaképpen mindig azért, mert zsidó.

Aron példája különösen tanulságos az antiszemitizmus lélektanára. Amint mondtuk, a külsején nem látszik meg, hogy zsidó. Sokszor történik, hogy egyéni varázsaért megszeretik keresztény társaságokban. S mikor megtudják, hogy zsidó, igen nagy a zavarodottság, a hüledezés, a feszengő érzés, sőt a gyűlölet fel-

lobbanása is. Hát ugyanaz az ember nem ugyanaz többé, ugyanaz az ész, jellem, kedély nem ugyanolyan értékes többé, ha kiderül, hogy az illető abból a népből származik, amely Ézsajást adta a világnak, amelynek Mózes volt a vezére, amely Akibát termelte ki magából?!

Mindig így volt ez pedig. De azelőtt nem hittünk a szemünknek és a fülünknek. Csak az illúziókban ringatódzó szívünknek. Ami Romániában, Oroszországban lehetséges, az itt nem történhetik meg — hittük és mondogattuk. És örültünk annak, hogy a zsidó milyen nagyszerűen tud átalakulni, asszimilálódni. Igen, valami halálösztön dolgozott tudattalanul abban a heves nosztalgiában és odaadásban, amellyel teljesen megakartuk ölni magunkban a mi másvoltunkat, népi egyéniségünket.

Azaz — mégsem teljesen. Hiszen Áron nem hűséges a tradicionális zsidó életmódhoz, sőt időjárástával — ne feledjük, hogy egy letűnt, materialista-racionalista kor fia — időjárástával, mondom, hitét is elvesztette. És mégis hisz a zsidóság nagy feladatában, papi mivoltában. Itt van egy kis következetlenség Áron jellemében, de ez a következetlenség a magyar zsidóság nagyrészéé. Ha Áron nem vallásos, nemzetiségűl pedig a magyarságot tudja, akkor milyen alapon hisz a zsidóság hivatásában, sőt micsoda akkor egyáltalán az ő számára a zsidóság? A nem vallásos zsidó számára, ha meggyőződése, hogy a zsidóság élő valami, alig marad más mint a zsidóság nép-voltának elismerése, (hacsak *Coudenhove-Kalergi* kaszt-fogalmát nem akarja elfogadni). Hiszen a magyarsághoz való törhetetlen hűségű, viszonzatlan szerelmünk úgyis megmaradna. Mégis, e következtetés

levonása nélkül csakugyan tragikusabb az egész magyar-zsidó probléma.

Áron zsidósága a prófétai erkölcsben áll. Jellemének alapvonása ez : jó szeretne lenni, becsületes, igaz ember akar lenni. A jó felé való törekvés az ő prófétai zsidóságának, de egész lelkének vezérmotivuma. Az ő egyéni *to be or not to be* kérdése és az ő egyéni zsidókérdése egybeesik. Lehet-e öntudatos, lelkes zsidónak magyar-módra, magyarok közt, magyar-érzéssel, egytestvérként élni? Lehet-e becsületes, csak becsületes, őszinte, tiszta harci eszközökkel a mai társadalomban élni és a megillető és méltányos érvényesüléshez jutni? Ugyanegy zsidókérdés két oldala ez s ez a mű alapproblémája. E probléma további tágasabb síkra vetülése Áron élete öt szakaszának a fajta historiájára és jövőjére való visszaverődése : a zsidóság létjogának, hivatásának és szenvedései értelmének kérdése.

Mi a megoldása a problémának, a végső kicsendülése a műnek?

A probléma szűkebb megfogalmazására, a magyar-zsidó kérdésre nincs végleges és megnyugtató felelet a könyvben. Mint ahogy az életben sincs. Áron utolsó kívánsága, hogy magyar földbe temessék, de a halálát is szinte az okozza, hogy mégegyszer kirekesztik a magyar nemzet testéből. Szinte azt hisszük, hogy — mint Mohammed koporsója ég és föld között — úgy fog lebegni Áron koporsója Magyarhon és Erec Jiszrael között.

Mi a teendő? Mit cselekedhetünk? Járnunk kell tovább az öt könyv útját. És nem szabad elhagynunk ama nagy Öt Könyv útját. Hit nélkül megtörünk, hit

nélkül nem bírjuk. Nem szeretni a magyar földet, nyelvet, Hazát : nem tudjuk, nem akarjuk. De nem szeretni a zsidóságot, nem szeretni Erecet, nem szeretni multunkat, kételkedni hivatásunkban, megtagadni jövődönket, szenvedéseinktől a hűség, a becsület, a jellem árán megváltódni akkor sem tudunk és akkor sem fogunk, ha mégegyszer, ha százszor halál fenyegetne. Az ezerszeres erőfeszítés, a milliósoros újrakezdés népévé tették minket. Hát leszünk is az újrakezdés népe! Büszke öntudat állatja meg velünk a megpróbáltatásokat és viselteti el a szenvedéseket.

Sommázzuk tehát az *Aron öt könyvéről* mondottakat. Őszinte könyv, éles életlátás, bátor szókimondás. Sok helyt emberi és zsidó dokumentum érvényű. Inkább a realitás meglátására, mint formálására törekszik. Kár, hogy a könyvet nem lehet az ifjúság kezébe adni. Nagy értéke a meggondolkoztatás. Írójának helyét az írók között és a műnek helyét az irodalomban kijelölni — későbbi feladat. De már ma is tisztán áll előttünk az, hogy ez a mű nagyszerű adattár egy talán soha meg nem írható nagy zsidó eposzhoz. Az élet fotográfiája. És az életben semmi sincs készen. «Nem tiéd» — hangzik felénk a könyvből az intő szózat — «nem tiéd a munka befejezése, de nincs szabadságodban, hogy kivonjad magad alóla» — talán ebben foglalhatjuk össze azt, ami mégis megnyugtató ebben az életnyugtalanásban vergődő könyvben.

Aron öt könyve a nemes zsidó tragédiája. És felsóhajtunk — betéve a könyv utolsó lapját, mint Ádám az *Ember Tragédiájá*-nak végén : «Csak az a vég, csak azt

tudnám feledni!» És mint ott, itt is hangzik a zarándoklás, a bujdosás, az elbukás és az örök újrakezdés öncélúságának ígéje:

«Mondottam, ember, küzdj és bízva bízzál!»

Budapest.

Dr. BENOSCHOFKY IMRE.

SABBATAI ZEVI ALAKJA A MODERN ZSIDÓ IRODALOMBAN.

Israel Zangwill: The Turkish Messiah.

Salom Asch: Sabbatai Zevi.

S. Poljakoff: Sabbatai Zevi.

Josef Kastein: Sabbatai Zewi, der Messias von Ismir.

Teremtő munkát végez az író, amikor papírra rögzíti a lelkében imbolygó alakokat és élővé, létezővé teszi őket. Teremtés ez akkor is, amikor a történelem mélyéről hozza föl az alig körvonalazott figurákat és képzeletének erejével megfoghatóvá és plasztikus, mozgó valósággá emeli a mult homályában veszteglő bábukat. Hiszen a történelem fekete szemüvegen keresztül nézi alakjait, csak az éles fehér vonásokat látja, ami szürke vagy sötét, az számára elveszett. Csupa durván körvonalazott, megkezdett márványtömb meredezik elő a történelem lapjairól, kiszabott keretek, mind mesterükre várnak, hogy kihámozza belőlük a mélyükön rejtőző életet. És az író, mesteri kezében a legfinomabb vésővel, a tollal, hozzáfog a teremtő munkához.

És amint a forma megszabadul a rája nehezedő márvány terhétől, a kibontakozó kőtest lélegzeni kezd, életre ébred. De vannak olyan márványalakok, melyeket a történelem elnagyoló sietségében elhibázott, arcuknak körvonalai még alig vehetőek ki, de egy hibás, türelmetlen kalapácsütés már letörte, ferdévé, félszeggétette egyik tagjukat. Kettősen nehéz ilyenkor az író újrateremtő munkája. Kisimítani a konturokat és amellett elleplezni, vagy ha lehet, kijavítani a hibát.

Michelangelo leghatalmasabb alkotását egy megkezdett és elhibázott márványtömbből faragta ki. Ilyen megkezdett és elhibázott márványtömb Sabbatai Zevi történelmi alakja.

A zsidók története a galutban messiási mozgalmak állandó láncolata. Mózesről Herzlig, a zsidó nép bölcsőjétől máig, ismert és ismeretlen messiások egymást váltották fel, hogy lendületet, erőt adjanak a történelem óriási óraszerkezetében morzsolódó népnek, hogy bele tudjon kapaszkodni a jövődőnek feléje hajló, közelgő kerékfogába.

Néhány évszázadot töltött Izrael népe Izrael földjén. De ez a néhány évszázad elegendő volt arra, hogy a népet örökre odaláncolja a földhöz. A zsidó nép állandó vágyódásban élt a föld után, az Igéret Földje csábos, elérhetetlen lidércfényként táncolt a rögös galut-út vándora előtt és ellenállhatatlan erővel hívta, csalogatta az örök bolyongót. És ennek a váagnak, ennek a sóvárgásnak kifejezője, megtestesítője lett a messiás. A zsidó nép vajudott vágyában és megszülte

messiásait, maga fölé emelte és a hit vehemens erejével az égig lökte őket, mint ahogy a vulkán időnként ki-kitör és tüzes láváját vadul dobja fel a felhők közé. De a láva a földé és visszahull a földre. A messiás ember volt és visszazuhant a nép közé, oda, ahonnan fölemelkedett. De a zuhanást erőgyűjtés és újabb kitörés követte és a galut éjszakáját újra meg újra megvilágította és fényvel árasztotta el a messiáshit kiolthatatlan vulkánjának fel-feltörő tüze.

A messiás ember volt. Ember volt és lezuhant. A messiás nem bűnözött, nem került összeütközésbe fennálló rendekkel, mint a klasszikus tragédia hősei. Neki csak egy bűne volt: az, hogy ember volt. Nem bírt elszakadni a földtől, mikor túl magasra emelkedett, a szférikus levegő metsző tisztaságában elvesztette eszméletét és lezuhant. Ember volt és emberré lett újra.

*

Mit tud a történelem Sabbatai Zeviről?

1626 Áb hó 9-én született Smyrnában. Apja kereskedő volt, tanulatlan ember. Sabbatai már ifjúkorában kerüli a társaságot, a magányt kedveli, egymásután elhagyja két feleségét. Éjjel-nappal a Kabbala titkos tanaival foglalkozik. 1648-ban kinyilatkoztatja barátainak szűk köre előtt messiási voltát. Smyrnából erre számúzik. Vándorútján rajongók szegődnek hozzá: Moses Pinheiro, Abraham Yakhini, Raphael Joszef Chelebi, Nathan Gazati, Samuel Primo. Sabbatai kairói tartózkodása alatt megtudja, hogy egy lány él Livornóban, aki magát a messiás menyasszonyának nevezi. A lengyel zsidómészárlásokban elárvult Sára ez a leány.

Sára kolostorban nevelkedett, onnan megszökött és azóta bolyong, tisztátalan életet élve, de a messiást keresve. Sabbatai magához hivatja Sárát és hitvesévé teszi. A messiási esztendő közeledik. Sabbatai szülővárosába utazik és ott a zsinagógában kinyilatkoztatja, hogy ő a messiás. A rajongó tömeg öröme határtalan, sokan elragadtatásba esnek és csodákat, égi jeleket látnak, sokan önkívületben prófétálni kezdenek. Sabbatai hívei egyre gyarapodnak. Az egész világból érkeznek hozzá követek a különböző hitközségek hódolatát jelentve. Sabbatai elrendeli, hogy az Áb hó 9-iki gyásznapot, mint születésnapjának örömnünepét üljék meg. A zsidók mozgolódása azonban kezd kellemetlenné válni. Achmed Köprili nagyvezér elfogatja Sabbatait és bezáratja, előbb egy konstantinápolyi börtönbe, majd Abydos kastélyába, Gallipoli közelében. De Sabbatait még a börtönben is körülveszik a hívők. Végül is IV. Mohammed szultán Drinápolyba hozatja Sabbatait és a szultán háziorvosa, egy kitért zsidó, fenyegetésekkel ráveszi a megfélemlített «messiás»-t, hogy térjen át az Iszlám igaz hitére. Sabbatai a Mehmed effendi nevet kapja, Sára pedig követi férjét az új vallásba.

*

Legjobban ragaszkodik a történelem figurájához Izrael Zangwill. «A török messiás» című történeti elbeszélése a «Gettó álmodói» sorozatában jelent meg. És Zangwill Sabbataija valóban a gettó álmodója. Az elbeszélés első fejezete már Sabbatai megnyilatkozása. Barátainak szűk köre előtt kimondja a titkos, szent,

tilos, négybetűs istennevet. A megrettenő hívek széthordják az istenkísértés hírét és a rabbik szentségtörőnek nyilvánítják Sabbatait. És nekünk is ez a benyomásunk, mikor így minden előkészítés nélkül szemünkbeordít nagy betűkkel a rejtelmes quadrilitterum. Szentségtörő, gondoljuk mi is. De ez csak az első benyomás. Zangwill finom tolla követi és feltárja előttünk Sabbatai lelkének minden apró rezdülését. Megismerjük az ifjú álmodót, aki, mint annyi társa, epedve várja a messiási év közeledtét. Egész lelkével, egész testével belemerül a kabbala szent tanaiba. Két szép, fiatal feleségét egymásután hagyja el, aszkétikus életet él. «A Tóra az én menyasszonyom» mondja apjának, aki a zsidó törvények szerint bűnnek tartja a cölibátust. Sabbatai Áb hó 9-én született, tanulótársai, még az idősebbek is, félő hódolattal veszik körül, kedvenc dalát, melyben a fürdőből kikelő királyleány, Melisszelda szépségét énekli meg, allegóriának magyarázzák, mint az «Énekek éneké»-t, mindenütt jelek és csodák tűnnek fel és merülnek el ismét a sötét horizonton, mely mintha vörös volna az ukrainai testvérek kiontott véréből. Az izzó, türelmetlen, messiásváró hangulat, az északról érkező rémhírek és a személyét körülvéő megkülönböztetett hódolat, mint valami édes mérget csepegtetik Sabbatai lelkébe a sejtést: hátha ő a messiás? És Sabbatai kiejti a tiltott istennevet. A föld nem hasad meg lába alatt, az égből nem száll emésztő tűz alá és a megrettent, megbabonázott hívők örömujjongásba törnek ki: **Messiás ! Messiás !** És a hit magával ragadja Sabbatait is. Szülővárosából, Smyrnából, kiűzik a rabbik, de akármerre vándorol, mindenütt a hívők ujjongó tömege

fogadja. És az álmodó Sabbatai tovább álmodik az eljövendő messiási birodalomról, melynek felállítására Isten őt szemelte ki eszközül. Egymásután kerülnek útjába az isteni szellemtől megszállott próféták, akik mind megerősítik őt rajongó hitében. És Szalonikiba érkezve, Sabbatai a templomban karjára veszi a szent tóratekercset és ünnepélyesen elmondja a hagyományos szavakat: «Ime én eljegyezzlek téged magamnak Mózes és Izrael törvénye szerint.»

Zangwill Sárája is a gettó álmodója. De Sára amellet asszony is. Asszony, akinek a testét beszennyezte a bűn, de álmodó lelkét megőrizte tisztán. Városról-városra jár és mindenütt hirdeti: «A messiás menyasszonya vagyok.» Sabbatai meghallja a különös leány történetét. Új prófétáját sejti benne és magához hivatja. «Béke veled ó Messiás» köszönti Sára Sabbatait. «Béke veled, ó Melisszelda», viszonozza Sabbatai. Valami titkos delejes erő vonzza őket egymáshoz. «Szenvedélyessé foglak tenni», mondja Sára. És az aszkéta Sabbatai, a Tóra vőlegénye lehajlik hozzá: «Én meg tisztává teszlek», leheli Sára homlokára.

Sabbatai most már biztos benne, hogy ő az elhivatott messiás. Királynője, Melisszelda ott van az oldalán és rajongó szeme a hit kiapadhatatlan forrásává válik számára. Jeruzsálemben, a szent városban, szavai nyomán csodát lát a hódoló ünneplő tömeg és minthogy már küszöbön áll a misztikus 1666-ik esztendő, Sabbatai elhatározza, hogy Konstantinápolyba megy, leveszi a szultán fejéről a koronát és saját fejére téve azt, kihirdeti a messiási év elkezdését.

A börtönben is messiás marad Sabbatai. Mikor a

goromba kaimakám arcul üti, habozás nélkül, szerényen feléje fordítja másik orcáját is.

Hívei csakhamar pompás palotává változtatják a Sabbatai börtönéül szolgáló várat. «Migdal óz», «A hatalom tornya», így nevezi Sabbatai börtönét a levelekben és utasításokban, melyeket a világ minden sarkáról összesereglt követeknek ad.

Mikor Nehemia Kohen, egy lengyel próféta, nem akarja elismerni messiási voltát, Sabbatai hite megrendül. Csodás jelet vár az égtől, hogy újra megbizonyosodjék, de a jel elmarad. Mikor Hakim basi lefesti előtte, milyen kínzások várnak rá másnap, ha nem tér át a mohammedán vallásra, Sabbatai még királyi méltósággal kergeti ki a hitetlen csábítót, de aztán, magára maradva, teljesen összetörik. «Egész évben vártam a csodát, ezekben a nehéz hónapokban, Konstantinápoly börtönében, Abydos kastélyában — de, milyen biztos hang szólt? Holnap szét fognak tépni, tűzes fésűkkel fognak marcangolni... ki tudja, mit tesznek velem ezek a kutyák?»

Sabbatai ebben a pillanatban emberré lett. Még nem lett áruló, de már nem több, mint közönséges ember, aki életét félti. De Melisszelda még hisz. «Én hiszek — mondja — ez csak próba, hitem utolsó próbáratétele». De Sabbatai már csak ember, aki alázattal, könyörögve emeli fel szemét Istenéhez: «Ó Istenem, ez a vége hosszú szenvedéseimnek! De merészségem büntetése nagyobb, semmint elviselhetném! Isten, Isten, miért küldted hozzám azokat az égieknek látszó suttogásokat, azokat a hosszú, hosszú gondolatokat, melyek felforralták lelkemet? Miért mutattad meg nekem Izrael bűnét

és szenvedését, a világ minden szomorúságát és gonoszságát, arra ihletve engem, hogy felemeljek és újjáteremtsek?»

Melisszelda körül akarja fonni karjaival Sabbatai nyakát, de az hirtelen durván lerázza magáról. Szörnyű sejtelem ébred a lelkében és emberi kegyetlenséggel vágja Melisszelda szeme közé:

«Miattad vesztettem el az isteni kegyet! Te tétl hűtlenné menyasszonyomhoz, a Tórához. Csaknem negyven évig keményen és egyedül éltem, jéggel és hóval kínoztam testemet, korbácsoltam magam, igen, korbácsoltam magamat, én, aki most félek a korbáctól — amíg vérem nem folyt száz sebből. És most, ó Isten, ó Isten! Asszony, te bemocskoltál engem! Elvesztettem az isteni szellemet, kiment belőlem és testet fog ölteni valaki másban, nemesebben. Messiás voltam egyszer és most ember vagyok!»

«Én? — én vettem el tőled az isteni szellemet?»

Melisszelda Sabbataira tekint, piruló szépségében, megingathatatlan hittel.

És Sabbatai, az ember, nem bír ennek a pillantásnak ellenállni.

«Nem! Nem! Te mutattad meg nekem! — kiáltja. — Szerelem! Szerelem! A szerelem az, ami keresztül lélegzik mindenben, ami felemeli az élet terhét. Ember vagyok, aki élvezi erejét. Ó megkínzott ifjúságom! Miért is nem kaptalak meg hamarabb!?

Sabbatai, az ember most már élni akar. Élni, élni, bármilyen áron is.

«Ha szerelmünk van, nincs-e meg mindenünk? Ez

az Isten, ez a Királyság. Ez a Királyság. Jer, éljünk — én férfi, te asszony».

De Melisszelda nemcsak a gettó álmodója. Asszony is. És az asszony még mindig hisz, még mindig nem tud mást szeretni, csak az istenembert, a messiást.

«Nem, mint embert nem szeretlek. Vagy isteni vagy, vagy senki. Isten, vagy kalandor!»

Sabbatai, az ember, kétségbeesve próbálja meggyőzni Sárát. Fél, hogy a messiási trónus után most őt is elveszti.

«Amikor megismertelek, embernek tudtam magamat. De amint híveink serege nőtt, amint hit és szerencse lépett a nyomomba, hazug álmom újraéledt. Hittem a Királyság víziójában. Mikor felosztottam a világot, valóban hittem, hogy messiás vagyok. De amikor trónusomon ültem Abydosban, körülvéve imádókkal a világ széleiről, akik lábaimat csókolták, homályos kétség lepett meg, valami álomféle és homályos hangok visszhangoztak a fülemben, kérdeve: «Messiás vagy? Messiás vagy? Messiás vagy?» El akartam fojtani őket az ünnepi dallal, de az éj csöndjében, amikor oldalamon aludtál, a hangok visszajöttek és gúnyosan kiáltották: Ember! Ember! Ember! És mikor Nehemia jött...»

De Melisszelda félbeszakítja Sabbatai vallomásait.

«Holnap Isten leszel!»

«Hagyj magamra, Melisszelda. Ma éjjel egyedül kell virrasztanom. Talán ez az utolsó éjem a földön.»

Melisszelda hite még most is szilárd:

«Igen, holnap eljön az Ég Királysága.»

Sabbatai rémes, vigasztalan éjtszakát tölt el. Isten, vagy ember, még mindig ez a kétség gyötri. Haljon meg

és éljen tovább, mint egy hősi emlék? De, akkor itt kell hagynia Melisszeldát! És hagyja itt a napfényt, a zöld füvet, a világnak és emberi életnek mindazt a sok szépségét, amellyel szemben csak most nyíltak meg szemei, egy életen át tartó önkínzó vakság után?

«Ó Isten! Ó Isten! — kiáltott — miért gúnyoltál ki, miért hagytál el engem?»

Zangwill ragaszkodik a történeti figurához. Sabbatai fölveszi a turbánt és magára ölti ezzel a szimbólummal Mohammed hitét. De Zangwill török messiásának bukását Sabbatai és Melisszelda között játszhatja le. Finoman elkerüli a hangos, kirívó részleteket, a messiást nem követi szégyenteljes megalázkodása perceiben, megáll kint a trónterem ajtaja előtt, hogy ne lássa, mint csókolja meg a bukott messiás az uralkodó szultán ruhájának szegélyét.

Mikor Sabbatait a szultán elé vezetik, az író Sáránál marad.

«Megölsz engem» — mondja a búcsuzó Sabbatai Sárának. — «Ember vagyok.»

«Akkor halj meg mint ember».

«Készen vagyok» — fordult Sabbatai a reá várakozó gárdistákhoz.

Sára egyedül marad. És ahogy nincs mellette Sabbatai, belélopózik a kétség az ő lelkébe is. Hátha Sabbatai mégis csak ember? És amint nő benne a félelem, a reszketés Sabbatai életéért, tudatára ébred, hogy mennyire szereti őt. Messiás vagy ember, szereti őt. Hirtelen görcsös rettegés markol Sára lelkébe, hátha a halálba küldte Sabbatait? Hátha már marcangolják is testét a hóhér kegyetlen kínzóeszközei? Lelkében feltámadnak gyer-

mekkorának véres víziói. Felugrik és szinte eszeveszetten rohan Sabbatai után, a szultán trónterme felé. És itt, a trónterem ajtajában, egy magas, fehér turbánba és zöld kaftánba öltözött ajtónálló tartóztatja fel. Csak lassan ismer rá Sára a szultán ajtónállójában Sabbataira.

«Vallom, hogy nincs más Isten Alláhon kívül! Vallom, hogy Mohammed Alláh prófétája!»

És Mehmed effendi karjaiba zárja Sárát és arcát csókokkal borítja el.

*

Zangwillnak sikerült emberivé tenni Sabbatai alakját. Sabbatai cselekedetét. Zangwill Sabbataija is bűnös, hiszen választhatta volna a mártírhalált, de már csak bűnös ember, aki nem bír elszakadni az alig megismert élettől, bűnös ember, akit azonban megértünk, sőt, aki közel áll hozzánk. Ez a Sabbatai már rég nem az az utolsó áruló, akit a történelem hideg lapjain megismerünk. Zangwill melegen, finom ujjal rámutatott az emberre a messiásban és megmutatta ugyanezt az embert a bukott messiásban, az árulóban is.

*

Salom Asch is ragaszkodik a történeti figurához. És ő is emberré emeli azt. De mily nagy az ellentét Zangwill rajongó, álmodó török messiása és Asch magabiztos Sabbatai Zevije között. Amott Sabbatai, mielőtt megnyilatkozik, kétkedő remegéssel várja a jelet az égből, itt már ekkor is tudja, hogy ő van hivatva megalapozni a «tökéletesség birodalmát.»

«Össze fogom gyűjteni szárnyatlan imáitokat...

Lelketekbe életet fogok lehelni... Adni fogok nektek a szellememből és szavaimból és Isten gyermekeivé fogtok válni...»

«Érzem, eljön az év, közeledik a nap, melyet Isten kiszemelt szellemem újjászületésére, mikor nekem fogja adni szavát, hatalmát... Várjatok reám. Az idő közeledik. Érzem, hogy kezdődik a királyságom. Csak Isten szavát és hatalmát várom.» (Előjáték.)

Így csak az beszél, aki teljesen biztos elhivatottságában. És csakugyan ez a bizonyosság nem hiú képzelődés, mert ime Nehemia Kohen hangja hívja a jeruzsálemi királysírok barlangjaiban bujkáló Sabbatait.

«Én szólítlak, én Isten küldötte. Így szól az Úr: Sabbatai, fiam, miért rejted el magad gödrökben és barlangokban? Rázd le a port ruháidról. Dobd le a láncot kezeidről. Építsd fel azt, amit fel kell építened, rombold le azt, amit le kell rombolnod!»

És Nehemia Kohen a nála levő olajos-szarú tartalmával messiássá és királlyá keni Sabbatait, akinek ajkairól valóban királyi fenséggel hangzanak el az első messiási ígék:

«Isten választottja vagyok. Bennem az ő szava él. Bennem van az ő hatalma. Megszabadítok mindenkit a szolgaság jármától. És az elbukott földet felemelem.»

Majd tanítványaihoz fordul:

«Reátok öntöm szellememet és részt adok nektek az én szentségemből és adom nektek a prófécia ajándékát. És ti el fogjátok vinni szavamat és parancsomat a végtelen világ minden sarkára. Izrael elnyomott népének vigyétek el az örömhírt, hogy ragyogásának és nagyságának órája elérkezett. Én össze fogom őket gyűjteni

a föld összes sarkairól és el fogom vezetni őket abba az országba, melyet Isten megígért apáimnak, Ábrahám-nak, Izsáknak és Jákobnak. És én magam fogok uralkodni fölöttük.» (1. felv., 1. jelenet).

Salom Asch Sárája is egészen más, mint Zangwillé. Asch Sárája a temetőben, amikor megtalálják, önkívületbe esik és szinte prófétai trance-jában megmondja Sabbatai nevét és szülővárosát, Smyrnát. (1. felv., 2. jelenet). Ezt a Sárát senki sem hívja, magától, önként megy Sabbataihoz, akihez a temetői vízió óta valami ellenállhatatlan erő vonzza.

Sabbatai éppen eljegyzését ünnepli a Tórával (ezt a jelenetet már ismerjük a «Török messiás»-ból), amikor Sára megérkezik. Milyen más ez a találkozás, mint a «Török messiás»-beli két ember egymásratalálása. «Béke veled, Messiás», «Béke veled Melisszelda» — hangzott ott a csendes, szerető üdvözlés, itt pedig Sabbatai idegenül kérdi a magát előtte térdre vető Sárától: «Ki vagy?»

Ez a találkozás olyan, mint két ellenfél összeecsapása.

Salom Asch ezt a talmudi mondást választotta tragédiája mottójául: «A messiás, Dávid fia, csak akkor fog eljönni a világra, ha mind az emberek igazak lesznek, vagy, ha mindnyájan bűnösök lesznek.»

E körül történik az összeecsapás. Sabbatai a Tóra tisztaságával akarja kivívni a Királyságot, Sára pedig az emberi, bűnös szenvedélyekkel. A két örök ellentét ütközik itt össze, a tisztaság és a bűn, az élet és a halál, mint két ellentétes pólus, és az ellentétes pólusok, tudjuk, vonzzák egymást.

«Ki vagy?» — hangzott Sabbatai kérdése és most Sára felel ;

«Belőled való vagyok. A te tettet által teremttettem. Te választottál ki és tettél a magadévá. A te lelked és az enyém ikerágak ugyanazon a fán, egyesítve egy isteni csók által. Két virágból sarjadtunk elő. Te élet vagy, én halál, te tilalom vagy, én bűn vagyok. A te anyád mellén nevelkedtem. Lelkünk megtalálta egymást. Összevegyítjük vérünket, élet és halál, bűn és tilalom. Veled Isten vagyok, ó Isten az emberben, nélküled semmi vagyok.»

Sára ezekkel az első szavaival még fenn jár az eszmék világának régióiban, itt próbálja meggyőzni Sabbatait. De az visszautasít minden közeledést :

«Eltörtem a láncot, amely összekötött bennünket.» — A Tórára mutat : «Ő az én menyasszonyom. Egy anya nevelt kettőnket. Hozzá vagyok én fűzve szentségben és tisztaságban.»

Ekkor Sára leszáll a régiókból. Most az asszony beszél :

«Férjem vagy. Nem oldhattad meg kötelékeinket, nem szakíthattad ki lelkünk gyökerét. Szemeim égetnek téged, hajam elbűvöl téged. Mert, ha istenember vagy is, mégis ember vagy.»

De Sabbatai szilárd. :

«Megszabadítottam magamat hatalmadtól... A hús vágyait kitéptem a testemből... Isten lettem.»

Ekkor Sárának eszébe jut az a tömeg, mely őt egészen a messiás házáig követte.

«Nem gyűjtöttem-e össze a népet ablakaid alá? Én keltettem fel bennük a szomjat szavaid után. Az én szemeim gyújtották fel őket. Az, ami halandó bennem, a hajam hozta őket ide. Az én szenvedélyem tette ke-zessé őket. És én összegyűjtöttem őket, mint bárányo-

kat a pásztorbottal és idevezettem őket lábaidhoz. Én emberi vagyok és ereimben forró vér folyik.»

Sabbatai most odaadja Abraham Yakhininak és Samuel Primónak a tóratekercset, amit eddig a karján tartott :

«Menjetek a néphez, emeljétek a Tórát magasan föléjük. Hadd gyűjtse össze a Tóra a népet hozzám, a népet, mely megtisztul az ő szentsége által.»

De erre Sára nyílt harcot kezd. A messiás és a Tóra ellen, a messiásért és Sabbataiért.

«Menjünk a néphez és látni fogjuk, kit fognak követni, kinek a hatalma fogja vonzani őket. Engem fognak-e követni, vagy őt? Ő (a Tórára mutat) ő szent és halott, tiszta és csendes. A tömeg engem követ. Az én tüzem vonzza. Az én bűnöm után liheg. Az én halálomban él.»

Abraham Yakhini és Sámuel Primo kiviszik a Tórát a néphez és Sára is kimegy a néphez — egyedül. És bent a próféták megérik a föld bukását.

Első próféta : «Látom : lelkek hatalmas sokasága zuhan. Feketén, mint az éj leesnek a mennyből a mélységekbe.»

Második próféta : «Az ég elfordul a földtől és felhőkbe burkolódzik. Hallom, mint csapódnak be dübörögve a nagy kapuk és a föld zuhan, zuhan».

A kocka el van vetve. A föld zuhan, zuhan. De Sára visszatér, kézenfogja a legyőzött Abraham Yakhinit és Sámuel Primót és Sabbataira mutat :

«Az ő szolgálata nem az ég szolgálata. Ő az istenember. Az ég — az ég az Úré, de a föld az embereknek adatott. Tiéd a hatalom, te vagy az uralkodó. (A Tórára mutat.) Vele, vagy velem? A törvények és szabályok szíjával

megkötötte a kezünket. Belénk égette pecsétjeit, meghatározta az utat. Elrendelte előre, mi az igen és mi a nem. Gátakat és akadályokat helyezett elénk. Tilalmakat állított minden útra és életre — és általa akarsz bennünket Isten szolgálivá tenni? Ó, ember, te ismered akaratomkat, te ismered szívünket. A mi vérünk a te véred. A mi vágyunk a te vágyad. A Tórában az örök életet találod, bennem a halált. Ó, ő szent, ő tiszta, de néma. Bennem bűnt és megbánást találsz, szakítást és kiengesztelődést, magányt és visszhangot. Vágy és önmegtartóztatás vagyok. Mint a nap melegítem testedet és mint a kő, oly hideg vagyok. Válassz, emberisten, közte és köztem.»

De Sabbatai még mindig habozik, még küzködik önmagával:

«Tilalom, vagy bűn által? Örök élet, vagy halál? Mi az élet halál nélkül? Mi a tilalom bűn nélkül?»

De a messiás és a nép sorsa már eldőlt. És Sabbatai határoz és így szól a szavát leső prófétáihoz:

«Menjete a néphez és szóljatok hozzá. Irjatok leveleket és küldjétek az összes országokba, az összes városokba, ahol csak a törvény uralma áll. «Én, a ti Isteneitek és Királyotok, Sabbatai Zevi, ki uralkodom a földön, miként Isten az égben, eltörlök minden törvényt és szabályt, lerombolok minden korlátot és fundamentumot, széttörök minden bilincset és láncot, melyet rátok rakott egy idegen Isten, az ég Istene. Én vagyok a ti Isteneitek, Sabbatai Zevi, Isten hatalma által megalapozva e földön, miként Isten fent meg van alapozva a mennyben. Én megváltalak titeket örök megváltással és megszabadítalak titeket örök megszabadítással,

Nincsen többé fölöttünk sem igen, sem nem és ember és Isten szabadok. Csak Tammuz hónap 22-ik napja, az a nap, melyen Isten, a ti Istenetek megbékült királynőjével, kiválasztott Sárájával, Jisáj leányával (kezét nyújtja Sárának és maga mellé emeli), csak ez a nap legyen szent néktek, ne szentségtelenítsétek meg semmiféle munkával. Legyen ez számotokra a boldogság napja, az öröm és a dal napja, világítsátok ki házaiteket tiszta fénnel, mert ez a nap a szent szombat, Sára királynők, Jisáj leányának szombatja.»

A negyedik jelenet a «Migdal Oz» erődben játszódik le. Sabbatait a történelemből jól ismert pompa veszi körül. Sabbatai hívei, a kabbalisták táncolnak és dicsőítő dalt énekelnek Sárának.

«Szemeid sötétek,
Fürtjeid lángok,
Férjed a foglyod lett.
Fel akart emelkedni az égig,
Isten leánya után vágyódott,
De Te elzártad az utját,
Szemeid foglyul ejtették,
Fürtjeid megzavarták,
A földhöz kötötted őt;
Dicsőség néked, dicsőség!»

Mintha a kabbalistáknak, ennek a furcsa, exaltált csoportnak az a szerepe lenne itt, mint a kórusnak a görög tragédiában: figyelmeztetni a szereplőket a hibára, a bűnre, melyet elkövetnek. De miként ott, úgy itt is hasztalan hangzik el a kórus figyelmeztető éneke. Sabbatai a mesebeli király szavával fordul Sárahoz:

«Mit kívánsz? Beszélj, királynőm. Kész vagyok néked adni királyságom felét.»

Mily furcsán hangzik ez egy börtönben ülő király ajkán.

De a kabbalisták karáénál érthetőbb és világosabb hang is jelentkezik figyelmeztetni Sabbatait. Nehemia Kohen, ugyanaz, aki felkente Sabbatait, jön inteni a hűtlen pásztort, mint ahogy Sámuel próféta jött újra és újra élő lelkiismeretként Saul király elébe. Sabbatai megretten:

«Csukjátok be a kapukat. Zárjátok be az ablakokat. Nem bírom az idegen istenek prófétáját hallani.»

Sára hiába kísérli meg erőt önteni Sabbataiba:

«Tiéd a hatalom, tiéd az égi szó.»

Sabbatai önbizalma teljesen meg van rendítve.

«Félelem szorítja össze a szívemet. Elvetettem Isten szavát. Megvetettem, elűztem a leányát. Számomra zárva vannak a mennyek. Nem tudok többé felemelkedni hozzájuk.»

«Én a föld leánya vagyok.» — mondja Sára — «A földet hoztam magammal hozományul. Jer, megmutatom neked a világ összes pompáját.»

De Sabbatait valami megmagyarázhatatlan vágyódás újra csak az elveszített egek felé vonzza.

«Isten leányának a vőlegénye voltam. A lakodalmi mennyezet alól űztem ki menyasszonyomat. Fekvőhelyét mással osztottam meg. Elepedek. Az ég magas és tiszta.»

Sárának mégis már-már sikerül megnyugtatni Sabbatait, már karjaiban énekli az «Énekek Éneke» ringató verseit, mikor megjelenik Nehemia Kohen taliszbába burkolt alakja és Isten igaz prófétája Sabbatai fülébe dörghi végzetét:

«Így szól az Úr : Elvettem tőled erődet. Megfosztottalak téged a szavaktól. Nem adom tovább embernek az égi kegyet, mert az ember földi és vágyai földiek. A földből jön és a földbe tér vissza.»

Az ötödik jelenetben még ünnepet, kinyilatkoztatást hirdetnek Sára és Sabbatai vak prófétái, de ő maga már mint néma idegen ül a kicsapongó ünnepség közepett.

«Enyém volt az égi korona. Elvesztettem. Enyém volt Isten szava és én elfelejtettem» — hajtogatja egyre kétségbeesetten.

És újra megjelenik Nehemia Kohen és fején szimbolummá válik a turbán, amit a történelem szerint mint áruló és hittagadó vett föl :

«Így szólt hozzám az Úr : Menj és szolgálj egy Istent, aki nem Isten (turbánjára mutat) és imádkozz fához és hajolj meg kő előtt (megteszi). És menj a népemhez, Izraelhez és mondd néki : Ime ti szolgáltok egy Istent, aki nem Isten. Ime ti imádtok követ és fát. Jaj nektek ! A szél el fogja fújni imátokat. Reményetek egy nap, mely elmúlt.»

És ősi, prófétai kegyetlenséggel, mely csak az elkeseredésből fakadhat, lecsap Sabbataira :

«Mert ti embert szolgáltok, kinek kezdete a földben van. Szavamat elvettem tőle és hatalmam nincs véle többé!»

Zangwillnál egy rémes éjszakát kell eltöltenie Sabbatainak, mielőtt a szultán elé viszik. Itt ezt egy monológ helyettesíti. De milyen más ott Sabbatai tépelődő, kínlódó, önmagát marcangoló éje, milyen más, mint ez a dacos, elkeseredett monológ. Egyenesen vádat emel Isten ellen, mint ahogy a tehetetlen legyőzött megvá-

dolja hatalmas legyőzőjét : emberre-vágyással vádolja Istent, akit már nem elégít ki az angyalok magasztaló éneke. Egész lelkét-szívét elönti a dac :

«Az istenséget elvetted tőlem, de megmaradt bennem az emberség. Elloptad tőlem szemeim szentségét, de a bűn továbbra is megmaradt számomra és vele szolgálni fogom azt, aki most uralkodik az emberek fölött itt a földön.»

Sárának nincs már szerepe többé. Ő elvégezte a feladatát, most, hogy Sabbatai újra ember lett, észrevétlenül elmarad mellőle.

Salom Asch nem írtózik az erős színektől. Amit Zangwill nem mert elbeszélni, azt ő ki meri vinni a színpadra. Szemünk láttára esik térdre Sabbatai a szultán előtt. Először büszkén felel a szultán kérdésére, mintha régi ereje visszatért volna, már remegés fogja el az udvaroncokat, katonákat, sőt magát a szultánt is, de ez csak egy percig tart, Sabbatai lerogy a szultán lábaihoz, turbánt tesz a fejére és hangosan kiáltja :

«Allah nagy és Mohammed az ő prófétája!»

De Salom Asch nem akarja tragédiáját ezzel a kiáltással, ezzel a kirívó hanggal befejezni. Epilogjában újra a jeruzsálemi királysírok közé visz minket, itt ül Nehemia Kohen, harsonája vele van, olajos szaruja a kezében és várja, várja a messiást. És föláll egy magas öreg zsidó, felemeli karjait az ég felé és kiáltja :

«Hiszem, rendületlen hittel, hogy a messiás el fog jönni, és ámbár késik az eljövetele, mégis várom őt nappal és éjjel. El fog jönni!»

Salom Asch Sabbataija is ember, de szemben Zangwill tépelődő, kétségbeeső, életéhez ragaszkodó emberével, ez az ember vad, elkeseredésében dacos, magát soha meg nem adó, végsőkéig ellenálló. És talán ez a nyers, egyenességében szinte robusztusnak mondható Sabbatai még közelebb is áll hozzánk, mint Zangwill átfinomult, kabbalista török messiása.

*

Legmerészebben S. Poljakoff fogja meg témáját. Úgy látszik, az volt a szándéka, hogy tisztára mossa Sabbatait az árulás vádja alól, akárcsak Lessing «Rettungen»-jaiban, nem bír belenyugodni a történelmi ténybe. Poljakoff műve nagy, 300 oldalas regény. Amit Zangwill történeti elbeszélésében, vagy Salom Asch tragédiájában csak jelez, az itt bőven, részletesen ki van fejtve. De ez a részletesség sehol sem válik hátrányára. Mindig érdekes, művészi a meseszövése, történelem és fantázia észrevétlenül keverednek.

Poljakoff Sabbataija valahogy középen áll Zangwillé és Asché között. Nem olyan finom, szinte csak lelki életet élő, mint Zangwill török messiása, de nem is olyan magabiztos istenember, mint Asch Sabbataija. Poljakoff Sabbataiját is gyötrik eleinte a kétségek, de nem oly kínzón, mint a török messiást és később megbizonyosodik, de hite nem válik olyan gőgös önbízássá, mint az istenemberé. Sárában is több önállóság van, mint a «Török messiás»-beli álmodó Melisszeldában, de távol van attól az ellenfélt mutató fellépéstől, mint Asch tragédiájában. Sabbatai és Sára találkozása itt sem csendes egymásratalálás, sem az erők összemérése,

hanem két magasbavágyó rokonlélek összefogása, melyből aztán örök barátság és szerelem fejlődik ki.

Legérdekesebbek az utolsó jelenetek. Történeti lefolyásukkal az író nem volt megelégedve, új mesét komponál tehát, amely beleillik a megváltozhatatlan keretbe. Sabbatainak a fejére kell tenni a turbánt. Poljakoff meg is teszi ezt. De Poljakoff Sabbataija mégsem válik árulóvá. Nem veszi fel a mohammedán hitet. Elbukik ő is, hisz a messiásnak el kell bukni, de csak emberré bukik a messiásból. Tovább nem. De lássuk a mesét :

Sabbatai Chekim basinak, a szultán ravasz török-zsidó orvosának lesz az áldozata. Sabbatai feltétlenül bízik a maga messiási voltában. Feltétlenül hiszi, hogy a kellő percben meg fog történni a várva-várt csoda. Nyugodtan, félelem nélkül jelenik meg Sárával együtt a fiatal szultán előtt. Tudja, hogy bármiféle próba várjon is reá, azt meg fogja állani. És erre számít a ravasz orvos.

«Két út áll előtted Sabbatai Zevi — mondja — választhatsz. Ott jobbra a fák alatt három nyilást látsz állani. Nyílaik meg vannak mérgezve. Fel fogod előttük tární a melledet és mindegyikük biztos kézzel egy-egy nyílat fog belédlőni. Ez a biztos halál. Kész vagy erre a próbára?»

Sabbatai hisz magában.

«Kész vagyok» — feleli nyugodtan.

«Messiás!» — tör ki Sára örömjongva.

«Sabbatai — folytatja Chekim basi zavartalanul — bátorságod csodálatot érdemel? De halljad tovább. Ez lenne a testi próba útja. Nos mondtam neked, a szultán

kettő között enged választanod. Nézz balra. Ott áll egy ifjú apród, volt hittestvéred, mint én. Kezében egy kabátot és egy zöld turbánt tart. Húzd föl a kabátot, tedd fejedre a turbánt, menj a várba és mutasd meg magad a népednek. Áldd meg azt és térj vissza a szultán elé az egész néptől kísérve. Ez lenne a szellemi próba...»

Különös küzdelem bontakozik ki az egész szultáni udvar előtt. Sára megérzi a messiásra leskelődő veszélyt. Kiáltással Sabbatai lábai elé veti magát :

«Oda, Sabbatai, oda ! — és a mérgezett nyílak felé mutat.

Sabbatai lehajlik hozzá és felemeli. Barátságosan, de szilárdan mondja :

«Nem ezt akarom!»

«De, de, oda!»

Hidegen, élesen ragyognak fel Sabbatai szemei. Mértéktelen keménység van a hangjában :

«Asszony, vesd alá magadat a messiás határozatának!»

Mert Sabbatai megérti a cselt :

«Értem, értem! Egy hitehagyotthoz méltó gondolat... Egy mozlem nem lehet a zsidók messiása.»

De Sabbatai hisz magában :

«Felveszem a harcot a harcmezőn, melyet választottál, ez ország királya. Orvosod és szolgád feltették a mozlem zöld turbánját a zsidó Sámson fejére. De tudd meg, a zsidók messiása maradtam. A hajamat levágták, de az erőmet nem vették el tőlem. A mozlem zöld turbánjában is mint Bíró, Megváltó és Messiás fogok eléd lépni! ... Lásd, megyek a népemhez! Várj reám!...

És Sabbatai elindult a kastély felé, a zöld turbánnal a fején. Tudja, hogy a legnagyobb csodát fogja véghez-

vinni, a turbánnal fogja legyőzni az izlámot, a messiás lehelletével a mocskot szentté fogja tenni, az elpártolókat gyökerestül ki fogja irtani...

Nem hallja, amint Sára vadul felkiált, nem látja, amint lábaihoz esik. Áldásra emelt kezekkel megy egyedül végig a kerten a néphez, Izrael népéhez, a kiválasztott néphez, a szentség forrásához.

Chakim basi emberei már jó néhány órával előbb elvegyültek a zsidók táborában, mely Sabbatai ablakai alatt terült el. Azt a hírt terjesztették, hogy a szultán pasává akarja kinevezni Sabbatait, ha áttér Mohammed hitére. Szájról-szájra terjed ez a hír és hízeleg a tömeg naiv hiúságának. A szultán, aki megijed a messiástól, ez igazán nevetni való. És még hozzá: a zsidók messiása — egy mozlem turbánjával!

Végre az ablak nyílik. Mielőtt még egészen kinyílna, egy nagy görcsös sóhaj fut a táboron végig. Azután fölszakad:

«Messiás! Messiás! Messiás!»

És az ablakban megjelenik rikító málnavörös ruhában, a tábor fölé emelt áldó kezekkel a messiás. És felcsendül hatalmas, triumfáló, boldogító hangja:

«Népem! Jer a te messiásodhoz! Meg fogja szüntetni ezeréves éhségedet! Jer!»

Még erősebben, még viharosabban zúg a tábor és az egész nép rázendít a messiás zsoltárjára:

«Isten jobbja nagy, hatalmas... Isten...»

«Jobbja...»

«Tettre...»

«Kész...»

Foszladozva és bizonytalanul hangzott a második sor.

Az összhangzó, telihangú énekbe beléhatolt mindinkább valami idegen dallamnélküli zúgás, susogott és továbbkúszott és mindig több hangot fojtott el. A vers utolsó szava árván és erőtllenül hangzott és végül letört.

Elöl fenyegető suttogás keletkezett; mint egy kezdődő futótűz, úgy szaladt a sorokon végig és végül megragadta a tábort minden oldalról. Jeges borzadály ragadta meg a tömeget és hirtelen ólmos hallgatás és köves merevség szállt le a táborra. A halál lehellete, halálos csönd...

«Én népem, én népem!» — hallatszott újra a hang, de nem volt benne sem öröm, sem erő, mert őt is megérintette a vész gyilkos lehellete. Elért a fülekhez, de nem hatolt beléjük és elhalt visszhang nélkül, a hangtalan térben. A nép elvesztette hallását. A hatalmas tömeg egész élete a nézésben olvadt föl. Sabbatai Zevi, a zsidók messiása egy mozlem zöld turbánjával a fején!... Ez az ember szavakat, kiáltásokat dobál le onnan a magasból... A tömeg nem hallotta őket, csak a zöld turbánt látta, mely mint egy domb koronázta a messiás fejét. És miközben felnézett, mindinkább megmerevedett és még süketebb lett, reménytelenül süket...

«Nép, Izrael népe!...»

Egy kiáltás, átható, mint a sivatag üvöltése, szakítja hirtelen szét a levegőt, reá felel egy másik, egy harmadik. Az egész tábor fellángol dühben, amely a kastély ellen csap és újra visszaverődik:

«Hitehagyott!... Csaló!... Álmessiás!...»

És amikor az ember a zöld turbánnal hatalmas hangját fölemelve és kezeit tördelve nyugalmat kér, átkokat és köveket kap válaszul:

«Hallgass, hallgass!... Csaló!... Hitehagyott!...»

Csodálatos változás megy végbe hirtelen Sabbatain. Egyszerű embernek érzi magát, egynek azok közül a zsidók közül, akik a táborban zokognak. Az elmúlt évek egész építménye egy pillanat alatt nyomtalanul eltűnt. Mintha jött volna valaki, aki megérintette és porként kisöpörte lelkéből az egyszeri varázst, kimerítette erejét, hitét, odaadását.

Sabbatai tehát emberré válik, hirtelen, bódító gyorsasággal. És valóban itt csak ez a megoldás lehetséges. Zangwill és Asch felfogása szerint, az egyiknél életvágyból, a másiknál dacból, Sabbatai bűnbe esik, ott hagyja apái hitét, áruló lesz. Önmagától rendül meg a bizalma önmagában, így hát elbukik, megsemmisül. De Poljakoff Sabbataija mindvégig hisz, mindvégig várja a csodát, kitart utolsó percig. Önhibáján kívül bukik el, elbukik, mert nem történik csoda. A messiásnak, aki nem bírt csodát tenni, meg kell halnia abban a percben, amikor a csoda nem következik be. És valóban Sabbatai Zevi, a messiás meghal és helyére lép Sabbatai Zevi, az ember, a smyrnai kereskedő egyszerű fia.

S Mose Pinheiro, Sabbatai volt prófétája felemeli zokogó hangját:

«Száradjon el jobbam, tapadjon nyelvem az ínyemhez, ha elfeledlek Jeruzsálem!»

*

Az eddig tárgyalt három költői munkával mintegy szemben áll Josef Kastein «Sabbatai Zewi der Messias von Ismir» című nagy történeti tanulmánya. Az előző három munka költői alkotás volt, szerzőjük a költészet meg-

szépítő fényébe állította a hamis messiás alakját, fantáziájával érthetővé és megbocsájthatóvá tette a messiássá magasztosodott ember bukását. Kastein történelmi tanulmányt ír. Sabbataija sohasem lesz az a messiás, akinek őt a fent tárgyalt szépírók műveiben megismertük. Kastein a történetíró nyugodt és éles szemével nézi Sabbatai pályáját. A személyére és környezetére vonatkozó adatok alapján elfogulatlan képet ad arról a Sabbatairól, aki korának fia, korának kiválasztottja és korának eltaszítottja volt. Itt Sabbatai nem válik messiássá, nem emelkedik soha olyan magasságokba, ahol már nem tudnók megérteni, mint emberi és csakis mint emberi lelket. A nagy benyomásokra reagáló, a lenyüggőző hatások alól magát kivonni nem tudó ember futja be itt előttünk útját. Kastein súlyt helyez a környezet rajzára, sőt talán túlzásba is viszi azt a törekvését, hogy Sabbatai minden tettének indítóját ebből a környezetből vezesse le. Csaknem minden önállóság híján van Sabbatai, csak egy nagy vágy, törekvés él benne: önmagát messiássá emelni. És mi tudjuk, hogy akiben ilyen vágyak élnek, az nem lehet valóban a messiás. A messiási elhivatottság, akárcsak a prófétai, kényszerítő erővel lép fel, legyőz minden ellenállást, megnyitja még az erőszakkal lezárt ajkak is és világgá kürtöli rajtok keresztül Isten szavát. De Sabbatai nem veszi önmagából, a saját lelke mélyéről az elhivatottság jeleit. Ilyenek nincsenek is. Csak hiszi, mint mindenki abban az időben, hogy a messiásnak el kell jönnie. Az 1648-ik esztendőre várják az eljövetelet. Amikor Sabbatai látja, hogy a világon élő többmilliónyi zsidó közül egy sem áll fel, mondván: én vagyok a

messiás, akkor, minthogy egész énjével hiszi, hogy a messiásnak még ebben az évben meg kell nyilatkoznia, arra a gondolatra jut, hogy ő maga teszi meg ezt a megnyilatkozást. A tisztelet, mely őt barátai, tanulótársai, később tanítványai és hívei részéről körülveszi és melynek oka külön életmódjában rejlik, elég erőt ad neki, hogy legbizalmasabbjainak szűk körében kimondja a nagy szót: én vagyok a messiás. A visszhang, melyet ez a kijelentés kelt, ekkor még csekély. Sabbatai megkísérli eltolni a messiási évet. Ez sikerül is neki. Az 1666-ik esztendő keresztény források szerint a messiás éve. Sabbatainak sikerül ezt az évet belevinni a zsidó köztudatba. Tizenhat esztendőt nyert így Sabbatai. Ezt az időt arra használja fel, hogy híveket szerezzen. Célirányos, tudatos működést fejt ki ez idő alatt. Városról-városra jár, latbaveti vonzó, szuggesztív egyéniségének erejét, a megjelenés pompáját, melyet testvérei gazdag adományokkal tesznek lehetővé számára és néhány vezető, legtöbbnyire kiváló tudósok kivételével meghódítja a maga számára a zsidó világot. Lassanként mindinkább betölti egész valóját a gondolat, rögeszmévé válik, ő pedig rabszolgája lesz. Még testét is aláveti ennek a zsarnoki eszmének, naponta korbácsolja, kínozza és gyakori bőjtökkel sanyargatja magát. S míg Sabbatai még egy-egy városban kudarcot vall, miközben Szalonikit és Konstantinápolyt még menekülés-szerűen kell elhagynia, addig körülötte mindig nagyobb és nagyobb hullámokat ver és feltartóztathatatlanul terjed tova a mozgalom. A többi messiásváró, aki eddig személytelenül szórta szét proféciáit a világba, most megtalálta rajongásának tárgyát. A messiási idő itt van,

a messiás jelentkezik, nincs miért kételkedni benne. Tanuságul csodajelek kellenek? A hívó tömeg túlfűtött fantáziája egymásután produkálja őket. Korlátlan odaadásban, hogy a messiás önbizását megerősítse, Ábrahám Yachini, az ügyes «Szófer» még csalást is kész elkövetni: elterjeszti a hírt, hogy egy régi pergamentet talált, amely Sabbatai messiási elhívásáról tanuskodik. Ez a pergament Yachini hamisítványa, ezt valószínűleg Sabbatai is tudja, de a két ember megérti egymást: a cél szent.

Sabbatai költői lendületű rajongó. A praktikus kabbala szigorú, kegyetlen előírásainak betartása mellett lelke a Zóhár könyvének poézisében fürödve találja meg az üdülést. Lendületes, magasbacsapongó, elragadtatott kabbalisztikus előadásával mámorba ringatja önmagát és hallgatóit, ezzel nyeri meg híveit. A nevével kibocsájtott írások azonban más embert mutatnak. A rendeletek, felhívások és hirdetések stílusa méltóságteljes pátoSSzal gördül tova. Ezek Sabbatai hű magántitkárának, Sámuel Primónak, kezére vallanak.

Kastein könyvében Sára szerepe is egészen másként alakul, mint Zangwillnál, Aschnál vagy Poljakoffnál. Sabbatai fiatalságában volt egy körülmény, amelynek nagy része volt az öt körülvevő tisztelet kialakulásában. Sabbatait kétszer is megházasította apja, de ő egyik feleségéhez sem közeledett és ezt a tartózkodást isteni tilalommal magyarázta. Kastein más magyarázatot keres: Sabbatai érzelem- és képzeletvilágában a nő nem játszik szerepet. Lelki és érzéki igényei vallásosságának területén kellőképp ki vannak elégítve. Kétszeri kitérésének csak egy oka lehet. Sárához sem fűzik eroti-

kus vonatkozások, sem a házasság előtt, sem utána. Mi indította tehát arra a spontán kijelentésre, hogy ez a lány van számára menyasszonyul kijelölve? Nem Sára szépsége, sem sorsa, sem érzéki fluiduma, hanem egyesegyedül állandóan hangoztatott hírdetése: A messiás menyasszonyául vagyok kiszemelve. De ez mégsem hideg számítás csupán. Nem, ez az egész esemény csak azt mutatja, mennyire rabszolgája lett Sabbatai eszméjének. Ami történik, az az ő számára történik. Az eszme teljesen leigázta. Nincs benne a szerelemnek nyoma se eziránt az asszony iránt. A királynő ő, akire a messiásnak szüksége van. De ez aztán teljesen kimeríti Sára jelentőségét számára. Még az sem érinti, hogy Sára körének fiatal embereivel titokban folytatja előbbi életmódját. S mikor itt-ott félve megkísérlik figyelmeztetni Sára multjára, így felel: «Hósea prófétának is megparancsolta Isten, hogy parázná nőt vegyen feleségül.»

Az egyenlő, azonos feszültségre hangolt hurok rezonálnak egymás rezgésére. Sabbataiban és környezetében egyenlő húrok rezegtek: a zsidó lélek húrjai. Hangozásuk is azonos volt: a messiásvárásra voltak hangozva. Sabbatai lelkének megrezdült húrjára rezonáltak a többiek és nemsokára együtt rezegték egy hatalmas ritmusban a messiás idejének dalát. Ebből a nagy, általános rezgésből, hullámból csak nagyon kevesen tudták magukat kivonni: a hideg tudósok, a tanulásban megélesedett szemű rabbik, akik tisztán látták, hogy mi lesz a nagy lelkesedés vége. De hiába emelték fel tiltakozó, intó, óvó szavukat, a hívő tömeg ellenük fordult és a messiás elismerésére, de legalább is hallgatásra kényszerítette őket.

Az idő halad. A Sabbatai által kijelölt 1666-ik messiási év közeledik. Sabbatai hajóra ül, Drinápolyba indul. Külső és belső hatóerők kényszerítik erre az útra. Az út célja: a szultánt megfosztani trónjától. Ezt beszélik mindenütt. Ezt várja messiásától a hívó sereg. És ez a várakozás úzi Sabbatait előre. Egy bizonyos: ha nem megy, megbukott. És Sabbatai megy. Nem gondol arra, hová vezet útja. Nem gondol veszélyeire. A hetekig tartó hajóutat állandó álmodozásban teszi meg.

Drinápolyban először találkozik a nemzsidó világ valóságával. Elfogják. Mint foglyot Konstantinápolyba viszik. És már itt kitűnik, hogy Sabbatai jobban szereti életét, mint messiási küldetését. Erre vall az a jelenet, amikor a kihallgatást vezető alpasa kérdésére: ki vagy? azt feleli: «Jeruzsálemi tudós vagyok, akit kiküldtek a palesztinai szegények számára adományokat gyűjteni». S mikor az alpasa arculüti, Sabbatai még ezt is lélekjelenléttel, de alázattal viseli el. Odanyújtja másik orcáját is.

Az abydosi börtönben, a «Migdal Oz»-ban, újra megnyugszik Sabbatai. Hívei körében újra elhatalmasodik fölötte a gondolat, újra messiása a kiválasztott népnek, amely a világ minden széléről küldi hozzá hódoló követeket.

A katasztrófát Sabbatainak Nehemia Kohennel való találkozása idézi elő. Nehemia Kohen éleseszű támadása meghátrálásra kényszeríti Sabbatait. Nehemia Kohen hiszi, hogy a messiásnak el kell jönnie, de biztosan tudja, hogy nem Sabbatai ez a messiás. És ezt a meggyőződését hangosan ki is mondja. Szava nyomán nagy zavar keletkezik. Sabbatai hívei meg akarják ölni

Nehemia Kohent, aki menekülve kénytelen elhagyni a várat. Hogy biztonságban legyen Sabbatai fanatikusai elől, áttér a mohamedán vallásra és így fut a szultánhoz. Sabbatai, a hamis messiás, halált érdemel a zsidók részéről. De halál jár a szultántól is Sabbatainak, a felségárulónak.

Könnyű dolga van már most Guidonnak, a szultán Chekim Pasájának. Mikor Sabbatainak előadja, hogy választhat az áttérés és a halállal egyértelmű próba között, Sabbatai habozás nélkül az életet választja, még ha azt a hitehagyással kell is megvásárolnia. Sabbatai nem a mártírok fájából való. Élni akar. A marra-nusokkal rokon, áttér, de nem azzal nyugtatja meg magát, mint ők, hogy ez csak külszín, bensőleg zsidók maradnak, hanem itt is Isten akaratát látja, minden kutató gondolat nélkül aláveti magát az eseményeknek.

És Sabbatai Zevi története nem is végződik itt be. A költő számára ezután már nincs mondanivaló. Sabbatai áttért. Ha tragédia volt, a hős elbukott. Ha szatíra volt, a sors gúnyja megsemmisítette. De a történet folyik tovább.

Sabbatai természetét az áttérés sem tudta megváltoztatni. «Most hagyjatok el» — írja egy levélben röviddel kitérése után — «a Legfelsőbb izmaelitává tett.»

A halálvonaglások még évekig eltartanak. Sabbatai, mint a szultán ajtónállója bizonyos szabadságokat élvez. Kijár a zsidók közé, prédikál a templomaikban. A szultánnal szemben úgy igazolja magát, hogy azt mondja, meg akarja téríteni őket, valójában azonban még mindig a hívők messiásaként szerepel. És csodálatosképpen még mindig van hatása. A zsidók százai térnek át, hogy

messiásukat kövessék, a mohamedán vallásra. Valami számunkra már érthetetlen elvakultsággal követik minden lépésében. És a mozgalom még egyszer föllángol. Sabbatai engedélyt kér és kap a szultántól, hogy Konstantinápolyba utazzék. Itt barátságos fogadtatásban részesül. Hívek veszik körül. Sabbatai már új kezdetről álmodik. Ellenségei azonban félelemmel látják az események ilyen alakulását. Újra beárulják Achmed Köprili nagyvezérnél, aki végül is egy kis albániai tengerparti faluba, Dulcignoba száműzi. (1673.)

Ezzel Sabbatai élete le van zárva. Meg van fosztva életelemétől, a körülrajongottságtól. Szigorúan őrzik. Látogatókat alig fogadhat. Néha-néha kap egy levelet Nathan Ghazatitól vagy Samuel Primótól. Egy negyedik asszony van mellette. (Sára már régebben meghalt). Sabbatai szelleme is végvonaglásokban van. «Egy angyal fogok küldeni hozzátok» írja apósának, Joseph Philosophnak Salonikibe. Az egyedüllétbe fullad bele. Elvirul, mint egy növény, melyet kiszakítottak talajából. Két évig tartja még magát. Azután legyőzetik. 1675 őszén hal meg rövid betegség után.

Tragikusan szomorú Sabbatai Zevi képe, ahogy azt a költők megalkották. És szomorúan vigasztalan, ahogy a történetíró eleveníti meg a hamis messiás alakját. De mindkét esetben csak egy rendkívüli ember története az, mely tragikus vagy vigasztalan hangulatával eltölt bennünket. Sabbatai Zevi sorsát síratjuk. De a messiási mozgalomnak nem Sabbatai Zevi volt a lényege. Ő csak a fölszínen volt. A középpont a zsidó nép volt és a nép lelkében megmozduló emóció. A lengyel-

országi borzalmas progromok után üdülést és erőrekapást jelentett a zsidó nép számára a messiási napok várakozásteli boldogsága. Néhány évtized csupán az az idő, melyet a zsidó nép Sabbatai Zevi messiásságának jegyében töltött, de ez a pár évtized a maga eseményteljes sűrítettségében újabb kiindulópontja lett a zsidó fejlődésnek.

*

Sabbatai Zevi megjelenése még hosszú ideig forrongásban tartotta a zsidóságot. Ő maga már régen Mufti Vanni tanítványa volt, de hívei, rabbik és kabbalisták gyülekezete, még akkor is hódoló levelet küldenek Amsterdamból, a tudósok és költők városából, a messiásnak. És Jom Kippurkor, engesztelés napján, zsidó templomokban ünnepélyesen áldást mondanak Sabbatai Zevire, Izrael messiására. A messiás alakja köré legendák fonódnak: a sátán vette fel képét és tért át helyette az izlám hitére. Sabbatai, a messiás, bolyong valahol ég és föld között és várja a napot, mikor újra megjelenhet. De multak az évek, az évtizedek és Sabbatai alakját lassan körülölelte a feledés homálya. A nagy óraszerkezet nem áll meg, mindig újabb és újabb kerékfogak kapaszkodnak a magasba, a régiek odébbfordulnak, lejjebbkerülnek, eltűnnek. Új messiások lendülnek fel, hogy aztán visszazuhanjanak a földbe, melyből vették.

De a messiás mégis létezett. Élt és uralkodott. Megragadta, ha csak egy percre is, Mózes csodás botját és egy nagy, királyi mozdulatot tett vele. Belesuhintott a zsidó nép hitének vörösen izzó parazsába. Ütése nyo-

mán hatalmas szikraoszlop csapott az ég felé. És aki látta ezt a fénylő, szikrázó oszlopot, az ráismert benne a sivatag nemzedékének ős vezetőjére és tudta, hogy nem hagyta el népét a tűzoszlop Istene.

Budapest.

PATAI ERVIN GYÖRGY.

AZ 5690. ÉV.

Ezt az évet sem fogja a történelem a megváltás hajnalhasadásának nevezni s nem fogja elkönyvelni olyannak, mely az emberiség üdvét előmozdította. Technikai vívmányokban, tudományos kutatások eredményeiben, új fizikai s vegyi megállapítások tekintetében gazdag volt ez az esztendő is, de a lelkek izgalmait ez sem csökkentette, népek megbékülését ez sem valósította meg, igazság és szeretet eszméit ez sem vitte győzelemre, még a létfenntartás évtizedes gondjait sem enyhítette és a gazdasági nyomornak szinte már elviselhetetlen kegyetlenségét sem változtatta meg. Ellenkezőleg olyan világgrészekre is kiterjesztette, melyek eddig a biztonság, belső nyugalom, a megingathatatlanság képzetével áltatták magukat. Izrael pedig, szinte a forgó korong legszélén, mindenütt a legkegyetlenebbül érezte meg az idők kerekének hevesebb megmozdulását.

Más évek összefoglalása rendszerint a közel-kelet országai zsidóságának leírásával kezdődött, mind világosabb tájakra tért és a zsidó reménységgel, az új életre támadó Szentfölddel végződött. Az idén, sajnos, éppen

ez az ország okozott fájdalmat s keserűséget, Palesztina, az angol ígéret földje hozott kiábrándulást a világ zsidóságának. Albion kétfelé űzött csalfa játékot. Az araboknak is tett ígéreteket és a Balfour-deklaráció útján a világ zsidóságának. Hogy mire gondolt, mikor kétoldalt sandított? Jól megmondta a jeruzsálemi főmufti, aki titkos mozgatója a zsidók ellen irányuló, szóval s fegyverrel folytatott támadásoknak: önmagára. Már odáig természetesen a ravasz politikusnak előrelátása sem terjed, hogy érezze: az arab is csak a zsidónál kezdi, azután más felekezetekre tér át s az angollal végzi majd. Különben nem tűrte volna szótlanul s mindig az ind mohammedánokra gondolva a muftinak, az effendiknek és csatlósaiknak állandó izgatását, különben több politikai előrelátással nem vad afrikai törzsek közigazgatásán nevelkedett alantos hivatalnokokat helyezett volna ide magasabb vezetőkné, akik szemben álltak minden zsidó törekvéssel és ellenségesen vagy legalább is elfogultan tekintettek minden telepítési, kulturális és önvédelmi mozgalomra. Ez nemcsak a zsidóságnak felfogása volt a múlt év nyarán lefolyt vérengzés okairól, hanem a kiküldött hivatalos bizottság egyik tagjáé Mr. Snell-é is, aki különvéleményében leszögezte ezeket a kirívó tényeket. A bizottság többi tagja sok minden kifogást a sorok közt elismerve, végeredményében mégis a kormányzatot iparkodott tisztára mosni. E jelentés ellen felzúdult a világ zsidósága. Adatokkal bizonyította az arabok rosszakarátát, törekvésüket még a zsidók áhítatának megzavarására is a siralmak falánál, ahova üvöltő derviseket helyeztek el, az újonnan tört kapún való folytonos járás-kelessel

pedig istentiszteleteink rendjét bontották meg. Bizonyította a hivatalos közegek nemtörődését a közbiztonsággal, bizalmatlanságukat a zsidók iránt, kiknek a fegyverviselést nem engedték meg még a veszély idején sem, szándékos gyengeségüket az arabokkal szemben, kétes megjegyzéseiket, amikből azok még bátorítást is olvashattak ki. Az angol kormány természetesen a reá és közegeire kedvezőbb jelentések álláspontját foglalta el, mindössze azt jelentette ki, hogy változatlanul a Balfour-deklaráció alapján áll. A Népszövetség azonban, melyhez ez az ügy a Jewish Agency panasziratával együtt került, nem volt oly kedvező véleménnyel az angol eljárásról és sok minden ravaszkodás és csalafintaság sem tudta egészen megakadályozni a Népszövetség erőteljesebb véleménynyilvánítását. Mintha csak az angol államférfiak valamilyen eltántorodása állott volna be a Palesztina-gondolattól. A telepedési viszonyok tanulmányozására kiküldött Sir John Simpson véleménye alapján megszorítják a bevándorlási lehetőségeket, visszavonnak már kiadott engedélyeket, nagy kegyelemképen adnak ki néhány száz jogosítványt, úgynevezett magasabb politika okából. Mindez alkalmakkor a világ zsidósága tiltakozik; az Amerikába érkező angol államfő elé küldöttségek járulnak; oly országokban, ahol a zsidóság erőtenyező, az állami és városi vezetők részvételével meetingeket rendeznek, az Amerikai Egyesült-Államok külügyminisztere is felszólal a vérengzések ellen. Nálunk is, külföldön is hatalmas tüntető gyűlések folynak, a Népszövetség előtt Apponyi Albert gróf a magyar kormány nevében is felemeli hatalmas tiltakozó szavát a szentföldi kegyet-

lenkedések ellen. Palesztinában pedig előkelő tudósok és politikusok az arabok és zsidók közti béke létrehozásán fáradoznak.

Ami azonban vigasztaló, reménykeltő tünet a sok szomorúság közt: a Szentföldön magán töretlen kedvvel folyik a munka. Új telepek keletkeznek, új háztömbök épülnek, új lehetőségek nyílnak. Az arab máris megsínyli merényletét, kegyetlen orvtámadását. Bizonyos terv szerint épült házcsoportokban, egymáshoz közel, esetleges védekezés megkönnyítésére, helyezkednek el a zsidók, már nem arabokkal közösen s nem arab házakban. Az arab ugyan bojkottot hirdet zsidó árukra, de nem ér vele célt, mert önmagát bünteti, ha viszont gazdasági terményeit nem adhatja el a zsidóknak. Ez a gazdasági háború tényleg hanyatló félben is van. A zsidó kulturális, segítő s más társulatok is változatlan, sőt fokozott energiával folytatják munkájukat. A héber egyetem könyvtára 1930. április 15-én költözött át az új Wolffsohn-épületbe. A főkormányzó s az egyetem kiválóságai avatták az új könyvtárpalotát, mely dr. Bergmann Hugó főkönyvtáros szava szerint: a zsidó nép nemzeti könyvtára, a héber egyetem könyveinek telepe és Palesztina egész népének, faj és hit különbsége nélkül, szellemi kincsesháza, — de azért a meghívott arab előkelőségek nem jelentek meg az avatáson. Jeruzsálem városában a Bné Brisz adományából városi könyvtár épült, amelynek a Skopus hegyére került nemzeti könyvtár 30,000 kötetet engedett át. Ifj. Rockefeller János amerikai nemzsidó mecénás adományából most épül a régészeti múzeum. Az egyetemen zenei tanszéket alapítottak, szintén amerikai

pénzből, a héber és keleti zene tárgykörének művelésére. Hogy az országgal — legalább a maga javára — Angliának komoly szándékai vannak, mutatja az, hogy a haifai öbölnek nagy kikötővé való kiépítésének munkálatait most már tényleg megkezdették. Ide fogják a kőolajat a szír forrásokból hatalmas csatornákon át a hajókig elvezetni. Haifát tehát jelentős gócponttá és kereskedelmi központtá fejlesztik, ami zsidó szempontból is nem lekicsinylendő hatással lesz a Szentföldre és új telepeire.

Az arab világ fanatikusai európai módszerekkel dolgoznak és Jemenben, *Arábiában* pl. az a vérengzés, melyet a szentföldi arabok követtek el védtelen zsidók ellen, már a zsidók ellen koholt vérváddá alakul, természetesen itt is kirobbantva a népszenvédelyeket.

A *törökországi* mohammedánok szintén nyugoti jel-szavakat vettek át. Itt ottomán nemzeti szellem a követelmény és ezért pl. a hajózási társulatoknál hajókötel csak moszlim török matrónak való a kezébe, a másvallásút el kellett csapni. Nagy izgalmat keltett az a hír, hogy a közoktatási miniszter a zsidó iskolákban el szándékozik törölni a héber nyelv tanítását, mire az iskolafönntartók az iskolák megszüntetését helyezik kilátásba. Az év tavaszán a kormány a kisebbségi iskolák újjászervezését rendeli el abban az értelemben, hogy minden elemi iskolának töröknek kell lennie. Az idegen nemzetiségek iskoláit bezárják, többek közt a térítő iskolákat is. Így a megalkuvó zsidó szülők is kénytelenek voltak gyermekeiket innen a zsidó iskolákba átiratni. A magasabb műveltség is egyre tért

nyer itt : a stambuli egyetemről az idén már kiverték a zsidó hallgatókat.

Keserű ízű egyenlőség uralkodik faji és vallási tekintetben a volt *Oroszország* szovjet-köztársaságaiban. Egyenlően kegyetlen sorsban van része származásra, nemzetiségre, népre való tekintet nélkül mindenkinek, aki a folyton változó tervek megváltó erejében nem hisz és mindenkinek, aki még valamely vallás megváltó erejében hisz. Az ötéves, nagyarányúan kárhozatos, már a világgazdaságot is megrendítő tervbe beletartozik a vallások teljes kipusztításának és megsemmisítésének szándéka is. Csak ugyiszólván törvényes külszint öltött az üldözés. Bizonyos számú aláírást gyűjtenek annak igazolására, hogy a közösség megfogadkozott s abban a körzetben nincs már szükség templomra, a templom düledezik — amely esetben népháznak még mindig elég jó. Ukrajnában ilyen módon 13 nagy s 30 kis zsinagógát sajátítottak ki az elmúlt évben. A népköztársaság kezdeté óta 646-ot. Az angol és amerikai felekezetiközi tiltakozások hatása alatt az ukrajn végrehajtó bizottság finom megkülönböztetésekre hajlik s összeiratja ama helyi szovjetekeket, melyek felső jóváhagyás nélkül zárattak be templomokat s kijelenti, hogy erőszakosan jártak el. Egyebet semmit. Mint amikor az idény végén szállodatulajdonos és személyzete együtt nevetnek a panaszkönyv bejegyzései fölött. Azonban Dubrovna zsidói pl. nem ismertek tréfát és az ilyen népházzá vedlett zsinagógáról leszedték a kommunista lakatokat s a magukét alkalmazták újra rajta. Erőszak ellen erőszak. A temetők elvételébe és sétányokká való változtatásába sem egyeztek mindenütt nyugodtan bele.

Berditscheff városában is véres összeütközésekre került emiatt sor. Zsidó kommunisták, akik az ateizmus prófétáinak képzelik magukat, a nagyünnepek megtartása ellen izgatnak, róshasónói s jomkipपुरi munkabérüket a szovjet iparfejlesztő alapjára ajánlják fel — a nóderolást tehát mégsem lehet egészen kiküszöbölni! A laskasütés ellen olyan tűzzel tiltakoznak, mint őseik a rabszolgaság ellen. A fehér-orosz zsidó kommunisták azonban az állam számára akarják hasznosítani szertartást őrző testvéreik maradiságát: vallási cikkek árának egy hányada az ötéves terv alapjára jusson! Ez veszedelmesen hasonlít a 200 év előtt Közép-Európában dívó esztrógadóra és szombatköszöntő gyertyavámra. Héberre, imára, szentíráásra tanító férfiakat s nőket börtönbe vetnek. Iskolás gyermekekből csapatokat szerveznek titkos zsidóiskolák leleplezésére, ahol «az ifjúság agyát nyomorítják». Imaszereket, könyvtárakat elkoboznak s mint az ipari s mezőgazdasági termékeket, külföldre szállítják s értékesítik. Zsidó hitközségek vezetőit elítélik. Vallási szervezetekhez érkező leveleket és sürgönyöket a postának tilos kézbesíteni. Hitközségi alkalmazottakat a gyermekeik nem támogathatnak. A Zsidó Közművelődési Egyesületet, mely 70 éves multra tekint vissza, feloszlatták, a Zsidó Múzeum kincseit elkobozták az állami múzeum számára. A cionizmust nem a sajtóban ütik agyon, hanem 400 vezetőt letartóztatnak. Az a nagy telepítő munka, mely néhány év óta a külföldi zsidó társulatok segítségével folyt, szintén megakadt az idén. Egyrészt a fehér-orosz és ukrajn kisvárosokba kényszerítették a zsidó munkanélkülieket, ahol, ha az állami iparvállala-

tokban foglalkozást vállalnak, rövidesen a többi munkással egyenlő jogot, még választójogot is igényelhetnek; másrészt a szovjetkormány ezek közé az önkormányzati zsidó nagytelepek közé mindenüvé műveletlen ázsiai népfajokból alkotott telepestársaságokat ékelt be s itt is kezdődött a békétlenség. Mindez természetesen azért, hogy a zsidók kommünhűségét ellenőrizni lehessen. Ez a zsidóellenes hangulat a gyári, az ipari és a bányamunkások közt is mutatkozott, de még a sajtóban is. A hivatalos lapban, a Pravdában, Maxim Gorkij ír felháborodással ilyen üzemek ellen. De azért megállapítást nyert, hogy Ukrajnában 181 ezer vasutas közt csak másfélezer a zsidó. Ügylátszik mégsem egészen zsidó a kommün! Zavargások mindenütt előfordulnak. Sőt, mely nemzetközi elterjedése az eszméknek: a kievi diákok numerus clausust követelnek! Az ukrajn iskolai népbiztosság bezáratja a zsidó technikai főiskolát, melynek 400 hallgatója volt s évenként kb. 150 technikust képezített, nehogy a szakmájukhoz értő zsidók lepjék el az odesszai ipari telepeket. A zsidó iskolák száma négy év óta 60 %-kal 813-ra emelkedett, a növendékek száma pedig 72 %-kal 121 ezerre nőtt. Nevezetes dolog, hogy az ukrajn iskolai bizottság a héber alfabetta tekintetében is újításra határozta magát és megszüntette a külön betűalakokat, melyek öt betűnél (m, n, c, p, kh) a szó végén használatosak. 2000 év előtt már egyszer feledésbe mentek, majd felújították. Talán nem telik bele újabb 2000 év.

Régi hozzátartozandóságát a cári uralomhoz és zsidóellenes politikájához új alakjában sem tagadja meg, sőt kapcsolt más részeire is kiterjeszti *Lengyel-*

ország. Népboldogítók és államférfiak bölcsesége nem látta meg a szoros összefüggést látszólagos zsidóérdekek elhanyagolása vagy elnyomása, a kereskedelem szándékos bilincsbeverése és a nemzetgazdaság általános állapota, a közvagyon gyarapodása vagy sorvadása közt. Ezer láthatatlan csatornán át összeköttetésben áll egymással a munka s a vagyon, az ipar, a kereskedelem, a mezőgazdaság s nem lehet egyik réteg el-sorvasztása által a másiknak életképességét emelni, mert visszahatással vannak egymásra. Az adófizető kereskedőt nem pótolhatja a még állami támogatást is élvező szövetkezet s az őstermelő sem jár jobban, ha óriási hivatalos apparátust ellátó bevásárló társulatnak adja el gabonáját, mint a maga kis hasznából élő, de magamagának számadással is tartozó kereskedőnek. Az egyiknek tönkremenetelével még nem virul a másik. Lengyelországban különböző címeken s társulati nevek alatt az állam veszi át kezébe a nagykereskedelmet s ezzel hírneves, régi cégek összeomlását, de a saját maga elszegényedését is okozza. A gazdasági válságot még súlyosbítja a kivitel apadása. A szövetgyárak ezrével bocsátották el munkásaikat, rengeteg zsidó dolgos kéz vált munkátlanná, családjaik éheznek, gyermekeik elsatnyulnak, ragályoknak esnek áldozatul. Zsidó munkás hiába keres a nagyvállalatoknál munkát, állami s városi hivatalokban még a zártszámból vont zártszám százaléka alapján sem nyernek elhelyezést. A varsói Beszkárt 4342 alkalmazottja közt kettő a zsidó, vízműveknél, postánál hasonlóan. 20,000 városi alkalmazott közt 50 zsidó van. Viszont kedvelt adóalany a zsidó, úgyhogy gyűlölködő polgártársainak

kisded játékait még valójában ő pénzeli. Országos tiltakozó és panaszt hangoztató gyűlések nem használnak, sem a zsidó képviselők felszólalásai, akik adatokkal bizonyítják, hogy a zsidóság mint az ország lakosságának 11 %-a, az egyenes adók 40 %-át fizeti, viszont csak a gyermekek 50 %-a számára van alkalmas elemi iskola, a többi a szülők költségén magániskolába tartozik járni. Más hitoktatást az állam, a zsidót a hitközség fizeti. Zsidó tanítót alig alkalmaznak, a gyermekeket a szombati munka alól alig az iskolák fele menti fel. A kormány hivatalosan tiltja a zsidók elleni bojkottot, de elsősorban az úgynevezett lengyel fajon akar segíteni, hiába látja most már a tényekből, hogy a zsidók elszegényedése maga után vonja más néprétegét is. Az egyetemeken itt is van néha némi változatoság. Bonckések éhességét zsidóhullákra a varsói Chevra egy rendelkezésével csillapította.

A *litván* zsidóság sorsa is siralmas. Egy amerikai bizottság, mely az állapotokat vizsgálta, kétségbeesésének és tanácstalanságának ad kifejezést. A litván zsidóság háromnegyed része türelmetlenül várja az amerikai segílyt, mert a szó szoros értelmében nincs betevő falatja. Az ország lakói nagyrészt mezőgazdasággal foglalkoznak, a háborúelőtti kereskedelem pedig szűk határok közé szorult. Politikailag itt jobb a zsidók helyzete. A kormány erélyes rendszabályokhoz nyul zavargások alkalmával s nemcsak külföldön, hanem otthon is nyíltan elítéli a garázdálkodókat és nem riad vissza a rendőrfőnök elmozdításától sem. Az ébredő litvánok «Vasfarkas» szövetségét, mely sok bajt okozott, a Waldemarás után következő szabadelvűbb kormány

feloszlatta. A zsidó iskolák itt is mindenféle nehézséggel küzdenek. A lett Riga egyetemének ifjúsága nem ujonnan felfedezett bacillusokat tenyészt, hogy a kor tudományával haladjon, hanem egy megjátszott vallási gyilkosságról készít felvételeket, tehát még mindig a gyűlölet régi bacillusait iparkodik mesterségesen életben tartani. Viszont egy más felekezettől megvásárolt épületet, melyet egy rigai egyesület modern kórházzá alakíttat át a Joint pénzén, egy elavult régi törvény alapján az eredeti áron kellett visszaszolgáltatni minden tiltakozás ellenére az eladó egyháznak, még pedig 1920-as valutában számítva. Ilyen ügyletekre vonatkozólag *csak* bibliai tilalmak állnak fönn.

A vérmes remények, melyeket a *román* parasztpárt győzelméhez fűzött Maniu ígéretei alapján az amerikai zsidó bizottság, sajnos, alaptalanoknak bizonyultak. Sem a gyűlölködésnek nem sikerült gátat vetni, sem a kisebbségi jogokat érvényre juttatni. A sokat vitatott hitközségi törvényt, mely hitközségek elaprózódását lehetővé teszi, a képviselőház komoly tiltakozó hangok ellenére elfogadta. A hirhedt diákkongresszusok, melyek itt mindig másfelé ütnek, mint amerre sandítanak, az idén is többször fajultak garázdálkodássá. A diákság megfékezésére hivatott vezetők sem veszik túlságosan komolyan ezeket a lázadásokat, sőt a diákság dicsőségének nevezik felbuzdulását. Ez azonban nemcsak az egyetemekre szorítkozik, hanem átterjed vasutakra, ahol utasokat, színházra, ahol zsidó színészeket inzultálnak. A parasztság szeme elé tárják: antiszemita kormányzatnak mik lennének az előnyei, többek közt földosztás is. Eredmény: a tűz a parasztok lelkéről

zsidó házakra és pajtákra terjedt át. Erőszakosságok, fosztogatások egész sora folyt a magyar Borsában, a volt bukovinai Kimpolung, Bama, Balaceana és Szucsava városokban. A kormány pedig tehetetlennek bizonyult, mikor Cuza s az értelmiségnek más hasonló kiválóságai mozgatják a szereplőket és az eseményeket a színpalak mögül. A zsidósággal különben is mostohán bánnak. Az ígért tanítóképző-intézet nem jött létre, az ok nélkül és oktanul bezárt zsidó iskolák nem nyílhattak meg újra, a meglevők héber óráinak számát hivatalból leszállították, a megszavazott segélyeket nem utalják ki. Az elcsatolt részek zsidó hivatalnokait elmozdították a leglehetőlenebb ürügyek alatt. Sok baj van még mindig főleg zsidóknak állami hovatartozandósága körül. Károly király visszatértekor barátságos nyilatkozatokat tett a teljesen egyenlő jogról s bízakodó lelkek szebb jövőt várnak.

Jugoszláviában nagyfontosságú törvény kimondta az izraelita vallás egyenjogosítását. Ami eddig a tényleges gyakorlatban már évek óta megvolt, most törvény is szentesítette. A két vallási árnyalatnak, a konzervatív s a haladó zsidóságnak, külön autonóm főhatóságot rendel, mely a hitközségek vallási, kulturális és jótékonyági ügyeit ellenőrzi. A törvény a hitközségeket jogi személyeknek ismeri el és bérmentes levelezést engedélyez nekik. Az országos főrabbi mindkét árnyalat közös feje, és a hitközségekkel s rabbikkal szemben s a másik oldalon a kormánnyal szemben a más egyházak főpapjának méltóságában és tekintélyével lép fel, velük egy rangban áll. A hitoktatókat az állami iskolákban a felekezet előterjesztésére a közoktatási mi-

niszter nevezi ki. A már fennálló rabbiképzőt az állam hivatalosan elismeri, a konzervatívek addig, míg saját rabbiképzőjük nincs, idegenből hozhatnak rabbít. A vallási szünnapokat zsidó diákok, katonák és tisztviselők számára is hivatalosan megállapítja a törvény. Már a régi Szerbia a szabadelvűség és méltányosság elveit követte a zsidósággal szemben, ezek uralkodnak a megnagyobbodott birodalomban is.

Cseh-Szlovákiában a diákság újra elérkezettnek látta az időt, hogy a zsidódiákellenes mozgalmat szítsa. A prágai s brünni főiskolák sok száműzött magyar, lengyel és román diákot fogadtak be, ami ellen a cseh diákok tiltakoztak, zavargásokat okozva s a numerus clausust hangoztatva. E miatt a prágai német egyetemet időlegesen be is kellett zárni. A zavargások Pozsonyra is áttérjedtek. Masaryk köztársasági elnök azonban kereken kijelentette, hogy az egyetemi tanszabadságot nem lehet megszorítani, zártszámot nem szabad vallás és nemzetiség szerint, hanem csak képzettség, képesség és tanulmányi eredmények alapján megállapítani. A kétes állami hovátartozandóság itt is sok kellemetlenséget okoz még mindig számos családnak, zsidónak, nemzsidónak egyaránt. Az elmúlt évben törvényjavaslat került a képviselőház elé, mely végleg rendezi a háború alatt — sokszor jószántuk ellenére — odakerült idegenek jogi helyzetét.

Ausztria minden belső gondja ellenére ráér folytatni kedélyes antiszemita játékait. Szélsőséges pártok állanak egymással szemben s kölcsönösen vádolják a zsidóságot, hogy a másik felé húz. A politikai kétségbeesést mi sem mutatja jobban, mint hogy a választások

előtt komoly sajtóorgánumok a zsidókat arra szólították fel: inkább támogassák szavazataikkal az antiszemita pártot, mint a polgári osztály letörésén fáradozó szocialista pártokat. A középpártok, sajnos, túlggyengék még ahhoz, hogy akár az egyik, akár a másik szélsőséggel felvegyék a harcot. A diákság készül leendő polgári mivoltára. Szünnapokat szerez magának a kereskedelmi főiskolán s a műegyetemen. Itt is nemdiákok raja avatkozik a rájuk nem tartozó dolgokba, amint utólag kiderül. De maguk a diákok akadályozták meg zsidó társaikat abban, hogy az egyetem hivatalos ünnepélyein, pl. rektorbeiktatáson résztvegyenek. Bécsben tanuló angol egyetemi hallgatók csoportja hiába tiltakozik e merényletek ellen s fenyegetődzik, hogy hazailapjaikban óva intik majd Bécsbe készülő társaikat ettől a gondolattól. A diákok mozgalma váratlan — vagy talán már előbb ismert — támaszt nyert a legfőbb egyetemi fórum, dr. Gleispach rektor részéről, aki 1930 április havában faji alapon való diákszervezkedésre adott engedélyt, illetőleg a diákszervezeteknek megadta a jogot, hogy faji, származási, nemzetiségi különbségeket tegyenek s jelentkezőket visszautasítsanak. Zsidó és szabadelvű körökben — a kettő Ausztriában sem azonos — a rektor intézkedése élénk ellenzést váltott ki s egy sajtópörrel kapcsolatosan a legfőbb állami bíróság elé kerül az ügy: nem ütközik-e ez a rektori diákcsíny az alkotmányba? — A súlyos gazdasági helyzet folyamányaképen hitközségek, nevelő- s jótekonysági intézmények alig is tudnak megfelelni kitűzött céljaiknak, az adófizetők roskadoznak terheik

alatt, rendkívül sok a zsidó munkanélküli, a viszonyok szinte kétségbeejtők.

Az ortodox Agudath Israel Bécsben tartotta világkongresszusát. Vallási, iskolai és általános zsidó problémákkal foglalkozott. Még sötétebb a kép, melyet *Németország* mutat. Ez az elsősorban ipari és kereskedő állam szenved az egész világ kisebb felvevőképessége, a szovjetállamok hatalmas arányú versenye miatt, de összerogy a terhek alatt, melyeket jóvátételi fizetés címén a győztes államok rádiktált békeszerződése vet reá. Nem bírja el sem a Dawes-tervezet, sem a némileg enyhített Young-tervezet követelte fizetségeket. A kemencék tüze egymásután alszik el, a gépek megállanak, évszázados tisztas cégek omlanak össze, még sokkal nagyobb arányú a romlás, mint Közép-Európa más államaiban. A munkanélküliség óriási arányokat ölt. Ez a zavaros helyzet éppen alkalmas a gyűlölséget szító pártoknak arra, hogy kétesértékű hasznát a maguk politikai előnyére biztonságba hozzák. Hugenberg, a nemzeti párt vezére, de még inkább Hitler, az alacsonyabb néprétegek legalantasabb szenvedélyeire számító nemzeti szocialista párt vezetője, az éretlen és felelőtlenebb néposztályok felizgatásával, gaztettekre való úszításával megrendítették a német nép józanságába vetett bizalmat. Lehetetlen rágalmakat terjesztenek a zsidókról. Most már nem a vérvád a kedvelt téma, hanem hogy a zsidók az ország tönkretételén munkálkodnak céltudatosan. «Rathenau volt a Young-terv kezdeményezője. A nemzetközi jóvátételi bank a zsidó titkos világuralom előkészítője s a jeruzsálemi szentély helyreállítására törekszik.» Bár a nagy népszavazáskor

összesen hat millió szavazatot mutathatott csak ki ez a két lármás párt, mégis befolyásuk egyre növekszik és egymásután helyezik el őrszemeiket fontos állásokban. Kommunista módra cellarendszerrel s ha kell fegyverrel s orvtámadással is dolgoznak. Tübingiában emberüket, Frick Vilmos dr.-t, tudták közoktatási miniszternek megtétetni, aki új iskolaikat rendelt el, mely egyenesen a zsidók ellen irányult s melyről a higgadtabb sajtó, de az országos főtörvényszék is megállapította, hogy a gyermeklelket gyűlölség csiráival fertőzi meg és törvényellenes. Ebben a tartományban a rendőrség élére is ilyen elfogult elemek kerültek, amiért az összbírodalom meg is vonta az államsegélyt tőle. A sechita ellen hadjáratot indítanak «nem állatszeretetből, hanem hogy ezzel távoltartsuk a zsidó nyaralókat Tübingiából», mondja vezérszónokuk. Több Landtag elveti ezt az indítványt, de Bajorország egy törvény elfogadásával, mely az állat elkábítását írja elő, megnehezíti a vallásos zsidók életét. Zsinagógák bemocskolása, temetők feldúlása, uccai támadások napirenden vannak s a Central-Vereinnek hatalmas védő s felvilágosító munkát kell röpiratokkal, felekezeti előadásokkal, de pörindítással és felterjesztésekkel is végeznie a zsidóságnak, a zsidó ügynek s a vallásnak védelmében. A szombatvédő egyesület is szükségesnek látta munkásságát erélyesebben folytatni. A nagyvárosi zsidóság gazdasági és ezzel együttjáró társadalmi leromlása is komoly problémák elé állítja a vezető köröket. Országos tanácskozás összehívásán gondolkodnak s a zsidóság visszaterelését a vidékre, a Dorfflucht ellen-súlyozását tartják hathatós eszköznek.

Olaszország 1930 áprilisában törvényesen szabályozta a nemkatolikus felekezetek egyházi és iskolai ügyeit. A zsidóknak ugyanolyan jogokat biztosított községalakítás, lelkészkedés, vallási gondozás tekintetében. Házasságkötés végzésében a rabbit hasonló hatósági jogerővel ruházta fel, mint a papokat. A zsidó hitközségeknek a kötelező adózás elrendelése folytán most itt is meglett a fejlődési lehetőségük.

Franciaországban az enyhe honosítási törvény sok, főleg lengyel- és oroszországi zsidónak tette lehetővé a letelepedést és az elhelyezkedést ipari és kereskedői pályán.

Spanyolország és Portugália verseng a marrannóknak visszatelepüléséért. Kiderül, hogy Portugáliában még vagy 10 ezer olyan család van, mely 400 év óta veszedelmek között is megőrizte a zsidósághoz való tartozandóságnak tudatát. Ezek most egyesületet alapítottak, folyóiratot indítottak, azzal a nyíltan hangoztatott céllal: vissza az ősi valláshoz! Vezetőjük Arthur Carlos de Barros Basto (Ben Rós) kapitány, aki elsőnek tért vissza nyíltan is a zsidóság körébe s propagandát folytat a marrannók körében. «Há-lápid» (a fáklya) a folyóirat címe, mely minden számában közli az újonnan visszatértek nevét. Az Angolországban élő spanyol és portugál zsidók segítségével Oportóban zsidó-vallási központ létesült «Mekór chájim» (az élet forrása). «Pidjón sevújim» (foglyok megváltása) néven Braganzában és Covilhában marran hitközségek alakultak. A lisszaboni zsidó hitközséggel kapcsolatban állnak, gyermekeiket zsidó iskolába járatják. Fénysugár a sok sötétség közepette!

A csekélyszámú *dán* zsidóság egyik neves férfiát, George Cohnt, kormányja a hágai döntőbíróság állandó tagjává nevezte ki.

Az *angol* zsidóság saját bajának érzi a kormánynak a Palesztina-kérdésben folytatott kétszínű, helyesebben sokszínű játékát. Belső panaszra nincs oka. A legfontosabb* közjogi állásokba is neveznek ki zsidót, ha az államérdek így kívánja s nem kívánnak a jelölttől sem titokban, sem nyíltan jellemtelenséget, hittagadást. Ausztráliába pl. Isaacs Isaac Alfrédet nevezték ki a legfőbb állami törvényszék elnökének. A zsidóság vallási megerősödése egyik főkérdése nemcsak a vallásosabb rétegnek, de a világi s vallási vezető köröknek is. A szombat szentségét itt is érezhetően megzavarja az élet. Az istentiszteleti idők áthelyezéséről, a week-end előbbi kezdetéről gondolkodnak. Saját kormányával bátran és szókimondóan tárgyal az angol zsidóság, de a szovjettal segélyezési s telepítési ügyekben, balkán államokkal honosítási, segítő, védő kérdésekben is félelmet és meghátrálást nem ismerő módon mer szembeszállni a szabad állam szabad zsidósága.

Az angol uralom alá tartozó *Ausztrália*, sajnos, szigorú bevándorlási törvénnyel lehetetlenné tette idegenek számára a beköltözést. A *délafrikai* unió is olyan letelepülési tilalmat bocsátott ki, mely egyenesen a zsidókat sújtja, mert éppen Európa legsűrűbb zsidó lakosságú tartományaiból mindössze évi 50 bevándorlót bocsát be. A törvény benyújtásakor a belügyminiszter még külön olyan sérelmesen nyilatkozik a «nemtermelők»-ről, hogy a zsidó hitközségek egyértelműen tiltakoznak, képviselők megbotrányozásukat fejezik ki. Ez

a vallási és faji elfogultság az itteni zsidóknak sok illúzióját semmisítette meg. Volt alkalmuk a sechita megnevezése ellen is tiltakozniok, a palesztinai események és kormányintézkedések, továbbá az orosz vallásüldözés ellen itt is hangzottak el kemény szavak.

Amerikára áttérve előbb a kisebb jelentőségű államok zsidóügyét tárgyaljuk. *Kanadában* évek óta folyt az iskolaharc. Katolikus és protestáns jellegű iskolák voltak csak engedélyezve, ezekbe kellett a zsidóvallású gyermekeknek is járniok, a hitközségeknek és a szülőknek semmiféle felügyeleti jogot vagy beleszólást nem engedtek, az iskolai bizottságokba zsidót be nem hívtak! Hosszú és elkeseredett küzdelem most végre változtatott a dolgon, a zsidóságnak is bizonyos számú képviselő számára biztosítottak helyet, országos zsidó iskola-bizottságot választottak és adott esetben külön zsidó iskolák felállítását is kimondották. Felekezeti türelmetlenség főpapok ajkáról itt is megnyilatkozott, francia nyelvű folyóiratok pedig már a zsidó uralomtól félnek. Úgylátszik a gyűlölködésnek nemzetközi szótára van.

Braziliában és *Argentínában*, tehát az ú. n. latin Amerikában, a zsidóknak az ott lakó arabok rágalmai ellen kellett védekezniök, melyekkel ezek a Szentföldön olyan véres eredményeket értek, hogy t. i. az Omár mecsetet a zsidók bombázták. Feleletül 400 ezer dollárt ajánlottak fel az itteni zsidók a telepések segítésére, mint ahogy akkor az egész világon a legmesszebbmenő áldozatkészség nyilvánult meg. *Uruguayba* havonta 200 zsidó vándorolt be. *Mexikó* egyes városaiban élelmes üzletemberek az idén bojkottot hirdettek a zsidók ellen.

A verekedések és fosztogatások csak a zsidóknál kezdődtek, de azután másfelé is tértek, úgyhogy a sajtó figyelmeztet az ilyen izgatásoknak a közrendet zavaró káros hatásaira.

Az amerikai *Egyesült Államok*ban vezető szerepet játszik jelenleg a zsidóság, mind számánál, mind tekintélyénél és befolyásánál fogva és szerepe tiszteltebb, mint bárhol másutt a világon. A több mint ötödfél millió zsidó közül majdnem két millió lakik egyedül New-Yorkban. Igaz ügyért, főleg másutt üldözött testvérei ügyéért szokott megmozdulni, elkeseredése s lelkesége nemzsidók hatalmas tömegeire is áttérjed, őket is tiltakozásra, felszólalásra készíteti és kettejük felbuzdulása nem szokott eredménytelen maradni. Mint-hogy a világ minden részéről bevándorolt izraeliták tíz- és százezrei élnek itt, a honi tájakon elkövetett sérelmek, igazságtalanságok vagy üldözések rögtön legalább is a honfitársak tüntetésére, meetingekre, államférfiak előtt való tiltakozásra, panaszló feliratokra, gyakran külföldi kölcsön megtagadásával való fenyegetésre, sőt az államnak az idegen hatalomnál való hivatalos közbelépésére ad alkalmat. Aki a régi földrészen még az ütleget is eltúrte, az egyenlőtlenségről, a jogfosztásról nem is szólva, most mint szabad országnak önérzetes polgára a két világ felfogása közt tátongó ürt látva, felzúdul és erőteljes szavakban, ha kell az ellenségesen viselkedő állam ellen irányuló cselekedetekben, hitele megvonásával, erkölcsi megbélyegzésével fejezi ki méltatlankodását. S erre az idén bőven volt alkalom. A hatalmas Angliával szemben is Palesztina-politikája okából. Még a külügyminiszter sem áttallotta hírül adni,

hogy ha a mandatárius hatalom maga nem intézkedik, akkor amerikai hadihajót küld ottani állampolgárai védelmére. MacDonald angol miniszterelnököt amerikai fogadtatásakor külön zsidó küldöttségek is felkeresik és tiltakozásukat jelentik be. Az angol nagykövetet a sérelmek ügyében egyébként is szószólójukká teszik. A fehérkönyv, a bevándorlási tilalom, a panaszfal ügye mindenütt hatalmas tömegeket mozgattak meg. De nemcsak tiltakozásra, hanem óriási pénzösszegek gyűjtésére is serkentettek. A palesztinai telepítések, kórház-ügy, egyetem bőkezű adományozókra találtak itt. Tiltakozások és gyűjtések folytak az orosz vallási üldözések, a lengyel gazdasági krízis és bojkott, a román zavargások áldozatai érdekében. Vizsgáló és segítő bizottságokat küldenek ki a bajoktól érintett országokba. Még mindig sok mindenre telik pénz, sok millió dolláros alapokat létesítenek a Joint, a Jewish Agency, a keleti zsidók céljaira, bár egy év óta itt is rendkívül megnehezedett az idők járása és a nagy gazdasági depresszió főleg a középosztály számos tagjánál borzalmasan érezteti hatását. Az anyagi nehézségek nem egy viruló zsidó intézménynek megszűnését vagy szerényebb határok közé való beilleszkedését okozták. New-Yorkban egész sor jesiva kénytelen volt kapuit bezárni, a megmaradtak pedig közös kezelés alá kerültek, hogy költségeiket csökkentsék. A fényes új épületekbe helyezett Rabbi Isaac Elchanan teológiai szeminárium anyagi nehézségekkel küzd, vagy félmillió dollár az évi hiánya. A nagy Jewish Theological Seminary of America biztosítani kénytelen jövőjét s ezért öt millió dollár alapot gyűjt. Az ortodox rabbik uniójá-

nak 1930 májusi nagygyűlésén panaszok hangzanak el, hogy állásuk bizonytalan, fizetésük csekély, kellemtelenségük sok. A szombat s az étkezési törvények megfigyelésének lehetővé tétele foglalkoztatja itt is a rabbigyűléseket. A reform rabbizsinat viszont 400 község kérelmére a már amúgy is erősen megnyírbált imakönyv, az Union Prayer Book átdolgozását és a Tóra törvényeinek «modern interpretálását» határozza el. Itt már végre tiltakoznak az ellen is, hogy a templomi és hitközségi életet, illetőleg a haladó talmud-tóra-iskolákat annyi mindenféle társadalmi és sportintézménnyel kapcsoljuk egybe, ami által a dolog komolyabb vallási része kárt szenved és a könnyebb része válik főcélá. Megalakult a zsidó vallási rádióbizottság, jegyzője rabbi, célja: a zsidó kulturális értékeket bemutatni és az általános emberi törekvéseket ápolni. Megalakult a zsidó kulturális társulat. A hitoktatás fejlesztésére, a vasárnapi iskola kiépítésére gondot fordítanak. A jótékonyági egyesületek ezer változatának összpontosítása szükségesnek mutatkozik. A zsidó bűnözők száma 1909-ben 31 % volt, mely 14 %-ra süllyedt 1929-ben. Egyes államokban zsidó munkások és tisztviselők elhelyezkedése, főleg nőké, nehezzé vált. A konzuli szolgálatban követett ilyen eljárás ellen a parlamentben éles bírálat hangzott el. Orvosi egyetemeken mutatkozó türelmetlenség számos hallgatót Angliába kényszerített. Tehát itt sem fenéig tejfel minden. Zsidók és keresztények közt való jóviszony ápolására országos társulatok működnek, melyek a sérelmeket magukévá teszik. Néha azonban a térítés gyanujába is keverednek, ami ellen az idén

erélyesen tiltakoztak. Egyes egyetemeken a héber, másokon a jiddis nyelvnek tanszéket állítottak. A bevándorlási törvény ridegsége sajnos mindinkább nyilvánvalóvá lesz. Parlamenti felszólalások nem használnak. Az angyal lángpallossal a kezében áll az Éden kertje előtt.

Küzdelemből és reménységből tevődik össze a világ zsidóságának élete. Szenvedései, elnyomatása, a szeretetlenség és igazságtalanság következtében, melyek majd itt, majd ott érik, vagy időnként-helyenként állandóan is, a legszomorúbb pesszimizmussal kellene eltelnie. Mégis az ő alaptermészete, az ő vallása és lelkülete révén optimista a felfogása, telve bizakodással, várakozással, nemcsak a maga sorsának javulása, a maga jövője irányában. Az egész emberiség megbékülését, indulatainak csillapodását reméli, népeknek, vallásoknak egymásért és az emberért való együttes munkálkodását. Ebből a munkából pedig maga is részt kér, mint eszmékért kardoskodó, eszményeket fenntartó, a szépért és igazért lelkesedő része a művelt emberiségnek.

Budapest.

Dr. EDELSTEIN BERTALAN.

II.

TÁRSULATI KÖZLEMÉNYEK.

Wertheimer Adolf elnöki megnyitója

az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat 1931. július 22-ikén tartott közgyűlésén.

Mélyen tisztelt Közgyűlés!

Mielőtt közgyűlésünk napirendjére áttérnénk, legyenek a kegyelet szavai az elsők ama tagtársaink iránt, kik a mult évi közgyűlésünk óta elhunytak és kiknek elvesztését mélyen fáljaljuk. Bízunk a Gondviselésben, hogy sikerülni fog az elhunytak helyébe új erőket sorakoztatni és Társulatunk életfáját új hajtásokkal gazdagítani. Elhunytaink a következők:

Dr. Eisler Mátyás, kolozsvári főrabbi; dr. Eulenberg Salamon, a Magyar Izraeliták Országos Irodájának ügyvezető elnöke; dr. Fränkl Gyula, Budapest; Goldschmidt Lajos, Baja; Lengyel Miklós, Hajdudorog; Ribáry Lajos, Budapest; dr. Weigl Géza, zsidógimnáziumi tanár, Budapest és dr. Schwarz Vilmos, Budapest.

Valamennyien hű és áldozatkész barátai voltak felekezetünknek s Társulatunk életéből való kiválásukat még sokáig fogjuk hézagként érezni. Midőn nemes emléküknék igaz kegyelettel adózunk, mélyen átérzett kötelességünk dr. Eulenberg Salamon m. kir. udv. tanácsos úrról külön is megemlékezni, mert egész működésében a magyar zsidóság kultúrájának megalapozása és emelése volt a főcél. Ő egyesítette magában az apai házból magával hozott zsidó érzést és zsidó tudást a legfinomabb nyugati

és klasszikus kultúrával. Ezek összeegyeztetéséből vonta le üdvös intézkedéseit, főleg a Pesti Izr. Hitközség kultúrosztályának elnöki székében, amelyek még sokáig éreztetik majd áldásos hatásukat a mai és a jövő fiatal nemzedék általános művelődési fokában. Társulatunk, melynek hivatása elsősorban ugyanezen célokat szolgálni, gyászosan hajtja meg tisztelő emlékezetének lobogóját a kiváló ember nemes egyénisége előtt.

Örömünkre szolgál azonban megemlékezhetni Társulatunk két oszlopos tagjának és egyszersmind társelnökeinek a közelmúltban megünnepeelt 70-ik születésnapja alkalmából.

Dr. Blau Lajos, a Ferenc József Rabbiszeminárium nagyhírű igazgatója, a zsidó tudománynak és a magyar rabbigeneráció tudományos kiképzésének szentelt áldásos élete 70-ik évfordulóján igaz meglepéssel tekinthet vissza azokra a nagy eredményekre, melyeket ezen a téren kivívott. Hírneve messze Magyarország határain túl szerzett megbecsülést nemcsak saját személyének, de az egész magyar zsidó tudományos életnek, melynek dr. Blau Lajos tudományos munkássága és pedagógiai működése adott irányítást, biztosított fejlődést és kiváló sikereket. Dr. Blau Lajos ebbeli működésével nemcsak a mai kor háláját érdemelte ki, hanem a későbbi korok elismerését is, hiszen már most jóleső érzéssel állapíthatja meg, hogy az általa plántált csemeték egész sorából terebélyes nagy fák váltak a magyar zsidó tudomány érdekében. Kívánjuk, hogy Isten kegyelméből még sokáig legyen alkalma jó egészségben és jóleső meglepéssel szemlélni sikereinek számban és értékben való gyarapodását. Kívánjuk ezt magunknak is, mert ezzel látjuk biztosítva dr. Blau Lajos közreműködését Társulatunk közhasznú munkájában.

Dr. Fischer Gyula, a pesti zsidó hitközség főrabbija, anyahitközségünk kebelében évtizedek óta folytat áldásos

működést a belső hitélet fejlesztése és kulturális intézményeinek megteremtése körül. Tudományos kutatásaival méltán rászolgált arra a hírnévre, melyet nálunk és másutt mint az összes zsidó tudományok hivatott művelője és kutatója élvez. Vele szemben is kifejezésre juttatjuk azt a szívből jövő meleg óhajunkat: az isteni Gondviselés engedje meg neki, hogy felekezetünk és a felekezeti tudomány érdekében még sokáig fejthesse ki jó egészségben eredményes munkásságát.

A személyes megemlékezések után vázolni kívánom Társulatunknak a múlt évben kifejtett munkásságát. Legelőbb is megjegyezni kívánom, hogy a fentebb felsorolt hét kiváló tagunk elhunytáért, valamint 18 tag kilépéséért számbeli kárpótlást nyertünk 57 új tag belépésével. Rendkívül sajnáljuk, hogy a gazdasági viszonyok leromlása, mely főleg hitsorsosainkat sujtotta legerősebben, tagjaink létszámában is éreztette hatását. Annál nagyobb elégtételünk, hogy ezt a létszámbeli veszteséget kétszeresen tudtuk pótolni új tagok megszerzése által. Nagy bátorítást merítünk ebből a jelenségből, mert úgy érezzük, hogy tagjaink megszaporodása elismerés Társulatunk működése iránt, melyet alapszabályszerű céljaink elérésében becsületes igyekezettel iparkodtunk mindenkor legjobb tudásunk szerint kifejtteni.

Felolvasó üléseinket rendszeresen minden hónapban megtartottuk, azok színvonalát nem csökkentettük, minek bizonyítéka e felolvasások nagy látogatottsága, valamint az a hangos elismerés, mely ezeken a felolvasásokon hallgatóságunk tetszésében minden alkalommal megnyilvánult.

A múlt év szeptemberében kiadott Évkönyvünk az előzőkkel szemben terjedelemben nagyobb volt és tartalmában igyekezett azokkal vetekedni. A sajtó és tagjaink elismeréséből azt merjük következtetni, hogy munkánk nem volt meddő és hogy Évkönyvünk ez alkalommal is hű tükre volt a zsidó tudományos s részben a szépirodalmi életnek.

Nagy meglegedésünkre szolgál, hogy titkárunk, dr. Hevesi Ferenc úr, immár végleg Budapestre tehetette át székhelyét, miáltal módjában van hivatásának megfelelően mélyreható propagandát kifejteni Társulatunk beléletének zsidó tudományos szellemmel való telítésére, valamint Társulatunk taglétszámának erőteljes megnövesztésére. Erős a bizodalmunk, hogy munkásságát mindkét irányban nagy siker fogja jutalmazni.

Mult évi jelentésünkben említést tettünk azokról a tárgyalásokról, melyeket a Pesti Izr. Hitközség elnökségével folytattunk azirányban, hogy a Hitközség újonnan emelt kultúrépületében az előljáróság a Zsidó Múzeum részére megfelelő és díszes helyiségeket bocsásson rendelkezésünkre. Örömmel jelentjük, hogy ezek a tárgyalások időközben a legnagyobb sikerrel befejeződtek és hogy már a közelgő őszi hónapokban a Zsidó Múzeum új helyiségeiben kezdeti meg érdemes működését. E célból szükségesnek mutatkozott oly szerv létesítése, melyben egyenlő számmal és hatalmi körrel foglalnak helyet Társulatunk és a Pesti Izr. Hitközség kiküldöttei, kiknek vállvetett munkássága bizonyára új lendületet ad majd a zsidó tudományos élet további fejlődésének.

Napirendünk egyik pontja a Magyar Zsidó Múzeum Tudományos és Művészeti Egyesületébe részünkről kiküldendő 25 rendes tag megválasztása.

Alapszabályainkban erre nézve a szükséges módosítás a mai ülés napirendjén szereplő általános alapszabálymódosításokban bennfoglaltatik.

A mult évi közgyűlésünkün elhatározott alapszabálymódosításokat a kormányhatóságok nem erősítették meg, mert nem feleltek meg azoknak az általános intézkedéseknek, melyek legújabbán a kormány részéről a társulati alapszabályok megállapításánál, illetve megerősítésénél minden körülmények között megkívántatnak.

Ajánljuk tehát, hogy a múlt évben történt alapszabály-módosításokat mai közgyűlésünk meg nem történtekek tekintse és hogy a mélyen tisztelt Közgyűlés a mai ülés folyamán beterjesztett új alapszabályokat fogadja el és terjessze fel hatósági megerősítés céljából.

Ezek az új alapszabályok immár megfelelnek a kormány intencióinak és elfogadásuk nézetünk szerint nem ütközik majd akadályokba.

Végül az Elnökség örömmel jelenti, hogy bár a Társulatunk beléletében kifejtett szélesebbkörű tevékenység teljesen igénybe vette anyagi erejét, mégis sikerült a lefolyt három évben követett célszerű takarékosági szisztémával oly összeget biztosítani, mely lehetővé teszi az elnökségnek a múlt évi közgyűlésen tett amaz ígéretének beváltását, hogy hosszú évek után a zsidó okmánytárnak egy újabb kötetét bocsássa közre. Ezzel impulzust akar adni annak a ténynek a magyar köztudatba való átvitelére, hogy a magyar zsidóság a magyar nemzetnek Nagymagyarország határain belül eltöltött életében a legelső kezdetek óta jelentékeny szerepet játszott, hogy magát minden időkben a magyar nemzet törzsökös részének tekintette és hogy a magyar nemzetnek minden más nemzetfenntartó elemével együtt hűséggel és odaadással szolgálta a magyarság életérdekeit.

Titkári jelentés.

Mélyen tisztelt Közgyűlés!

Jelentésemet az Elnök úr által előadottakhoz fűzve, a következőkben vagyok bátor azokat kiegészíteni. Dacára a súlyos anyagi nehézségeknek, melyekkel Társulatunknak meg kellett küzdenie, mégis méltóan multjához és tradícióhoz töltötte be alapszabályszerű hivatását. A tudomány és irodalom ápolása terén eredményes munkát fejtettünk

ki, nemcsak magasnívójú felolvasásainkkal, hanem értékes kiadványaink által is. Kiadtuk Évkönyvünk mellett dr. *Fényes Mór*nak a mult esztendőben pályadíjat nyert művét: *Szentírásunk kialakulása, eszméi, hatása és Lenkei Henrik* költeményeit: *Isten tábora* címén, amiben segítségünkre volt a Pesti Izr. Hitközség mélyen tisztelt előljárósága, amelynek ezúton is kifejezzük hálás köszönetünket.

Ez esztendőre kitűzött pályázatunk sem volt meddő, amennyiben Az emancipáció előtörténete c. pályatételünkre egy pályamunka érkezett. A dr. *Blau Lajos*, dr. *Weisz Miksa* és dr. *Groszmann Zsigmond* urakból álló bíráló bizottság mai közgyűlésünkön fogja jelentését a pályázatról ismertetni.

Hogy a súlyos viszonyok ellenére is eredménnyel teljeshette Társulatunk a hivatását, ezt elsősorban Társulatunk ügybuzgó és lelkes elnökének köszönhetjük, ki fáradságot nem ismerve, végtelen szeretettel szentelte magát a zsidó kultúra, tudomány és irodalom ügyeinek és aki közvetlenül vesz részt az IMIT minden dolgában, elmélyedve a legcsekélyebbnek tűnő részletkérdésbe is, azért, hogy Társulatunk eredményes munkásságát és vezetésének magas színvonalát biztosíthassa. Aki tudja, mily nehéz küzdelemmel jár ez a mai gazdasági helyzetben, az csak a tisztelet és hódolat zászlaját hajthatja meg Társulatunk elnöke előtt.

A jövő feladatainak perspektívája pedig abban rajzolódik elénk, hogy meg kell erősítenünk a Társulatot széleskörű propagandával, a tagállománynak a nagy közönség minden rétegéből való kibővítésével, előadásainknak oly népszerűvé tételével, hogy az a propaganda erejével hasson. És ha ez sikerrel fog járni, akkor megvalósíthatjuk majd legfontosabb célkitűzését az IMIT-nek, a Biblia új kiadását.

Ehhez kérjük az Önök áldozatkész támogatását és Isten áldását.

Dr. Hevesi Ferenc.

Az Izraelita Magyar Irodalmi társulat zárszámadása 1930. december 31-én.

Kiadások:

Propaganda és titkársági-, valamint kisebb kiad.	P	723.34
Írói segélyezések	«	450.—
Zsidó Múzeum	«	1,903.47
Pályadíj	«	600.—
Segédtsízt	«	881.11
Évkönyv szerkesztési költségei.....	«	1,240.—
Felolvasási költségek 1929-ben	«	1,556.50
Az 1929-i Évkönyv nyomtatási költségei	«	3,843.50
Az 1930-i « « «	«	3,826.—
Összesen	P	15,023.92

Bevételek:

Tagdíjak	P	7,280.25
Évsegélyek és adományok.....	«	1,974.—
Zárlati bevételek	«	191.27
Hitközségi szubvenció	«	3,000.—
Chevra Kadisa	«	2,000.—
Templomi felajánlások	«	1,100.—
Könyveladási bevétel	«	33.40
Összesen	P	15,578.92

Bevételi többlet tehát	P	555.—
tényleg azonban P 3,843.50-nel több, miután 1930-ban fizettünk ki a Franklin-Társaságnak az 1929-i Évkönyv kiadási költségeit. Hozzá- adva tehát	«	3,843.50
1930-i tényleges több-bevétel	P	4,398.50

Vagyonskimutatás:

Több-bevétel	P	555.—
1929 dec. 31-i egyenleg a Belvárosi Takarékpénztárnál	«	5,280.—
Készpénzben titkárságnál	«	240.66
Készpénzvagyon 1930 dec. 31. .	P	6,075.66

Értékpapirokban:

K 11,000.—	4½ %	Belvárosi Takp. záloglevél, sorsolt
« 5,000.—	4 %	Magyar koronajáradék
« 6,000.—	6 %	I—V. magy. hadikölcsön kötv.
« 25,000.—	5½ %	VIII. hadikölcsön kötv.
« 600.—	4 %	Magy. Földhitelint. záloglevél
P 23,136.65		összegekről szóló állampénztári nyugta

Székely Ferenc s. k.
pénztáros.

Wertheimer Adolf s. k.
elnök.

Az IMIT bibliabizottságának jelentése.

A «Biblia a család és az ifjúság számára» első és második kötetét követő harmadik, befejező kötete, mely az utóbbi prófétákat és a hagiografákat fogja tartalmazni, ezidén is közelebb jutott a megvalósuláshoz. Dr. *Kecskeméti Lipót*, nagyváradi főrabbi, már elkészítette a harmadik kötet nagyobbik felét, az utóbbi próféták feldolgozását. A kötet másik felének megírását dr. *Hevesi Simon*, dr. *Heller Bernát*, dr. *Weisz Miksa*, dr. *Hevesi Ferenc* és dr. *Friedmann Dénes* vállalták.

Előreláthatólag ez év folyamán együtt lesz az egész anyag.

Dr. Blau Lajos.

Az IMIT múzeumbizottságának jelentése.

Múzeumunk az 1930. esztendő utolsó negyedéig zavartalanul folytatta működését. 1931 november 1-én azonban kénytelenek voltunk felmondás folytán a múzeum régi helyiségeit elhagyni. A múzeum anyagát gondosan becsomagolva a Pesti Izraelita Hitközség polgári iskolájának világos, levegős tantermében helyeztük el.

Társulatunk elnöksége és a Pesti Izraelita Hitközség között folyó tárgyalások a Magyar Zsidó Múzeum nagyfontosságú kulturális céljainak megfelelő helyiségeket fognak a múzeum számára biztosítani a Pesti Izraelita Hitközség felépítendő kultúrházában. Múzeumunk új otthonában, új szervezettel, új célkitűzéssel még fokozottabb mértékben szolgálhatja majd a magyar zsidóság kulturális célkitűzéseit.

Dr. Weisz Miksa.

Jelentés az IMIT felolvasó bizottságának 1930-31. évi működéséről.

Tisztelt Közgyűlés!

Felolvasásaink az elmúlt évadban is a hagyományos keretek között mozogtak. Tudományos felolvasóink részben egyetemes érdekű zsidó témákat fejtegettek, részben a kulturális életnek a zsidóságot, főleg a magyar zsidóságot érintő aktualitásaival foglalkoztak. Így megemlékeztünk Lucien Wolf-ról, az egyetemes zsidóság kulturális érdekeinek és polgári jogainak előharcosáról, és J. L. Gordonról, a modern héber költészet megalapítójáról. Kegyelettel áldoztunk a mindnyájunk fájdalmára és a magyar irodalom nagy veszteségére oly korán elhunyt Újvári Péter emlékének. Egy tanulmány Rózsa Ignác ötkötetes regényét elemezte és kellő világításba próbálta helyezni ennek a sok-

félekép megítélt, a modern zsidóság minden problémáját felölelő műnek jelentőségét. Egy előadás Kantról és a zsidó kantianusokról szólt a Tiszta Ész Kritikája megjelenésének 150. évfordulója alkalmából. De meghajtottuk zászlónkat jubiláló élő nagyjaink előtt is. Ünnepi ülésen hódoltunk Kóbor Tamásnak negyvenéves írói jubileuma alkalmából s ünnepeltük Blau Lajost hetvenedik, Marczali Henriket hetvenötödik születésnapja és Radó Antalt ötvenéves írói jubileuma alkalmából.

Felolvasó üléseinket a Pesti Izr. Hitközség székházának dísztermében tartottuk, amely minden alkalommal megtelt érdeklődő hallgatósággal. Nem mulaszthatom el, hogy Társulatunk nevében hálás köszönetet ne mondjak a Pesti Izr. Hitközség nagyérdemű előljáróságának a székház dísztermének rendelkezésünkre bocsátásáért. Vidéken is tartottunk felolvasó üléseket, m. p. Miskolcon és Kecskeméten. Mind a két helyen nagyszámú, megértő és hálás közönség hallgatta előadásainkat.

Felolvasásaink teljes tárgysorozata a követlő volt:

1930. november 26-án:

1. *Kóbor Tamás*: Elnöki megnyitó.
2. *Szabolcsi Lajos*: Lucien Wolf emlékezete.
3. *Vészi József*: Kölcsey Himnusza a mexikói hegyekben. (A két öreg Schwarz-testvér históriája.)

1930. december 31-én:

1. *Sióagárdi Zöld Márton* ny. tábornok: A zsidó katonák a világháborúban.
2. *Dr. Gedő Simon*: Martin Buber.

1931. január 28-án:

1. *Dr. Szemere Samu*: Elnöki megnyitó.
2. *Dr. Bernstein Béla*: A Szentírás elbeszélései és az ásatások.
3. *Dr. Benoschofszky Imre*: Áron öt könyve. (Tanulmány egy műről és egy problémáról.)

1931. január 25-én (Miskolc):

1. *Dr. Szemere Samu*: Tehetség és lángelme a zsidóságban.
2. *Dr. Kiss Arnold*: Emlékek az Avas aljáról.

1931. február 1-én (Kecskemét):

1. *Dr. Szemere Samu*: Elnöki megnyitó.
2. *Kóbor Tamás*: Felolvasások és felolvasók.

1931. február 25-én:

1. *Peterdi Andor*: Újvári Péter emlékezete.
2. *Holder József*: Búcsú Újvári Pétertől.
3. *Ungvári Endre*, a Magyar Színház művésze: Újvári Péter hagyatékából.
4. *Dr. Munkácsi Ernő*: Római naplóból.

1931. március 25-én:

1. *Wertheimer Adolf*: Elnöki megnyitó.
2. *Gerő Ödön*: Kóbor Tamásról.
3. *Gál Gyula*, a Nemzeti Színház örökös tagja: Éjszaka (Kóbor Tamástól).

1931. április 29-én:

1. *Kóbor Tamás* elnöki megnyitója: Blau Lajosról, Marczali Henrikről és Radó Antalról.

2. *Dr. Patai József*: J. L. Gordon.

3. *Fenyő Rózsi*: Gordon költeményeiből.

4. *Dr. Szemere Samu*: *Kant és zsidó kantianusok*. (A Tiszta Ész Kritikája megjelenésének 150. évfordulója alkalmából.)

Kérem a t. Közgyűlést, hogy e jelentésemet elfogadni méltóztassék.

Dr. Szemere Samu,

a felolvasó bizottság alelnök-előadója.

Bírálat

«*A zsidók emancipációjának általános története*» c.
pályakérdésre beérkezett munkáról.

Igen hálás témát tűzött ki az IMIT, midőn a zsidók emancipációja általános történetének megíratását akarta pályadíjjal elősegíteni. Az emancipáció a zsidóság újkori történetének legfontosabb mozzanata, mely mélyen bele nyul a nemzetek históriájába és szervesen összefügg az emberiség erkölcsi és szellemi fejlődésének történetével.

Egyúttal a zsidóság belső felszabadulása titáni küzdelmének képe, mely bemutatja a zsidóság előrehaladását a kultúra útjain, mint veti le magáról az előítélet és a gettó egyoldalú világfelfogásának béklyóit, hogyan köti össze az igaz lélekbeli vallásosság mélységeit a felvilágosodottság és műveltség követelményeivel, hogyan reagál a kívülről jövő hatások hatalmas komplexumára. Érdemes feladat bemutatni az emancipációt előidéző belső és külső körülményeket, melyek a zsidóságból és a zsidóságon kívül álló világból eredő okokból szövődnek. Aki ezt a munkát el-

végzi, az a zsidóság és az egész emberiség történelmi fejlődésének egy fontos fejezetét fogja bemutatni.

A »Zechor jemoth olam binu senoth dor vedor« jelige alatt benyújtott vázlat pályázik a Társulat pályadíjára. A tulajdonképeni feladat megoldását nem végezte el. Az általános bevezetés kevés és sokszor hiányzik belőle a történelmi valóságnak meglátása. Hiányzik a bevezetésből az általános mozgalomnak és fejlődési folyamatnak bemutatása, mely a világszerte egymást követő emancipációmozgalmakat létrehozta. Hasonlóképen hallgat a szerző arról, hogy miért éppen bizonyos országok az elsők az emancipációs követelések teljesítésében. Nem lehet mindennek kizárólagos okául az antiszemizmust beállítani. Túlságosan vázlatosan mutatja be a zsidók gazdasági fejlődésének fokait. A Karolingok nem tették a zsidókat Kammerknechtekké; a gettó sem úgy keletkezett, mint ahogyan bemutatja (3. oldal); kissé furcsán hat a 3. § »Emancipációs gondolatok a középkorban«, melyről csak négy sort ír.

A 4. § is túlságosan vázlatos, tekintettel a gazdag történeti anyagra, mely már ma különféle publikációk által rendelkezésre áll.

A magyar zsidóság történetét mutatja be sokszor ügyes összefoglalásban. De itt is sokszor ismétél rég ismert és feldolgozott tényeket és teljesen mellőzi annak a belső összefüggésnek a magyarázatát, mely külföldről jövő eszmék és felfogások között és a magyarországi zsidóság kulturális és politikai fejlődése között fennáll.

Nem mutat rá azokra a kívülről jövő mozgató erőkre, melyek a magyar zsidó közösségekben a felvilágosodottság s vele együtt az emancipáció mozgalmát előidézte.

Dicséretet érdemel a szerző olvasottsága, de a pályadíj odaítélése, illetve a szerzőnek a munkára való megbízatása csak akkor válik majd lehetővé, ha tágabb bevezetést és szélesebb körben mozgó tervezetet mutat be, mely rá-

világít a külvilág és a zsidóság belső fejlődésének amaz összefüggéseire, amely az emancipációt megérlelte és előidézte.

Budapest, 1931. június havában.

Dr. Blau Lajos

Dr. Groszman Zsigmond

Dr. Weisz Miksa.

Megállapodás,

amely a Pesti Izr. Hitközség valláserkölcsei testület (székhelye Budapest, VII. Síp-u. 12.), az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat (székhelye Budapest) és a Magyar Zsidó Múzeum Tudományos és Művészeti Egyesület (székhelye Budapest, VII., Síp-u. 12.) között az alábbiakban létrejött:

A magyar zsidóságra a világháború óta súlyos idők nehezedtek. Rosszindulatú ellenfelek kétségbe vonták a magyar zsidóság hazafias voltát, hazájához való hűségét és azt a tényt, hogy a zsidóság ezer éve lakik e hazában, amelynek története számtalan példáját mutatja annak, hogy a magyar zsidóság minden erejével és tehetségével e haza boldogulásáért dolgozott. Ezek a viszonyok megértelték azt a gondolatot, hogy az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat által már a világháború előtt létesített Zsidó Múzeum kifejlesztessék, méltó környezetbe elhelyeztessék s hogy ezen múzeum tárháza legyen azoknak az emlékeknek, amelyek a magyar zsidóság történetére, kultúrájára, zsinagógái és szertartási életére stb. vonatkoznak.

E cél érdekében a Pesti Izr. Hitközség és az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat életre hívták a «Magyar Zsidó Múzeum Tudományos és Művészeti Egyesület»-et s ugyan ezen cél érdekében a megállapodást kötő felek az alábbi kötelezettségeket vállalják:

1. A Pesti Izr. Hitközség a «Magyar Zsidó Múzeum Tudományos és Művészeti Egyesület» részére a muzeális

kiállítás céljára ingyenes használatul átengedi a Dohány-uca és Wesselényi-uca sarkán épülő kultúrháznak I. emeletét, illetőleg ebben az épületben erre a célra rendelkezésre bocsátott helyiségeket. A használattal a központi fűtésnek ingyenes használata jár együtt. Ezt meghaladóan a Pesti Izr. Hitközséget semmilyen kötelezettség sem terheli, — így különösen a «Magyar Zsidó Múzeum Tudományos és Művészeti Egyesület»-nek használatul átengedett helyiségek világításáról, szolgatartásról, a múzeumi tárgyak őrizetéről, azok biztosításáról a «Magyar Zsidó Múzeum Tudományos és Művészeti Egyesület» tartozik gondoskodni.

A Pesti Izr. Hitközség fenntartja jogát ahhoz, hogy bármikor előzetes két évi felmondással a használatra bocsátott helyiségeket saját rendelkezésére visszavehesse a nélkül, hogy ezen visszavonás folytán akár az Izraelita Magyar Irodalmi Társulattal, akár a Magyar Zsidó Múzeum Tudományos és Művészeti Egyesülettel szemben bármilyen kártérítési kötelezettség terhelné.

2. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat tulajdonjogának fenntartása mellett a Magyar Zsidó Múzeum Tudományos és Művészeti Egyesület részére, a muzeális kiállítás céljára letétként átadja mindazokat a tárgyakat, amelyek az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat múzeumában voltak elhelyezve. E tárgyakról mind a Magyar Zsidó Múzeum Tudományos és Művészeti Egyesület, mind az Izraelita Irodalmi Társulat által aláírt leltár készült és ezt a jelen megállapodáshoz mellékeljük. A Magyar Zsidó Múzeum Tudományos és Művészeti Egyesület köteles e tárgyakat a gondos letéteményes gondosságával őrizni és a megállapítandó érték erejéig tűz és betörés ellen valamelyik elsőrangú biztosító intézetnél biztosítani.

Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat ezeket a letétbe helyezett tárgyakat csak akkor veheti vissza, ha a Magyar Zsidó Múzeum Tudományos és Művészeti Egyesület fel-

oszlának, vagy ha a Pesti Izr. Hitközség az ingyenes használatul átengedett helyiségeket visszavonná. Az előbbi esetben a Magyar Zsidó Múzeum Tudományos és Művészeti Egyesület alapszabályai 17. §-ában előírt eljárás kötelező.

Ha az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat oszlik fel, akkor a Magyar Zsidó Múzeum Tudományos és Művészeti Egyesületnél letétbe helyezett vagyontárgyakra vonatkozóan az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat alapszabályainak 23. § harmadik bekezdésében foglalt rendelkezés irányadó. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat kötelezi magát, hogy a 23. §-ban foglalt rendelkezéseken nem változtat.

Budapest, 1931. június havában.

A Pesti Izr. Hitközség előljárósága.

Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat.

A Magyar Zsidó Múzeum Tud. és Műv. Egyesület.

A Társulat által a Magyar Zsidó Múzeum Egyesületbe kiküldött huszonöt tag névsora.

Dr. ALAPI HENRIK.

Dr. BLAU LAJOS.

FARAGÓ ÖDÖN.

Dr. FÓDI KÁROLY.

5 Dr. FRIEDMANN IGNÁC.

Dr. FRISCH ÁRMIN.

Dr. FISCHER GYULA.

Dr. FÜRST ALADÁR.

GERÓ ÖDÖN.

10 Dr. HEVESI FERENC.

Dr. HIRSCHLER HENRIK.

Dr. KISS ARNOLD.

Dr. KRISZHABER ADOLF.

Dr. KUNOS IGNÁC.

- 15 Dr. MAHLER EDE.
 MANDEL BERNÁT.
 Dr. MARCZALI HENRIK.
 Dr. MEZEY SÁNDOR.
 Dr. NAMÉNYI ERNŐ.
 20 Dr. PATAI JÓZSEF.
 PFEIFFER IGNÁC.
 Dr. SZEMERE SAMU.
 SZÉKELY FERENC.
 Dr. WEISZ MIKSA.
 25 WERTHEIMER ADOLF.

A TÁRSULAT VÁLASZTMÁNYA.

A) Budapesti tagok.

- ADLER GYULA, a Pesti Chevra Kadisa díszelnöke.
 Dr. BALASSA JÓZSEF, szerkesztő.
 Dr. BALLAGI ERNŐ, ügyvéd.
 Dr. BARACS MARCELNÉ.
 5 Dr. BLUM ÖDÖN, min. tan.
 Dr. CSOBÁDI SAMU, ügyvéd.
 Dr. DEZSŐ SÁMUEL, ügyvéd.
 Dr. EDELSTEIN BERTALAN, főrabbi.
 Dr. ENDREI HENRIK, a Pesti Chevra Kadisa igazg.-főt.
 10 Dr. FARKAS JÓZSEF, körzeti rabbi.
 Dr. FEJÉR LIPÓT, egy. tanár.
 Dr. FELEKI SÁNDOR, orvos.
 Dr. FISCHER BENJÁMIN, főrabbi.
 Dr. FRISCH ÁRMIN, az OMIKE kultúratanácsosa.
 15 Dr. FÜRST ALADÁR, tanár.
 Dr. GÁBOR GYULA, az Orsz. Izr. Iroda alelnöke.
 GÁBOR IGNÁC, igazgató.

- GERŐ ÖDÖN, író, szerkesztő.
 Dr. GLÜCKSTHAL SAMU, a Pesti Izr. Hitk. elnökh.
- 20 Dr. HOFFER ÁRMIN, rabbi, főisk. tanár.
 KRÁMER MIKSA, a Pesti Chevra Kadisa elnöke.
 Dr. KISS ARNOLD, vezető főrabbi.
 KOLBACH SIMON, alezredes.
 KOMOR ARNOLD, min. tan.
- 25 Dr. KUNOS IGNÁC, egy. tanár.
 LENKEI HENRIK, tanár.
 Dr. MÁLNAI MIHÁLY, ny. tanítóképzőintézeti tanár.
 MANDEL BERNÁT, igazgató.
 Dr. MEZEY SÁNDOR, ügyvéd.
- 30 MOLNÁR FERENC, író.
 Dr. MUNKÁCSI BERNÁT, ny. tanfelügyelő.
 Dr. NAMÉNYI ERNŐ, igazgatóhelyettes.
 Dr. PATAI JÓZSEF, főszerkesztő.
 Dr. RADÓ ANTAL, író.
- 35 SÁNDOR PÁL, orsz. képviselő.
 Dr. SCHWARTZ VILMOS, ügyvéd. Megh.
 Dr. SEBESTYÉN KÁROLY, a Színművészeti Főisk. c. igazg.
 Dr. STAMBERGER FERENC, kir. közjegyző.
 STERN ÁBRAHÁM, ny. igazgató.
- 40 Dr. SZABOLCSI LAJOS, főszerkesztő.
 SZÁNTÓ JENŐ, bankigazgató.
 TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF, tanár.
 Dr. WALDAPFEL JÁNOS, főisk. tanár.
 WIRTH KÁLMÁN, c. tankerületi főigazgató.
- 45 SIÓAGÁRDI ZÖLD MÁRTON, tábornok.

B) Vidéki tagok.

Dr. BERNSTEIN BÉLA, főrabbi, Nyíregyháza.
 Dr. BIEDL SAMU, hitk. elnök, Szeged.
 BODOR ZSIGMOND, hitk. elnök, Nyíregyháza.

- BOSCHÁN ARTUR, hitk. elnök, Kőbánya.
- 5 Dr. BRÓD TIVADAR, hitk. elnök, Nagykanizsa.
 Dr. BÜCHLER SÁNDOR, egy. m. tan., főrabbi, Keszthely.
 JÁNOSI ENGEL JÓZSEF, udv. tan., Pécs.
 JÁNOSI ENGEL RÓBERT, nagybirtokos, Pécs.
 FÁBIÁN MIKSA, hitk. titkár, Nagykanizsa.
- 10 Dr. FEJÉR FERENC, ügyvéd, hitk. elnök, Debrecen.
 FODOR MÓR, hitk. titkár, Székesfehérvár.
 Dr. FRIEDMANN DÉNES, főrabbi, Újpest.
 SZERGÉNYI GEISZT JENŐ, nagybirt., kormányfőtanácsos,
 Szombathely.
 Dr. GLÜCK GYULA, ny. főtorzsorvos, községkerületi
 elnökhelyettes, Szombathely.
- 15 Dr. GOLDBERGER IZIDOR, főrabbi, Tata.
 Dr. GULYÁS JÓZSEF, hitk. elnök, Szekszárd.
 Dr. HASZNOS JÓZSEF, hitk. elnök, Szolnok.
 Dr. HERCZOG MANÓ, főrabbi, Kaposvár.
 Dr. HEUMANN JÓZSEF, ügyvéd, Székesfehérvár.
- 20 Dr. HEVES KORNÉL, főrabbi, Szolnok.
 Dr. HOROWITZ JÓZSEF, főrabbi, Szombathely.
 Dr. KÁLMÁN ÖDÖN, főrabbi, Kőbánya.
 NAGYECSÉRI KÁNITZ DEZSŐ, nagybirtokos, Eger.
 Dr. KECSKEMÉTI ÁRMIN, főrabbi, egy. m. tan., Makó.
- 25 Dr. LÖW IMMÁNUEL, főrabbi, felsőházi tag, Szeged.
 Dr. LÖWY KÁROLY, hitk. elnök, Székesfehérvár.
 Dr. PÉNER MIKLÓS, főrabbi, Baja.
 Dr. PFEIFFER IZSÁK, főrabbi, Monor.
 Dr. ROTSCCHILD LIPÓT, Nagykanizsa.
- 30 Dr. SCHWARTZ MÓR, főrabbi, Győr.
 Dr. SPIEGEL ÁRMIN, főrabbi, Esztergom.
 Dr. SPITZER MÓR, községkerületi elnök, Veszprém.
 Dr. SZÉKELY ALBERT, tb. várm. ügyész, Sátoraljaújhely.
 SELTMANN LAJOS, főrabbi, Hódmezővásárhely.
- 35 Dr. WALLENSTEIN ZOLTÁN, főrabbi, Pécs.
 Dr. WINKLER ERNŐ, főrabbi, Nagykanizsa.

ÁLLANDÓ BIZOTTSÁGOK.

1. Bibliabizottság.

Elnök: Dr. Blau Lajos. *Előadó:* Dr. Heller Bernát.
Tag: Dr. Hevesi Simon.

2. Oklevélbizottság.

Elnök: Dr. Marczali Henrik. *Előadó:* Mandel Bernát.
Tag: Dr. Csetényi Imre.

3. Felolvasóbizottság.

Elnök: Kóbor Tamás. *Alelnök-előadó:* Dr. Szemere Samu.
Jegyző: Dr. Cseh Arnold.

4. Múzeumbizottság.

Elnök: Dr. Székely Ferenc. *Igazgató:* Dr. Weisz Miksa. Mgh.
Előadó: Dr. Mezey Sándor.

Alapító tagok.

néhai Deutsch Zsigmond és neje Stauber Borbála.

néhai özv. Hatvani Deutsch Bernátné.

néhai vágújhelyi Latzkó Antalné nevére, Bárá Hatvany-Deutsch Józsefné.

5 néhai Bárá Hatvany-Deutsch József.
Dr. Freund István.

néhai Bárá Guttmann Vilmos, Nagykanizsa.

néhai Herzmann Bertalan.

néhai Kohner Zsigmond.

10 néhai Megyeri Krausz Lajos.

néhai Machlup Adolf.

- Nagykanizsai Izr. Hitk.
 Nagyváradai Izr. Hitk.
 Pesti Chevra Kadisa.
- 15 néhai Schweiger Márton.
 néhai gavosdiai Sváb Károly.
 néhai Sváb Sándor.
 Szabadkai Izr. Hitk.
 Székely Ferenc.
- 20 néhai Taub Salamon.
 néhai Dr. Neumann Fülöp.
 Wertheimer Adolf.
 néhai Winterberg Gyula.

Pártfogó tagok.

- Blau Arnold.
 néhai Bródy Zsigmond.
 néhai dr. Chorin Ferenc.
 néhai Deutsch Sámuel és neje.
- 5 Fischer M. Marcell.
 Kónyi Hugó.
 Kovács Géza.
 néhai Lőwy Mór.
 Lipótvárosi Casino.
- 10 Lukács József.
 Porges József.
 néhai báró Schossberger Henrik.
 Schreiber Ignác.
 Somogyi Albert.
- 15 néhai Steinfeld Antal, Debrecen.
 néhai Steinfeld Mihály, Debrecen.
 néhai Sternthal Adolf.
 néhai Sternthal Salamon, Temesvár.
 néhai Stiller Bertalan.

20 néhai STRASSER HENRIK.

Schwarz Ferenc.

Urbán Adolf.

néhai csepeli Weisz Berthold.

Wolfner Gyula és Társa.

Pártoló tagok.

Adler Gyula, IV., Kecskeméti-u. 5.

Bacher Ernő, VII., Erzsébet-körút 9.

Bettelheim M., V., Szabadság-tér 16.

Dr. Blum Ödön, V., Honvéd-u. 18.

5 Büchler Bertalan, V., Arany János-u. 24.

Conrad Ottó, V., Gr. Tisza István-u. 2—4.

Dán Károly, VI., Bulyovszky-u. 18.

Davidson Horace, VI., Lendvay-u. 2.

Deutsch Arthur, VI., Andrássy-út 107.

10 Deutsch Béla, VI., Andrássy-út 107.

Drucker Géza, V., Wekerle Sándor-u. 10.

Engel Ernő, V., Béla-u. 3.

Jánosi Engel József, Pécs.

Fejér Lajos, V., Falk Miksa-u. 3.

15 Fischl Ignác, V., Nádor-u. 4.

Fleissig Sándor, VI., Andrássy-út 86.

Dr. Freund Pál, VI., Benczúr-u. 48.

Dr. Friedmann Ignác, VII., Stefánia-út 22.

Gerber Miksa, V., Árpád-u. 10.

20 Gettler Izidor, Szolnok.

dr. budai Goldberger Leo, VI., Benczúr-u. 45.

Graf Mihály, V., Akadémia-u. 11.

Győri izr. hitközség, Győr.

Halom Dezső, IV., Deák Ferenc-u. 17.

25 Halom Imre, VI., Anker köz 1.

Heidelberg Vilmos, V., Zoltán-u. 12.

- Hercz József, V., Mérleg-u. 4.
 Herczfelder Jenő, VIII., Eszterházy-u. 17.
 Hillinger Oszkár, V., Nádor-u. 16.
 40 Hirsch Ottó, V., Dorottya-u. 11. Megh.
 Dr. Hirschler Henrik, IV., Petőfi Sándor-u. 11.
 Hoffer Béla, II., Küküllő-út 14.
 Hoffmann Béla, V., Dorottya-u. 8.
 Hoffmann Gusztáv, V., Báthory-u. 20.
 45 Dr. Holitscher Sziegfried, VI., Andrássy-út 1.
 Horváth Jenő, IV., Irányi-u. 1.
 Káldy Jenő, V., Gr. Tisza István-u. 2.
 Kálmán Henrik, VII., Stefánia-út 69.
 Kaposvári Izr. Hitközség, Kaposvár.
 50 Özv. Kaszab Aladárné, V., Szabadság-tér 15.
 Kaszab Elemér, VI., Lendvay-u. 12.
 Kaszab Gyula, Bécs.
 Kaszab Zoltán, VI., Teréz-körút 3.
 Dr. Lustig Nándor, Noviřad.
 55 Magyar Bertalan, IV., Kossuth Lajos-u. 2.
 Dr. Makai Ernő, IV., Petőfi Sándor-u. 2.
 Dr. Miesner Ignác, VI., Teréz-körút 41.
 Molnár Herman, V., Szalay-u. 2.
 Munk Péter, VI., Benczúr-u. 3.
 60 Nagykanizsai Izr. Hitközség, Nagykanizsa.
 Pajor Vilmos, V., Kossuth Lajos-tér 4.
 Richter Gedeon, IV., Ferenc József-rakp. 26.
 Sándor Pál, VI., Andrássy-út 3.
 Schön Géza, V., Zoltán-u. 12.
 65 Schulhof Lajos, IV., Bécsi-u. 1.
 Schreiber Herman, IV., Gr. Károlyi-u. 14. Mgh.
 Schwarcz Ábrahám, IV., Gerlőczy-u. 11.
 Stadler Benedek, VI., Bulyovszky-u. 18.
 Dr. Stein Emil, I., Lógodi-u. 23.
 70 Steiner Marcell, V., Falk Miksa-u. 3.

- Stern Alfréd, V., Deák-tér 3.
 Stern Samu, V., Nádor-u. 28.
 Szegedi Izr. Hitközség, Szeged.
 Szentesi Izr. Hitközség, Szentés.
 75 Szücs Géza, VI., Andrássy-út 119.
 Ungár Albert, VII., Wesselényi-u. 2.
 Urbán S. L., V., Nádor-u. 12.
 Vágó József, V., Falk Miksa-u. 26.
 Vágó Miksa, VI., Lendvay-u. 3.
 80 Weisz Fülöp, V., Gr. Tisza István-u. 2.
 Weisz János, V., Zrinyi-u. 14.

A TÁRSULAT ÚJ TAGJAI.

(A rendes tagok jegyzékét az 1930. Évkönyvünkben közöltük.)

- Dr. Ábrahám Mózes, Budapest, V., Hold-u. 25.
 Andai Ernő, Budapest, Kertész-u. 35.
 Baruch Gyula, Miskolc.
 Berger Samu, Kaposvár.
 5 Dr. Bernáth Dezső, Budapest, VI., Teréz-körút 30.
 Breuer László, Kiskunlacháza.
 Breuer Mihály, Budapest, VI., Lovag-u. 16.
 Bródy Gyuláné, Miskolc, Széchenyi-út 107.
 Budai László, Sátoraljaújhely, Justus-u. 10.
 10 Buxbaum József, Miskolc, Dr. Szentpályi-u. J. 5.
 Csillag Lipót, Budapest, VI., Andrássy-út 83.
 Debora Nőegylet, Miskolc, Debreceni-u.
 Deutsch Vilmos, Kalocsa, Szt. István-u. 55.
 Fenyves Sámuel, Budapest, I., Horthy Miklós-út 106.
 15 Dr. Fényes Mór, Budapest, VI., Izabella-u. 65.
 Ferenci Károly, Miskolc, Széchenyi-u. 13.
 Fischer Ignác, Miskolc, Szemere-u. 5.
 Friedländer Andor, Budapest, II., Fő-u. 9.

- Dr. Gedő Árpád, Budapest, VI., Nagymező-u. 35.
- 20 Gerő Simon, Zalaegerszeg.
 Goldschmied József, hitk. elnök, Sárvár.
 Hauer Bertalan, Miskolc, Kálvin-u. 10.
 Izraelita Reálgimnázium, Debrecen.
 Dr. Junger Mózes főrabbi, Zalaegerszeg.
- 25 Dr. Kadossa Marcell, Budapest, VI., Nagymező-u. 36.
 Dr. Kende Ármin, Pápa.
 Knopfler Sándor, Sátoraljaújhely.
 Dr. Kovács Gyula, Budapest, VIII., Népszínház-u. 25.
 Krausz Sándor, Tata.
- 30 Dr. Kun Lajos, főrabbi, Veszprém.
 Dr. Kunc Jakab, Miskolc, Kun József-u. 1.
 Kuttner Miksa, Tab.
 Lax A. Salvator, Kolozsvár, Cal. Reg. Ferdinand 54.
 Lebowits József, főrabbi, Baranyamágocs.
- 35 Dr. Lichtmann Mór, rabbi, Újpest, József-u. 10.
 Ligeti Jenő, Keszthely.
 Dr. Mandel Dezső, Miskolc, Széchenyi-u. 43.
 Mezőturi Izr. Nőegylet ifjúsági csoportja, Mezőtúr.
 Dr. Müller Jenő, hitk. elnök, korm. főtan. Orosháza.
- 40 Dr. Munkácsi Bernát, Budapest, VI., Szondi-u. 9.
 Rados Gyula, Budapest, VIII., Röck Szilárd-u. 26.
 Dr. Rosenberg Márton, Miskolc, Verbőczy-u. 10.
 Dr. Schlesinger Sámuel, főrabbi, Debrecen.
 Dr. Schulez Fülöp, főrabbi, Mezőtúr.
- 45 Dr. Serbu Adolf, Miskolc.
 Dr. Sós Ernő, Budapest, VII., Röck Szilárd-u. 26.
 Dr. Spira Salamon, főrabbi, Miskolc.
 Stärk Géza, Budapest, V., Honvéd-u. 40.
 Stux Hugó, Budapest, I., Ág-u. 3.
- 50 Dr. Szabó Ármin, Miskolc, Széchenyi-u. 64.
 Székely Aladár, Miskolc.
 Tapolcai Izraelita Hitközség, Tapolca.

Tatai Chevra Kadisa, Tata.

Dr. Vas Miklós, Miskolc, Széchenyi-u. 15—17.

55 Dr. Venetiáner Jakab, Miskolc, Szemere-u. 11.

Weisz Béla, Miskolc, Széchenyi-u. 19.

Zalaegerszegi Izraelita Hitközség, Zalaegerszeg.

TÁJÉKOZTATÁS.

Alapszabályaink harmadik szakasza Társulatunk tagjai tekintetében következőkép rendelkezik :

A társulat tagjai.

3. §. A társulat tagjai lehetnek :

a) izraelita hitközségek, b) egyéb testületek, c) magánosok.

A tagok lehetnek :

1. alapítók, kik egyszersmindenkorra legalább 400 pengőt adnak, mely összeget a hitközségek és egyéb testületek és jogi személyek két egymásután következő évi 200 pengős részletekben törleszthetik ;

2. pártfogók, kik egyszersmindenkorra legalább 200 pengőt adnak ;

3. pártolók, kik hat éven keresztül 50 vagy 24 pengőt adnak ;

4. rendesek, kik hat éven keresztül legalább 12 pengő évi tagdíj fizetésére kötelezik magukat.

A tagdíjak a Társulat által beküldött csekklapok felhasználásával a Belvárosi Takarékpénztár R.-T.-hoz (Budapest, IV., Petőfi Sándor-uca 2.) fizetendőek be.

Társulati ügyekben felvilágosítást adnak a Társulat elnöksége (IV., Ferenc József-rakpart 27.) és a Társulat titkársága (IV., Deák Ferenc-tér 3.).

TARTALOM.

A Társulat vezetősége	Lap 5
-----------------------	----------

I.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

<i>Dr. Guttman Mihály</i> : Hagyomány és élet	9
<i>Dr. Szabolcsi Lajos</i> : Emlékbeszéd Lucien Wolfról	21
<i>Gerő Ödön</i> : Kóbor Tamásról	34
<i>Dr. Patai József</i> : J. L. Gordon	49
<i>Ujvári Péter</i> : Ha Hersku hazajön	62
<i>Peterdi Andor</i> : Ujvári Péter emlékezete	71
<i>Holder József</i> : Vers Ujvári Péterről	82
<i>Heller Bernát</i> : Szentírásunk alakjai az Iszlám legendájában	83
<i>Dr. Kiss Arnold</i> : Jehuda ben Halevi	113
<i>Dr. Gábor Gyula</i> : Római kori zsidó emlékek Magyarországon	146
<i>Vérsi József</i> : Kölcsey Himnusza a mexikói hegyekben	155
<i>Dr. Gedő Simon</i> : Martin Buber	163
<i>Feleki Sándor</i> : Árnyak	188
<i>Dr. Grózinger M. József</i> : A filozófiai kriticismus zsidó képviselői	190
<i>Pap Izsák</i> : Versek	208
<i>Dr. Fürst Aladár</i> : Nagymagyarország zsidó középiskolái	210
<i>Dr. Benoschofsky Imre</i> : Áron öt könyve	238
<i>Patai Ervin György</i> : Sabbatai Zevi alakja a modern zsidó irodalomban	252
<i>Dr. Edelstein Bertalan</i> : Az 5690. év	286

II.

TÁRSULATI KÖZLEMÉNYEK.

	<i>Lap</i>
<i>Wertheimer Adolf</i> elnöki megnyitója ~ ~ ~ ~ ~	311
Titkári jelentés ~ ~ ~ ~ ~	315
Az IMIT zárszámadása 1930. december 31-én ~ ~ ~	317
Vagyonkimutatás 1930. december 31-én ~ ~ ~	318
Az IMIT bibliabizottságának jelentése ~ ~ ~	318
Az IMIT múzeumbizottságának jelentése ~ ~ ~	319
Jelentés az IMIT felolvasó bizottságának 1930—31. évi működéséről ~ ~ ~ ~ ~	319
Jelentés a kitűzött pályázat eredményéről ~ ~ ~	322
A Társulat által a Magyar Zsidó Múzeum Egyesületbe kiküldött huszonöt tag névsora ~ ~ ~ ~ ~	326
A Társulat választmánya ~ ~ ~ ~ ~	327
Állandó Bizottságok ~ ~ ~ ~ ~	330
A Társulat új tagjai ~ ~ ~ ~ ~	334
Tájékoztatás ~ ~ ~ ~ ~	336
